

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра історії та методики її навчання**

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ІЗМАЇЛЬСЬКОЇ
ОБЛАСТІ В 40-50 РР. ХХ СТ.**

Кваліфікаційна робота здобувача

освітнього ступеня «магістр»
(бакалавр, магістр)

спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
(шифр і назва спеціальності (спеціалізації,
предметної спеціальності))

освітньої програми Середня освіта: історія.

Українознавство

(назва освітньої програми)

Михайлової Ірини Василівни

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

Керівник к.і.н., доц. Церковна В. Г.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Рецензент к.і.н., доц. Татарко І. І.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ініціали)

Робота допущена до захисту
на засіданні кафедри Історії та методик її навчання
(назва випускової кафедри)

протокол № 7 від «08» серпня 2024 р.

Завідувач кафедри
Г.Томаров - Томарова Г.О.
(підпис) (прізвище, ініціали)

Робота пройшла публічний захист
на відкритому засіданні ЕК
«24» серпня 2024 р.

Оцінка 97,5 визначено
(за стобальною шкалою) (за традиційною шкалою)

Голова ЕК
[підпис] - Томаров Г.О.
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	8
1.1. Стан наукової розробки проблеми.....	8
1.2. Джерельна база дослідження.....	11
1.3. Методологія дослідження.....	13
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛЬНО-ПРЕДМЕТНА СФЕРА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ.....	17
2.1. Праця у повсякденному житті мешканців області.....	17
2.2. Матеріально-побутові потреби жителів регіону.....	29
2.3. Соціальне забезпечення повсякденного життя населення.....	38
РОЗДІЛ 3. ДУХОВНІ АСПЕКТИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ.....	47
3.1. Дозвілля та відпочинок мешканців регіону.....	47
3.2. Місце родини і релігії у повсякденні населення.....	57
3.3. Ідеологічна складова повсякденного життя	65
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ.....	72
4.1. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії	72
4.2. Методична розробка практичного заняття «Повсякденне життя в Україні у повоєнні роки».....	78
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	93
ДОДАТКИ.....	116

ВСТУП

Актуальність теми. Історія повсякденності стає дедалі перспективнішим напрямом історичної науки. Інтерес до цієї сфери людського життя обумовлений зацікавленістю науковців пізнанням причинно-наслідкових зв'язків та факторів, які вплинули на подальший розвиток суспільства. Вивчення повсякдення значно доповнює картину певного історичного періоду. Завдяки цьому ми можемо охарактеризувати основні тенденції розвитку суспільства і зрозуміти умови, в яких жили люди. Поняття «повсякденність» охоплює багато аспектів людського життя, включаючи працю, дозвілля, побут, матеріальне забезпечення, обрядовість тощо.

Особливу увагу українські історики приділяють повсякденному життю в добу радянської влади. В цей час закладалися підвалини сучасної соціальної поведінки, колективної пам'яті, нав'язувалися моральні цінності та спосіб життя. Все це впливає на наше сьогодення. На сучасному етапі виникає потреба у розумінні механізмів впливу цих явищ та викоріненні їх наслідків.

Тривалий час, аж до XIX ст., не було окремих досліджень з історії, культури й побуту українського населення, а про повсякденне життя можна було дізнатися лише зі свідчень окремих очевидців та археологічних джерел. Оскільки радянська історіографія не надавала пріоритетного значення історії повсякденності як галузі дослідження, поглиблене вивчення цієї теми почалося після здобуття Україною незалежності. Повсякденне життя радянського періоду знайшло відображення в архівних, статистичних, періодичних, усноісторичних джерелах, науковій і художній літературі, а також у джерелах особистого походження. У сучасній вітчизняній історіографії повсякденне життя мешканців Ізмаїльської області в 40-50 рр. XX ст. не було предметом спеціальних наукових пошуків. Саме це обумовило вибір теми, визначило мету, завдання та наукову новизну дослідження.

Мета і завдання магістерської роботи. Враховуючи актуальність теми, її наукове і практичне значення, а також недостатнє вивчення, здобувачка ставить за мету проаналізувати повсякденне життя населення в 40-50 рр. ХХ ст. на прикладі Ізмаїльської області.

Для реалізації цієї мети визначено наступні завдання:

- виявити характерні риси повсякдення, що сформувалися в досліджуваній період;
- розглянути побут мешканців Ізмаїльщини у повоєнний період;
- визначити місце праці в щоденному житті населення Ізмаїльської області в 40-50-х рр. ХХ ст.;
- розглянути роль сім'ї та релігії у повсякденні населення області;
- дослідити вплив ідеологічної пропаганди на мешканців регіону в буденних умовах;
- розглянути соціальне забезпечення жителів області, виявити характерні явища та поодинокі випадки у цій сфері повсякдення;
- сформулювати методичні рекомендації щодо використання результатів дослідження у викладанні історії в школах та підготувати методичну розробку на тему «Повсякденне життя в Україні у повоєнні роки».

Об'єктом дослідження є повсякденне життя мешканців Ізмаїльської області в 40-50-х рр. ХХ ст.

Предметом дослідження є матеріально-побутове забезпечення та духовне життя населення Ізмаїльщини у повоєнний період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з грудня 1940 р. по лютий 1954 р., тобто від утворення Ізмаїльської області до її ліквідації та включення до складу Одеської області.

Територіальні межі дослідження визначаються кордонами Ізмаїльської області у 1940-1954 рр.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, системності та історизму. Використано такі загальнонаукові

методи, як описовий, хронологічний, логічний, статистичний, метод синтезу, індукції та дедукції, аналітичний та аналогічний методи. Для вирішення конкретних дослідницьких завдань автор використовував історико-порівняльний, історико-системний та ретроспективний методи та метод критичного аналізу. Ці методи дозволили проаналізувати явища і процеси, що впливали на повсякденне життя суспільства та пересічних громадян. Метод критичного аналізу застосовувався в процесі дослідження наукової літератури, архівних і документальних джерел.

Оскільки одним із видів джерел дослідження є преса, було використано синхронний метод, бібліографічний метод та контент-аналіз, які дозволили аналізувати й систематизувати матеріали періодичних джерел; визначити ступінь висвітлення різних аспектів повсякденного життя місцевою пресою у досліджуваний період.

Джерельна база дослідження представлена такими групами: архівні матеріали; статистичні зведення і законодавчі акти, опубліковані в збірниках документів; преса; матеріали, підготовлені на основі усних свідчень. В архівних матеріалах містилися цінні відомості щодо розбудови мережі культурно-просвітніх установ. Статистичні зведення і законодавчі акти, допомогли нам визначити рівень матеріального та соціального забезпечення населення, періодичні видання – місце праці в повсякденному житті, завдяки усноісторичним джерелам ми змогли виявити особливості побуту та роль сім'ї в повсякденні мешканців Ізмаїльщини.

Наукова новизна роботи. Вперше зроблено спробу комплексно висвітлити повсякденне життя населення Ізмаїльської області в 1940-1950 рр., досліджено вплив економічних, політичних, культурних та соціальних чинників на повсякдення жителів регіону, проаналізовано вплив ідеологічної пропаганди на повсякдення тогочасного суспільства, роль родини і релігії на формування системи цінностей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали магістерської роботи можуть бути використані при написанні

статей, доповідей та інших досліджень, а також вчителями загальноосвітніх шкіл при розробці уроків та виховних заходів з історії рідного краю.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки магістерської роботи апробовані на студентських науково-практичних конференціях, зокрема, на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науковий пошук студентів та аспірантів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук» та Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених та студентів «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента».

Також результати дослідження знайшли своє відображення у трьох наукових публікаціях: «Матеріальне забезпечення повсякденного життя населення Ізмаїльської області в 40-50 рр. XX ст. (за матеріалами місцевих періодичних видань)» (Михайлова, 2021), «Ідеологічна пропаганда на сторінках місцевої преси Ізмаїльської області у повоєнний період» (Михайлова, 2023а) надруковані у збірнику «Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента», «Місце родини і релігії у повсякденні мешканців Ізмаїльської області у повоєнний період» (Михайлова, 2023b), яку розміщено у збірнику «Науковий пошук студентів та аспірантів XXI ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук».

Структура роботи. Магістерське дослідження складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, який налічує 223 найменувань і додатків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 123 сторінки, з них 90 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

У сучасній історичній науці спостерігається тенденція до вивчення мікроісторичних процесів. В контексті цього напрямку досліджень увагу науковців привертає історія повсякденності. Вона надає можливість «оживити» подієву історію, доповнити фактичний матеріал духовними аспектами. Слід зауважити, що історія повсякдення є відносно новим відгалуженням історичної науки, тому проблеми пов'язані з буденним життям пересічної людини донедавна не розглядалися. Найменш досліджуваним елементом цієї проблематики є локальне повсякдення.

Історіографію запропонованої нами теми доцільно розділити на три групи: праці загального характеру, в яких повсякдення у повоєнні роки розглядається в масштабах всієї країни, роботи, в яких повсякденне життя досліджується в межах певного регіону та наукові розвідки, які висвітлюють деякі складові повсякденного життя післявоєнних років на території Ізмаїльської області.

Вчені, які досліджували повсякденне життя у повоєнні роки на території України, виявили загальні риси соціальної динаміки, матеріально-побутового забезпечення та психо-емоційного стану населення. Серед науковців, які займалися розробкою повсякденної тематики слід відзначити О. Ісайкіну. У своєму дисертаційному дослідженні «Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945 - 1955 рр.)» вона розкрила широкий спектр показників життєвого рівня міського населення, проаналізувала зміни, які відбулися в українських містах після війни (Ісайкіна, 2006). Повсякденне життя українського села вивчав В. Мельниченко у статті «Висвітлення життя повоєнного села в районній пресі (1943-1950 рр.)» (Мельниченко, 2012). Л. Ковпак у своїй праці «Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ

ст. (1945-2000 рр.)» приділила увагу побутовим та соціальним чинникам повсякдення, їх впливу на суспільні настрої (Ковпак, 2003). Також, повсякденне життя українців у соціальному розрізі досліджував В. Даниленко у монографіях «Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)» (Даниленко, 2010), «Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба» (Даниленко, 2015).

Значний масив серед праць з історії повсякдення репрезентують наукові роботи присвячені окремим регіонам. До переліку таких досліджень належать статті О. Даниленка «Повсякденне життя ніжинців у період повоєнної відбудови (1943–1953 рр.): соціальний аспект» (Даниленко, 2012), Є. Страшко, О. Даниленка «Повсякденне життя ніжинців у повоєнний період 1943–1953 рр. (на матеріалах регіональної преси): міфи чи реальність?» (Страшко, Даниленко, 2012), А. Терещенко «Побутова сфера повсякденного життя ніжинських студентів у 1953–1965 рр.» (Терещенко, 2013), А. Саржана «Повсякденне життя населення Донбасу у повоєнні роки (друга половина 1940-х – початок 1950-х років)» (Саржан, 2013), дисертації В. Кузьменка «Повсякденне життя сільських жителів УРСР в другій половині 1940-х – 1960-х роках за матеріалами Чернігівської області» (Кузьменко, 2017), Н. Коваленко «Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області)» (Коваленко, 2017). В цих працях автори визначили регіональні особливості повсякденного життя.

Деякі складові повсякденного життя у своїх роботах висвітлили А. Акчешаш, М. Башли, В. Дроздов, О. Ільїн, Н. Крюченкова, М. Михайлуца, І. Романюк, І. Татаринів, І. Татарко, В. Церковна, Л. Циганенко та Л. Якубова. Всі ці вчені приділили увагу різним аспектам повсякдення. Релігійні процеси, репресії проти духовенства на Ізмаїльщині досліджували А. Акчешаш (Акчешаш, 2019), (Акчешаш, 2021) та М. Михайлуца (Михайлуца, 2006). Відновленню шкільної мережі та ідеологізації освіти присвятили свої

роботи М. Башли (Башли, 2022) та О. Ільїн (Ільїн, 2019). Колективізацію, хлібозаготівельну кампанію в селах Ізмаїльській області у повоєнний період розглядали М. Башли (Башли, 2021), Л. Циганенко (Циганенко, 2020), В. Дроздов (Дроздов, 2017). В. Церковна, Н. Крюченкова, В. Дроздов звернули увагу на духовні й культурні чинники у повсякденному житті населення краю. Об'єктами їх досліджень є культурно-просвітні та містецькі заклади (Церковна, 2020), (Церковна, 2021а), (Крюченкова, 2020), (Дроздов, 2022).

Окрему групу становлять праці, в яких повсякдення досліджувалося за певними соціальними групами. Наприклад, І. Романюк у своїй статті описала соціально-економічне та культурне життя сільських мешканців українського Подунав'я (Романюк, 2004). І. Татаринів розглядав повсякденне життя дітей міських околиць Ізмаїла в повоєнні роки (Татаринів, 2017). І. Татарко займалася проблемами соціально-економічного та культурно-освітнього розвитку болгарських сіл Ізмаїльської області (Татарко, 2015а), (Татарко, 2015b), (Татарко, 2019). Л. Якубова у своїй книзі «Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу» приділила велику увагу етнічним спільнотам Ізмаїльщини (Якубова, 2011). Л. Циганенко одну зі своїх публікацій присвятила матеріально-побутовим умовам студентства Білгород-Дністровського учительського інституту у повоєнну добу (Циганенко, 2017).

Вплив ідеологічної пропаганди на повсякденне життя засобами масової інформації та культурно-просвітніми закладами висвітлювали В. Церковна (Церковна, 2021b), Л. Циганенко (2015), В. Дроздов (Дроздов, 2022) та О. Ільїн (Ільїн, 2019).

Отже, огляд запропонованої нами історіографії свідчить про те, що серед публікацій, які розкривають окремі аспекти повсякденного життя у досліджуваному регіоні, найбільшу кількість присвячено вивченню побутових умов за соціальними групами, також багато статей присвячено культурно-містецькому життю в області. Найменш висвітленою проблемою є матеріальне забезпечення населення Ізмаїльщини. Незважаючи на

зростаючий інтерес до історії повсякдення наразі немає комплексних досліджень присвячених буденному життю мешканців Ізмаїльської області. З метою доповнення історичної картини повсякденного життя Ізмаїльської області у повоєнні роки є необхідним залучення архівних джерел, які б доповнили відомості про заробітну платню, ціни на предмети побуту та продукти харчування.

1.2. Джерельна база дослідження

Поняття «повсякденність» включає різні сфери людського життя, такі як побут, дозвілля, політику, освіту, культуру, економіку, соціальні зв'язки тощо. Це й визначає джерельну базу дослідження тематики повсякдення. Джерелами для таких наукових пошуків можуть слугувати предмети матеріальної й духовної культури, особистого походження, мемуари, періодичні видання, архівні матеріали тощо.

Джерела, які були використані у магістерській роботі доцільно класифікувати за такими групами: архівні матеріали; статистичні зведення і законодавчі акти, опубліковані в збірниках документів; преса; матеріали, підготовлені на основі усних свідчень; вони відображають різні аспекти життя суспільства.

Цінними джерелами для нашого дослідження є архівні документи. У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігаються протоколи засідань бюро Обкому КП(б)У Ізмаїльської області. В цих протоколах зафіксовані відомості про стан розвитку соціальної інфраструктури, сільського господарства краю, розбудови мережі закладів культурно-дозвілєвого призначення. До дослідження були залучені матеріали фондів Комунального закладу «Ізмаїльський архів». У фондах № 745 «Ізмаїльський обласний відділ мистецтв» та № 424 «Статистичне управління Ізмаїльської області (облстат)» зберігаються справи, які розкривають хід кінофікації населених пунктів області. У фонді № 747 «Ізмаїльський обласний відділ культурно-освітніх установ облкультпросвіт»

зібрані документи, які висвітлюють створення та функціонування Ізмаїльського обласного драматичного театру ім. Т.Г Шевченко. Також в колекції місцевого архіву зберігаються нормативні акти щодо діяльності Ізмаїльської державної філармонії у фонді № 423 «Ізмаїльська державна обласна філармонія».

Велике значення для дослідження мають нормативні акти, статистичні звіти, постанови та розпорядження місцевих урядовців, заклики, повідомлення, опубліковані у збірниках документів. Ця група джерел у нашій роботі представлена трьома збірками. У збірниках документів «Радянський Придунайський край (1940-1945 рр.): документи і матеріали» та «У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)» оприлюднені нормативні акти, статистичні звіти, постанови та розпорядження місцевих урядовців, заклики, повідомлення тощо. Ці зібрання містять дані про розвиток сільського господарства, мережі навчальних закладів, охорони здоров'я, рівень матеріального забезпечення населення Ізмаїльської області в перше повоєнне десятиліття. У збірнику «Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії» представлені статистичні дані, які дають про заробітну плату викладацького та технічного персоналу за 1940-1950 рр., що дозволяє зробити висновок про рівень доходів різних прошарків суспільства.

Цінним джерелом для відтворення картини повсякденного життя у повоєнні роки є періодичні видання. Преса дуже добре віддзеркалює суспільні настрої, духовні цінності, матеріальне становище населення. Для аналізу зазначених аспектів були використані матеріали місцевих газет «Придунайська правда» і «Прапор советів». Періодичні джерела допомогли нам з'ясувати місце праці в повсякденному житті мешканців регіону, дослідити особливості побуту, дозвілля та відпочинку населення Ізмаїльщини, роль ідеологічної пропаганди у повсякденні жителів цього регіону.

У ході магістерського дослідження було проведено опитування чотирьох респондентів методом інтев'ювання. Збір інформації проводився серед жителів с. Виноградівка Болградського району, які у 1940-1950 рр. мешкали на території Ізмаїльської області. Підбір респондентів здійснювався за диференційованим принципом. Всі респонденти різного віку, мають різну освіту, професію, не пов'язані між собою родинними стосунками. Інтерв'ювання здійснювалося на основі опитувальника «Історична пам'ять української Бессарабії: втрачена чи прихована?», який містив 3 блоки. Перший блок складався із запитань біографічного типу. Другий – із відкритих питань щодо голоду 1946-1947 рр., побутових умов, дозвілля, колективної пам'яті. Останній блок був присвячений питанням про ставлення до правлячих режимів та здійснювану ними пропаганду.

Таким чином, наявний обсяг архівних і опублікованих джерел дозволив реалізувати поставлені у роботі дослідницькі завдання, відтворити реалії повсякденного життя населення Ізмаїльської області у повоєнний період. Проте цей комплекс джерел не вичерпує всіх аспектів повсякденного життя населення, багато архівних матеріалів ще чекають дослідників, оскільки розпорошеність архівних документів і матеріалів у різних фондах і архівних установах ускладнює дослідження.

1.3. Методологія дослідження

Методологічний арсенал роботи ґрунтується на принципах наукового пізнання – комплексності, об'єктивності, всебічності, системності, гносеологізму, історизму та плюралізму світоглядів, які є основоположними для історичних досліджень. Наш методологічний інструментарій складається з кількох груп: загальнонаукових методів, історичних методів та спеціальних методів пізнання.

До загальнонаукових методів, які були використані під час роботи, належать хронологічний, логічний, статистичний, описовий, метод синтезу, індукції та дедукції, аналітичний та аналогічний методи. Послуговуючись

хронологічним та логічним методами нам вдалося викласти результати дослідження згідно хронології подій та взаємозв'язку суспільних явищ. Описовий метод дозволив нам охарактеризувати повсякденне життя в Ізмаїльській області в повоєнний період. Статистичний метод дав змогу провести кількісний аналіз предмета дослідження: праці та зарплати різних категорій населення, матеріально-побутових потреб та соціального забезпечення повсякденного життя мешканців. За допомогою методів синтезу, індукції та дедукції нам вдалося дати оцінку впливу соціально-економічних явищ на поведінку індивідів та їхні повсякденні життєві стратегії, встановити причинно-наслідкові зв'язки між явищами в повсякденному житті людей і суспільними подіями. Аналітичний та аналогічний методи дали можливість порівнювати інформацію із місцевої періодики із загальновідомими фактами радянського повсякдення, виділити загальні риси та локальні особливості повсякденного життя.

Під час дослідження застосовувалися також історичні методи, такі як історико-порівняльний, історико-системний та ретроспективний. Історико-порівняльний метод дозволив виявити спільні й відмінні риси в повсякденному житті сільських та міських жителів Ізмаїльщини. Історико-системний – проаналізувати процеси та явища, що відбувались у повсякденному житті суспільства та їх вплив на щоденне життя пересічних людей. Одним із найрозповсюдженіших методів наукового дослідження є історико-генетичний або ретроспективний метод, який ми використовували з метою відтворення реальної історії повсякдення. Він забезпечив послідовність розкриття політики місцевої влади у відбудовчий період, визначення основних форм ідеологічно-пропагандистського впливу влади на дозвілля, відпочинок, родину та релігію.

Історія повсякденності є історією невідомих людей, які залишилися переважно «безіменним» і «невідомими». Тому для вивчення буденності надзвичайно важливе значення мають спеціальні методи: мікроісторичний, соціально-антропологічний, метод усної історії. Як відомо, до мікроісторії

належить регіональна тематика, дослідження, що присвячені діяльності окремих освітніх закладів, використання широкого кола специфічних джерел: листів, щоденників, інтерв'ю, спогадів тощо. Мікроісторичний метод допоміг нам виявити і проаналізувати різнопланові складові повсякденного життя мешканців саме цієї області. Мікроісторичний підхід дав можливість всебічно охопити тему, показати її багатовимірність. Незважаючи на високий ступінь суб'єктивності матеріалів, отриманих в результаті інтерв'ювання, методи усної історії дозволили отримати свідчення «маленьких людей», безпосередніх свідків того історичного періоду, які у великій історії часто взагалі забуті, що дозволило отримати більш повне, адекватне знання про минуле. Вивчати духовний світ людей повоєнного періоду, сприйняття ними минулого, зв'язок із зовнішнім світом об'єктивних матеріальних і соціальних відносин, культурою допомогли методи соціальної антропології. Для систематизації та аналізу матеріалів місцевої преси, а також для визначення ступеня висвітлення різних аспектів повсякденного життя в досліджуваний період під час роботи з пресою були використані методи: контент-аналізу, синхронний, бібліографічний.

Застосування міждисциплінарного підходу дозволило використати документальні, соціологічні, психологічні, антропологічні та культурологічні методи дослідження, що дало змогу більш детально вивчити сприйняття та розуміння тогочасної радянської дійсності різними соціальними верствами.

Отже, методи дослідження, які були використані в магістерській роботі, дозволили досить повно і різнобічно проаналізувати найважливіші аспекти повсякдення мешканців Ізмаїльщини у післявоєнний період.

Таким чином, незважаючи на зростаючий інтерес до проблем повсякдення та його відображення у вітчизняній історичній літературі, ця література не є систематичною і не охоплює проблеми в цілому. Комплекс використаної літератури і опрацьованих джерел є репрезентативним і дозволяє вирішувати поставлені дослідницькі завдання. Подальші наукові пошуки з цієї проблематики є перспективними та потребують розширення

джерельної бази шляхом пошуку та аналізу архівних документів, що дозволять більш повно реконструювати повсякденне життя у досліджуваний період.

РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛЬНО-ПРЕДМЕТНА СФЕРА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

2.1 Праця в повсякденному житті мешканців області

Матеріальною основою повсякденного життя мешканців Ізмаїльщини була, перш за все, праця, яка була основним джерелом доходу. Праця є невід'ємною частиною повсякденного життя. Завдяки її результатам суспільство мало змогу задовольняти свої матеріальні та духовні потреби.

Певне уявлення про матеріальне забезпечення і працю в області надає місцева періодика. Газети є важливим джерелом інформації про різні сфери життя, у тому числі про повсякденне життя у повоєнний період. Повоєнне десятиліття було одним із найскладніших і найсуперечливіших періодів радянської історії. Суспільне життя в країні характеризувалося загальнонаціональним моральним піднесенням, головним чином завдяки перемозі у війні та оптимістичним очікуванням кращого життя. Такі настрої були характерними і для Ізмаїльщини, що знайшло відображення в місцевій періодиці.

В газеті «Придунайська правда» були надруковані статті з такими гучними назвами «День Перемоги в Ізмаїлі» («День Перемоги в Ізмаїлі», 1948, с. 1), «Третя річниця великої Перемоги» («Третя річниця великої Перемоги», 1948, с. 1), «Велике свято» (Ярославець, 1945, с. 2), «Святозвільнення» («Свято звільнення», 1944, с. 2), «День великої перемоги радянського народу» (Корионов, 1946, с. 4), які описували масштаб святкувань в Ізмаїлі, акцентуючи увагу на хроніці воєнних подій та заохочуючи населення до активнішої відбудови на засадах завойованої свободи. За таких умов відбувалося становлення матеріальної складової повсякденності.

Значну частину населення Ізмаїльщини складали сільські жителі, оскільки співвідношення сільських і міських населених пунктів переважало

на користь перших. Відповідно у місцевій періодиці праця сільських жителів висвітлена краще, аніж мешканців міста.

Радянська влада визначила економічний розвиток четвертої п'ятирічки програмою «нового потужного підйому народного господарства», яка була сформульована у промові Й. Сталіна 9 лютого 1946 р. на передвиборних зборах виборців Сталінського виборчого округу у Москві («Промова товариша Й.В. Сталіна на передвиборних зборах виборців Сталінського виборчого округу гір. Москви 9 лютого 1946 року», 1946, с. 1). Як відомо, 18 березня 1946 р. було видано Закон про четвертий п'ятирічний план відбудови і розвитку народного господарства країни. Цей документ встановлював для УРСР такі виробничі завдання: виплавка чавуну - 9,7 млн тонн; виплавка сталі - 8,8 млн тонн; видобуток вугілля - 8,61 млн тонн; видобуток нафти - 325 000 тонн; розведення поголів'я худоби на кінець 1950 року: коней - 7 555 000 голів (у тому числі 187 000 голів у колгоспах); великої рогатої худоби - 35 087 000 голів (у тому числі 14 840 000 голів у колгоспах). Було заплановано відновлення залізничних доріг, станцій, портів на територіях, що постраждали від окупації.

Крім республіканського п'ятирічного плану існував, так званий, місцевий розподіл запланованого обсягу робіт. Це також знайшло відображення на шпальтах регіональної преси. Наприклад, в одному з номерів періодичного видання «Прапор советів» надруковано статті з такими назвами: «Пропаганда п'ятирічного плану» (Прокоф'єва, 1946, с. 1) та «Сільське господарство району в новій п'ятирічці» (Райський, 1946, с. 2). У першій статті автор наводить основні тези з промови Й. Сталіна щодо завдань четвертого п'ятирічного плану розвитку національної економіки СРСР та наголошує на важливості агітаційної роботи в області з метою підвищення показників виробництва. Як приклад незадовільної роботи кореспондент наводить агітколлективи у селах Нерушай, Новоселиця та інші. Через недбале ставлення до своїх обов'язків та погану роз'яснювальну роботу ці населені пункти посіли останні місця по виконанню державних

завдань. А. Прокоф'єва у своєму дописі визначала першочерговим обов'язком партійних та радянських організацій є мобілізація сільського населення для успішного проведення хлібозаготівельних кампаній (Прокоф'єва, 1946, с. 1). У цьому ж періодичному виданні зустрічаємо публікацію В. Райського «Сільське господарство району в нову п'ятирічку». Автор ознайомив читачів з запланованим обсягом робіт та очікуваними результатами сільськогосподарського виробництва Татарбунарського району на 1946-1950 рр. Згідно наведених даних четвертий п'ятирічний план у цьому районі передбачав такі показники (Райський, 1946, с. 2):

Таблиця 1

План на IV п'ятирічку (1946-1950 рр.) для Татарбунарського району

Рік	Чистих парів (га)	Зернових культур (га)	Технічних культур (га)	Картоплі (га)	Овоче-баштанних культур (га)	Корнеплодів (га)	Однорічних трав	Багаторічних трав
1946 р.	796	55077	3203	879	724	203	849	99
1947 р.	9642	33180	4922	2461	2461	1230	2461	937
1948 р.	8755	33917	4870	2435	2435	1217	2435	4908
1949 р.	9908	30518	4954	2446	2184	1092	2184	6908
1950 р.	9908	27016	4994	2446	2184	1092	2184	9908

З метою прискорення темпів відбудови народного господарства було запроваджено плани реконструкції, які передбачали використання робітничих змагань на території всіх республік як додатковий стимул. Вони мали обласний та місцевий характер. Ізмаїльська область теж долучилася до цих змагань. Наприклад, у 1941 р. було укладено угоду про соціалістичне змагання між Чернівецькою та Ізмаїльською областями (Повідомлення про укладення договору про соціалістичне змагання між Чернівецькою та Ізмаїльською областями, 1968, с. 104). На місцевому рівні також укладалися

угоди між районами Ізмаїльської області. Так, між Саратським та Татарбунарськими районами був укладений договір соціалістичного змагання на 1948 сільськогосподарський рік («Договір соціалістичного змагання між Татарбунарським і Саратськими районами на 1948 сільськогосподарський рік, 1948, с. 1).

Місцеві газети регулярно інформували населення про результати та стан соціалістичної боротьби на місцевому рівні. Більшість номерів «Придунайської правди» містили статті на кшталт: «Помножити свої зусилля в боротьбі за виконання плану хлібозаготівель та осінньої сівби» («Помножити свої зусилля в боротьбі за виконання плану хлібозаготівель та осінньої сівби», 1947, с. 2), «Змагання на прополюванні» («Змагання на прополюванні», 1946, с. 3). Однак, соціалістичні змагання не були маркерами саме четвертої п'ятирічки. Вони використовувалися повсюдно в післявоєнний період як засіб заохочення населення до продуктивної праці. Так, у статті «Ширше розгорнемо соціалістичне змагання», яка була надрукована у 1944 р., були викладені такі ідеологічні гасла: розпочати виноробство 25 вересня і закінчити 15 листопада з метою отримання високоякісного продукту; виробити 98 000 декалітрів вина за сезон; забезпечити тару для всієї продукції; підготувати до зимівлі 115 гектарів виноградників; у радгоспних конторах і бригадах. Видавати стінгазети та розгорнути широку масово-політичну роботу («Ширше розгорнемо соціалістичне змагання», 1944, с. 2). Соціалістичні змагання поширилися на всі галузі сільського господарства, промисловості та машинобудування. Наприклад, у рубриці «Вище прапор змагання!» висвітлювалося змагання робітників машино-тракторних станцій (далі МТС). Станом на 1 січня 1945 р. було повністю завершено ремонт тракторів та інших сільськогосподарських машин, відремонтовано 3 трактори, 14 тракторних сіялок, 11 культиваторів, 2 молотилки, комбайн, 11 кінних сіялок і 50 плугів. Плідно працювали й ковалі, які кожен день перевиконували норму виробітку на 30-50%. До цих змагань долучилися й слюсарі, серед яких один з журналістів Ф. Бивалін

виділив двох робітників: «Від ковалів не відставали в роботі тесля тов. Кравцов, слюсар тов. Гаврилюк. Вони довели денну норму до 150%» («Вище прапор змагання!», 1945, с. 2). Місцева періодика мала на меті підтримку патріотичного підйому населення шляхом публікації показників швидкого економічного зростання, які іноді були штучно завищеними.

Ідеологічним підґрунтям соціалістичних змагань була не лише агітаційна робота серед мас, а й заклики трудящих про дострокове виконання планів. 18 травня 1946 р. робітники сільського господарства Суворовського району звернулись до громадськості з закликом зразково провести сільськогосподарські роботи та достроково виконати план хлібозаготівель, мотивуючи власними показниками перевиконання планів: план сівби колосових культур виконаний на 120%, соняшника – на 130%, кукурудзи – на 106%, картоплі – на 132%, овочів – на 148% та багаторічних культур на 120% (Звернення трудівників сільського господарства Суворовського району із закликом зразково провести сільськогосподарські роботи та достроково виконати план хлібозаготівель, 1972, с.15-17).

Найкращих працівників заохочували присвоєнням звання Героя Соціалістичної Праці і нагородженням орденами та медалями за отримання високих урожаїв. Інформацію про нагородження трудящих Ізмаїльської області знаходимо в указах Президії Верховної Ради СРСР. В указі про нагородження орденами та медалями працівників радгоспів Міністерства радгоспів СРСР з Української РСР містяться відомості, що відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 29 березня 1947 р. за отримання високих урожаїв пшениці, жита та кукурудзи при виконанні радгоспом плану задачі державі сільськогосподарських продуктів у 1947 р. та забезпеченості насінням зернових культур для весняної сівби 1948 р. медалями «за трудову доблість» нагороджуються: Валакан Марія Яківна – ланкова молочного радгоспу «Дністровський» Ізмаїльської області, Барагана Григорій Фоміч – бригадир поліводницької бригади молочного радгоспу «Дністровський». Ізмаїльської області, Вінтю Марія Павлівна – ланкова молочного радгоспу

«Дністровський Ізмаїльської області, Жоммер Ганна Григоріївна – ланкова молочного радгоспу «Дністровський» Ізмаїльської області, Паштиган Євдокія Опанасівна – ланкова молочного радгоспу «Дністровський» Ізмаїльської області; медалями «За трудове відмінність»: Аксентьєва Раїса Полікарповна – ланкову молочного радгоспу «Дністровський» Ізмаїльської області, Лозова Ганна Федорівну – ланкова молочного радгоспу «Дністровський» Ізмаїльської області (Указ Президії Верховної Ради СРСР про нагородження орденами та медалями працівників радгоспів Міністерства радгоспів СРСР з Української РСР, 1972, с. 96-97).

Партійні діячі, голови колгоспів та керівники артілей регулярно звітували про хід виконання п'ятирічки. Ця інформація збереглася в документах та періодичних виданнях. Наприклад, у рубриці «Партійне життя» місцевої газети «Придунайська правда» наприкінці 1950 р. секретар Ізмаїльського міськкому КП(б)У Ф. Дудик звітував про стан виконання запланованих заходів. За даними Дудика, у 1950 р. за 11 місяців плановий обсяг виробництва в Ізмаїлі перевиконано на 100,8%, що на 16,6% більше, ніж у попередньому році. Загальний обсяг виробництва був на 38,6% вищим, ніж у попередньому році. У звіті також зазначалося, що «завдяки широкому розмаху соціалістичного змагання і розвитку партійно-політичної роботи більшість підприємств працювали на значно вищому рівні, ніж у попередні роки». Наприклад, цегляний завод до 1 грудня перевиконав річний план виробництва будівельних матеріалів на 147%, що перевищило минулорічний показник на 45,7%, а обласний будівельний фонд виконав річний план будівельно-монтажних робіт до 5 грудня 1950 р. Успіху у виконанні планів досягли і підприємства харчової та текстильної промисловості. До переліку сільськогосподарських підприємств, які успішно виконали свої поточні п'ятирічні плани, слід додати низку артілей. Лише електростанція, рибокомбінат та колгоспи «Весовік» і «Мистецтво» не змогли достроково виконати виробничі завдання, незважаючи на те, що, як зазначив доповідач, «були створені всі умови». Незважаючи на високі показники та

перевиконання, більшість підприємств не виконали планів по асортименту продукції (Дудик, 1950, с. 3).

У збірниках документів також знаходимо статистичні звіти з різних галузей виробництва та сільського господарства Ізмаїльської області. Наприклад, з довідки Ізмаїльської обласної планової комісії про розвиток комунального господарства, транспорту та зв'язку у 1944-1949 рр. відомо, що за 5 років існування радянської влади, після Вітчизняної війни, на будівництво та відновлення комунального господарства асигновано 22 мільйони рублів. За цей період відновлено 15 електростанцій загальною потужністю 3000 квт. Побудовано та здано в експлуатацію паротурбінну електростанцію у місті Ізмаїлі потужністю 1500 квт, паротурбінну електростанцію у місті Білгород-Дністровську потужністю 800 квт. Також побудовано новий водопровід у м. Ізмаїлі та відновлено лазні у містах Ізмаїлі, Білгород-Дністровському, Кілії, Вилковому, Рені та Болграді. Відновлено та капітально відремонтовано за цей час близько 95 тисяч кв. метрів житлової площі (Довідка Ізмаїльської обласної планової комісії про розвиток комунального господарства, транспорту та зв'язку у 1944-1949 рр., 1972, с. 143-146).

З доповіді бюджетної комісії на сесії Ізмаїльської обласної Ради депутатів трудящих Про виконання п'ятирічного плану відновлення та розвитку народного господарства області. В області створено наступні підприємства: 3 рибні заводи, рибоконсервний вод, лісотарний завод, збудовано два холодильники, розвивається кефальне господарство. За роки Радянської влади виконано велику роботу зі створення легкої, місцевої та харчової промисловості. Для задоволення повсякденних потреб трудящих в області побудовано 15 промислових і 12 харчокомбінатів, 2 м'ясокомбінати, 13 маслозаводів, 56 млинів, 3 швейних і взуттєвих фабрики, хлібозавод, чавуноливарний завод, завод будматеріалів, створений. Почалася робота бурого вугілля в Болградському районі, організовано 15 винрадгоспів, 3 заводи марочних вин, науково-дослідна станція виноградарства, 13 районних

електростанцій, побудовано паротурбінні електростанції в м. Ізмаїлі та м. Білгород-Дністровському. Кількість підприємств в області збільшилася порівняно з 1944 більш ніж у 20 разів (Доповідь бюджетної комісії на сесії Ізмаїльської обласної Ради депутатів трудящих Про виконання п'ятирічного плану відновлення та розвитку народного господарства області., 1972, с. 154-156).

З довідки Ізмаїльського управління сільського господарства про перебіг колгоспного будівництва в області ми можемо дізнатися що станом на кінець четвертої п'ятирічки в області було створено 480 колгоспів (Довідка Ізмаїльського управління сільського господарства про перебіг колгоспного будівництва в області, 1972, с. 159). На основі звітної доповіді Ізмаїльського обкому КП(б)У IV обласної партійної конференції про розвиток промисловості, транспорту та сільського господарства можна зробити висновок, що валова продукція всієї промисловості у 1949 році порівняно з 1948 роком збільшилася на 32,7%, а в 1950 р. – на 25,2% порівняно з 1949 р. Також зросли виробничі потужності промислових підприємств, значно підвищився рівень механізації праці. Перевезення та переробка вантажів Дунайським пароплавством у 1950 році збільшилась проти 1948 року майже у півтора рази, механізована переробка вантажів підвищилася на 15%, вдвічі збільшився видобуток риби та м'ясних виробів (Звітна доповідь Ізмаїльського обкому КП(б)У IV обласної партійної конференції про розвиток промисловості, транспорту та сільського господарства, 1972, с. 175-176). Отже, підтримка патріотичного підйому населення здійснювалася не тільки за допомогою преси, керівники колгоспів, радгоспів, партійні діячі також звітували про показники швидкого економічного зростання. Важко визначити чи відповідали ці показники дійсності, оскільки в цей період партійне керівництво намагалося у будь-який спосіб продемонструвати перевиконання планів.

Головним завданням четвертої п'ятирічки було повоєнне відновлення країни. В умовах вказаного курсу особлива роль у цьому процесі була

відведена сільськогосподарським артілям. Про це свідчать публікації: «Шлях вказаний Сталіним» (Вовк, 1946, с. 2), «Про стан громадського тваринництва в колгоспах і заходи щодо забезпечення виконання державного плану розвитку тваринництва в 1947 році» («Про стан громадського тваринництва в колгоспах і заходи щодо забезпечення виконання державного плану розвитку тваринництва в 1947 році», 1947, с. 2).

Також на сторінках газет ми знаходимо відомості про участь молоді у соціалістичних змаганнях. Так, наприклад у статті «Молодіжні бригади» зазначається, що молодь також долучалася до відбудови працюючи у молодіжних бригадах. Вони брали участь у соціалістичних змаганнях, займалися упорядкуванням території населених пунктів. Як зазначав автор цієї публікації А. Калашников, серед усіх молодіжних бригад особливо вирізнялися Болградська та Кубейська (Калашников, 1944, с. 2). Інформацію про залучення молоді до відбудови та робітничих змагань знаходимо і в газеті «Прапор совєтів». В одному з номерів вийшла друком стаття «Комсомол району в похід за новим підйомом сільського господарства». Автор доповідав про створення у колгоспах та МТС бригад комсомольського контролю, які мали своєчасно фіксувати порушення, недоліки, а також стимулювати колгоспників на покращення результатів своєї роботи («Комсомол району в похід за новим підйомом сільського господарства», 1948, с. 1).

Преса надавала великого значення поширенню описів технічних процесів у сільському господарстві та повідомлень про недбале ставлення колгоспників до своєї праці. Зокрема, у 1947 р. у «Придунайській правді» опубліковано статтю «Як ми організували обмолот і хлібоздачу», в якій оприлюднювався досвід колгоспу «Нова Зоря» Суворовського району у прискоренні збирання та здачі врожаю (Пастир, 1947, с.1) (Пастир, 1947, с.1); У 1949 р. у цьому ж періодичному виданні було опубліковано статтю «Передовий досвід – всім колгоспникам Ізмаїльської області», у якій викладено збірку доповідей передових аграріїв області з рекомендаціями

щодо поліпшення сільськогосподарського виробництва та описом методів їхньої роботи. («Передовий досвід – всім колгоспникам Ізмаїльської області», 1949, с. 2). Подібні публікації розміщувалися і в газеті «Прапор советів», серед яких, наприклад, «Досвід передової тракторної бригади тов. Доценко, Чичманській МТС, має стати надбанням для всіх бригад МТС» (Некрасов, 1948, с. 1).

Місцеві газети часто публікували статті зі скаргами на чиновників і звинуваченнями робітників у невиконанні своїх обов'язків. Так, у 1950 р. кореспондент Н. Ковутов надрукував у газеті публікацію «Аби з рук збути», у якій звинуватив робітників Ново-Арцизької МТС у неякісному виконанні своєї роботи (Ковутов, 1950, с. 3).

Матеріали преси свідчать, що регіон живився не лише сільськогосподарською продукцією. Продукти рибальства також відігравали важливу роль у харчуванні населення регіону. Рибальство було ще одним видом діяльності колгоспів та сільськогосподарських артілей, результати якого опублікував у 1954 р. К. Нестеров, рахівник риболовецького колгоспу ім. Сталіна. Нестеров підкреслював важливість роботи рибалок і зазначав, що рибалки-колгоспники відмінно виконували свої обов'язки. Так, у третьому кварталі 1953 р. члени риболовецького колгоспу ім. Сталіна виконали план на 131,5%. За високі показники колгосп отримав 443 000 рублів премії (Нестеров, 1954, с. 3).

Подальша переробка рибної продукції здійснювалася на рибоконсервному заводі в м. Ізмаїл, одному з основних виробничих підприємств регіону на той час. За даними кореспондента місцевої газети Г.Алексеева, у 1953 р. завод випустив понад 11 000 банок різноманітної рибної продукції та понад 3,5 млн. консервних банок, і за цей період загальний обсяг виробництва заводу збільшився більш ніж на 30% порівняно з попереднім роком (Алексеев, 1954, с. 2).

Загалом, як свідчать матеріали преси, відновлення господарства відбувалося досить швидко. Однак проголошені плани не були реалізовані в

повному обсязі. На думку кореспондента Г. Фучеджі причиною цих невдач була неспроможність робітників виконати поставлені завдання через відсутність матеріальної зацікавленості з боку радянської влади і затухання ентузіазму робітників (Фучеджі, 1948, с. 1). Плани відбудови були завищені та не відповідали реальній ситуації, що склалася в селах і містах області. Не допомагали навіть мотивуючі гасла зі сторінок регіональної преси: «Помножити свої зусилля в боротьбі за виконання плану хлібозаготівель та осінньої сівби» («Помножити свої зусилля в боротьбі за виконання плану хлібозаготівель та осінньої сівби», 1950, с.1), «У хлібозаготівлях - рівняння на тарутинців!» (У хлібозаготівлях - рівняння на тарутинців!», 1950, с. 1), «Більше хліба нашій улюбленій Батьківщині!» («Більше хліба нашій улюбленій Батьківщині!», 1959, с. 1). Ситуація почала покращуватися лише у 1950 році. У місцевій пресі зростання продуктивності працівників усіх галузей місцевої промисловості пояснювали насамперед полегшенням праці робітників, поліпшенням їх матеріально-побутових умов, а також пильною увагою партійних організацій й керівництва порту (Бртанська, 1953, с. 2).

Важливим аспектом дослідження умов праці є заробітна плата, але, на жаль, на сторінках місцевої преси ми не знайшли публікацій про цю сферу повсякденного життя. Однак, деякі свідчення щодо доходів колгоспників зустрічаються у доповідях та звітах керівників цих структур. З доповідної записки контролера Ради у справах колгоспів по Ізмаїльській області Ізмаїльського облвиконкому про підвищення грошових доходів та збільшення товарності передових колгоспів можемо визначити що у колгоспі «Шлях Леніна» Кілійського району за 1950 р. грошовий дохід на одного співробітника становив: 1852,8 руб. – на рік, 5,77 руб. – на день. У колгоспі ім. Котовського Суворовського району дохід на одного співробітника становив: 1347,9 руб. – на рік, 3,07 руб. – на день, у колгоспі «Перемога» Кілійського району – 1775 руб. - на рік, 5,85 – на день (Доповідна записка контролера Ради у справах колгоспів по Ізмаїльській області Ізмаїльського

облвиконкому про підвищення грошових доходів та збільшення товарності передових колгоспів, 1972, с. 199).

Зовсім інакше відбувався розподіл заробітної плати серед інтелігенції. З відомостей на виплату заробітної плати викладацькому складу ми можемо зробити висновок, що викладачі вищих навчальних закладів мали значно більші доходи. Та чи вистачало їх? Щомісячний оклад викладача Білгород-Дністровського вчительського інституту з основ марксизму-ленінізму на 1944 р. складав 1300 руб., за вересень І. Крилову з вирахуванням податків було нараховано 942 руб. 50 коп. (Відомість на виплату зарплати викладачеві марксизму-ленінізму за вересень 1944 р., 2015, с. 38-39). Начальник військової кафедри отримував вдвічі меншу заробітну плату – 467 руб. 22 коп (Відомість № 277 на виплату перерахунку начальнику військової кафедри згідно інструкції, 2015, с. 39-40). Інші викладачі, залежно від навчального навантаження, в середньому отримували близько 500-550 руб (Відомість на виплату зарплати вчительському персоналу Білгород-Дністровському учительському інституту за листопад 1944 р., 2015, с. 42-43). У 1946 р. відповідно до постанови Ради Міністрів СРСР від 6-го березня № 514 та наказу Всесоюзного Комітету у справах Вищої школи при Раді Міністрів СРСР від 09.03.46 р. №111 «Про підвищення окладів працівникам науки та поліпшення їх матеріально-побутових умов» з 1 квітня встановлювались нові посадові оклади професорсько-викладацького персоналу Білгород-Дністровського вчительського інституту. Вони коливались від 525 до 2760 руб. на місяць (Наказ № 299 по Білгород-Дністровському учительському інституту від 18.04.1946 р., 2015, с. 64-65). У 1947 р. ці показники суттєво не змінились, а у 1954 р. викладачі, в залежності від навантаження, заробляли від 525 до 3200 руб. на місяць (Наказ № 178 по Ізмаїльському педагогічному інституту від 21.09.1954 р., 2015, с. 151-153). Для порівняння зарплата адміністративно-технічного персоналу училища на 1946 р., в середньому, становила 314 руб. (Відомість на видачу зарплати адміністративно-технічному персоналу за листопад 1944 р., 2015, с. 41-42).

Таким чином, ми можемо прослідкувати динаміку зростання заробітної плати педагогічних кадрів. Незважаючи на післявоєнний дефіцит бюджету уряд все ж робив певні кроки для поліпшення матеріального забезпечення викладачів.

Отже, повоєнне десятиліття – це один із найскладніших періодів в історії України. В цей період робота в колгоспі була найбільш розповсюдженою для більшої частини населення краю. Підприємства, колгоспи і агроартілі Ізмаїльщини брали активну участь у відбудові народного господарства, метою якої було швидке відновлення промислового і сільськогосподарського сектора в довоєнних масштабах. Для цього радянським керівництвом було запроваджено плани відбудови. Особлива роль у цьому процесі була відведена робітничим соціалістичним змаганням між усіма республіками, областями та районами СРСР. Населення Ізмаїльської області активно долучалося до цих змагань. Їх результатами було завчасне виконання планів та інтенсифікація виробництва, але підвищення виробничих темпів не забезпечувало якісного покращення побутових та житлових умов населення. Питання заробітної плати мешканців регіону у радянських джерелах майже не висвітлювалося. Поодинокі дані збереглися у доповідях та звітах керівників, партійних діячів, секретарів, але ще чекають на дослідників архівні матеріали, вивчення яких дозволить сформувати загальну картину доходів населення Ізмаїльської області.

2.2. Матеріально-побутові потреби жителів регіону

Матеріально-побутове забезпечення є одним із важливих показників добробуту населення. Ознакою якості матеріально-побутових умов є рівень задоволення потреб населення в товарах і послугах. У перші повоєнні роки соціальна інфраструктура області перебувала в дуже поганому стані. Однак тут, як і в інших частинах СРСР, відновлення і розвиток інфраструктури населених пунктів відбувалася, в основному за рахунок бюджетних коштів, що надходили від кооперативів.

На сторінках «Придунайської правди» значна кількість статей присвячена розвитку інфраструктури населених пунктів, яка здійснювалась у кількох напрямках. Серед них найбільша увага приділялася відновленню дорожньої мережі, житловому будівництву та розбудові муніципальних об'єктів. Як зазначається в одному із збірників документів, до встановлення радянської влади в регіоні не було доріг обладнаних для транспортного проїзду, користувалися, здебільшого, возами (Повідомлення з газети «Придунайська правда» про благоустрій м. Ізмаїл, 1968, с. 45). У рубриці «По області» зазначалося, що жителі Старокозацького району брали активну участь у відновленні та благоустрою доріг, до цих робіт було залучено понад 500 осіб («По області», 1944, с. 2). Статті з подібним змістом трапляються й у випусках наступних років, а саме «Відбудуємо наші міста» («Відбудуємо наші міста», 1945, с. 1), «Болград буде відбудовано» (Давидова, 1945, с. 2), «До річниці визволення Ізмаїла» (Донченко, 1945, с. 2). Окрім доріг і автошляхів реконструкції підлягала й залізнична мережа. Ці маршрути використовувалися для доставки боєприпасів на фронт і пасажирських перевезень, тому керівництво партії приділяло цій галузі особливу увагу. У статті «Пасажирський потяг Ізмаїл-Одеса» повідомлялося, що пасажирський рух на залізниці Ізмаїл-Одеса було відновлено вже 3 жовтня 1944 р. («Пасажирський потяг Ізмаїл-Одеса», 1944, с. 1). Процес відновлення цієї залізниці був описаний у публікації «На станції Ізмаїл» співробітником періодичного видання І. Несмеловим (Несмелов, 1944, с. 2). На засіданні Бюро Ізмаїльського Обкому КП(б)У було прийнято рішення щодо відновлення телефонного та телеграфного зв'язку з Одесою до 7 вересня 1944 р. (ЦДАВО, ф. 1, оп.50, спр. 2473, арк. 33).

Нерідко проблема відсутності соціальної інфраструктури в регіоні була домінуючою. Партійне керівництво наголошувало на необхідність відбудови соціальної інфраструктури, що знайшло відображення в резолюції пленуму ЦК КП(б)У «Про відбудову й будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих споруд у

колгоспах та культурно-побутових будівель на селі». У резолюції було окреслено плани відбудови житлового фонду та наголошувалося на стратегічній необхідності розбудови комплексу споруд соціального призначення Українській РСР (Про відбудову й будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих споруд у колгоспах та культурно-побутових будівель на селі), 1944, с. 2-4).

Це також знайшло відображення на шпальтах газет. Час від часу на сторінках преси публікувалися статті про розбудову населених пунктів та відбудову стратегічно важливих об'єктів. Зокрема, у статті «Кілія відновлена» повідомлялося, що у 1944 р. у м. Кілія за короткий термін було відбудовано мости, відремонтовано 51 квартиру, поновлено роботу 4 млинів, відкрито лазню («Кілія відновлена», 1944, с. 2). На необхідності покращення соціальної інфраструктури наголошував і секретар Ізмаїльського міськкому КП(б)У Ф. Зацарин у своїй публікації «Швидше відбудувати промисловість і господарство міста» (Зацарин, 1944, с. 2). Подібні статті можна знайти і в інших номерах часопису: «Білгород-Дністровськ відроджується» (Лиходей, 1944, с. 2), «Упорядкуємо рідні міста й села» («Упорядкуємо рідні міста й села», 1944, с. 1), «Увага містам нашої області» (Ананко, 1945, с. 3), «Десятки нових квартир» («Десятки нових квартир», 1946, с. 3).

Про стан житлового будівництва на селі дізнаємося зі звіту Ізмаїльського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про роботу обласної партійної організації за 1946 р. В цей період було збудовано та відновлено 939 житлових будинків для колгоспників та селян-одноосібників. Фактично план будівництва та відновлення сільського житлового будівництва було перевиконано на 34% (Звіту Ізмаїльського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про роботу обласної партійної організації в 1946 р., 1972, с. 43).

В іншому періодичному виданні, «Прапор совєтів», кореспонденти також висвітлювали процес відновлення міської і сільської інфраструктури. Д. Федеров у дописі «За благоустрій райцентру» інформував суспільство про хід відновлення інфраструктури м. Татарбунари. Станом на 1946 р. було

відремонтовано будинки та низку закладів: будівлю райвиконкому, райкому партії, райкому комсомолу, приміщення під квартири, завод газованих вод (Федоров, 1946, с. 1).

На сторінках газети «Придунайська правда» розміщено статті, у яких підкреслювалося, що увага партії і уряду завжди була зосереджена на поліпшенні житлових умов громадян УРСР («Розквітає радянська Ізмаїльщина», 1952, с. 1). Це підтверджують і доповіді з сесій Ізмаїльської обласної Ради депутатів трудящих за 1952 р., у яких наводяться такі показники: капіталовкладення в Ізмаїльській області за останні 5 років становлять понад півмільярда рублів (552 686 тис. руб.), з них на житлове будівництво витрачено 24 мільйона 660 тис. руб., збудовано житла 20 194 кв. м. У містах побудовано нові електростанції, водопроводи, лазні та інші комунальні підприємства. Нові електростанції збудовані в м. Ізмаїлі, м. Білгород-Дністровському, м. Вилкове, в райцентрах Тузли, Бородіно, Староказаче та інших (Доповідь з сесії Ізмаїльської обласної Ради депутатів трудящих про розвиток в області житлового будівництва, комунального господарства та електрифікації, 1972, с. 219).

Таким чином, ми бачимо що в пресі та доповідях депутатів обласної ради викладені, переважно, кількісні показники відбудови соціальної інфраструктури області, які не розкривають ступінь матеріальної оснащеності цих об'єктів.

У повоєнний період місцеві періодичні видання активно висвітлювали розвиток освітньої інфраструктури регіону. У виданнях зустрічаємо публікації: «Школи всі відремонтовані» (Самолук, 1946, с. 1), «Навчальний рік почався» (Матюшонок, 1944, с. 2), «27 шкіл готові до занять» («27 шкіл готові до занять», 1946, с. 2), «Школи відновлені» («Школи відновлені», 1944, с. 1), «Вечірні школи» (Михайлов, 1944, с. 2), «Скоро заняття в школах» («Скоро заняття в школах», 1944, с. 1). Вони інформували читачів про стан підготовки до нового навчального року. Так, кореспондент газети Ю. Франчук у статті «Школи області напередодні занять» зазначав, що

окупанти завдали значної шкоди матеріально-технічному стану шкіл, а все шкільне обладнання було пошкоджено і знищено. Відбудова шкіл почалася лише після звільнення регіону від німецько-румунських армій, до якої були долучені відділи народної освіти, партійні організації та громадськість. Станом на 15 вересня 1944-1945 навчального року в Кілійському, Болградському, Ренійському районах, у містах Ізмаїл та Білгород-Дністровськ всі школи були відремонтовані. Загалом по області до занять було підготовлено 323 школи, в них навчалось 76 665 учнів (Франчук, 1944, с. 2). Кількість навчальних закладів, що діяли в наступні роки, залишилася незмінною. Влада організувала будівництво шкіл методом «народної архітектури» на селі. Самі громади збирали кошти й брали участь у будівництві (Кузьменко, 2017, с. 114).

Після війни в повсякденне життя населення Ізмаїльської області поступово поверталися дитячі садки і ясла. Традиційно в цих установах відбувалося виховання й навчання дошкільнят. Цей аспект матеріально-побутової сфери населення області репрезентований невеликою кількістю публікацій, серед яких: «У дитячому садку» (Ольгович, 1946, с. 4), «Зразкові ясла» (Маркова, 1945, с. 3), «У наймолодших» (Ольгович, 1946, с. 3). Так, у статті «Зразкові ясла» автор розповідав про становище ясел у м. Вилково, вказуючи на їхню задовільну матеріально-технічну оснащеність. Дитячий садок у м. Вилково знаходився в одному з найкращих будинків міста, були завезені найкращі меблі та посуд. У 1945 р. в садочку виховувалося 30 дітей. Будівля цієї установи була зведена за допомогою місцевого населення та радянських партійних організацій (Маркова, 1945, с. 3). Оскільки, більшість ясел та садків були знищені окупантами, держава лише частково виділяла кошти на будівництво дитячих садків та їхнє обслуговування в колгоспах. Забезпечення ясел і дитячих садків усім необхідним здійснювалося колгоспами, ці установи були повністю залежні від рішення артілі та їхньої фінансової підтримки.

Відновлення мережі дошкільних освітніх установ в регіоні проводилося поетапно. На прикладі ясел колгоспу «Татарбунарське повстання» можна побачити, що в деяких населених пунктах дитячі садки та ясла поновили роботу лише через декілька років після війни. Дитячі ясла при колгоспі «Татарбунарське повстання» відкрили свої двері для вихованців лише 1 травня 1948 р. (Сєдая, 1948, с. 2).

Важливою складовою соціальної інфраструктури області було медичне обслуговування. У пресі знаходимо відомості про стан медичної мережі у 1940-1950-х рр. У цей період становище медичного обслуговування в Ізмаїльській області було складним. Незважаючи на труднощі лікарні та сільські медичні пункти продовжували функціонувати. В публікації «Покращується медичне обслуговування» дізнаємося, що з метою кращої організації медичного обслуговування до м. Ізмаїл приїхали 20 висококваліфікованих лікарів та 35 осіб середнього медичного персоналу. Більшість із лікарів мали кваліфікацію хірургів і терапевтів. Також покращувалося санітарне обслуговування в області («Покращується медичне обслуговування», 1944, с. 2). Матеріали публікації кореспондента часопису А. Молчанова «Турбота про народну охорону здоров'я» дають уявлення про стан відбудови медичних закладів у сільській місцевості. Так, автор вказував на те, що за короткий період було відбудовано й розширено Ізмаїльську районну лікарню, відновили свою роботу лікарні в селах Кислиця, Суворово, Кирнички, Муравлівка, Ердєк-Бурно. В інших селах працювали амбулаторії та фельдшерсько-акушерські пункти. У своїй статті А. Молчанов також навів заплановані показники відбудови медичної інфраструктури в Ізмаїльському районі. Так, у 1945-1946 рр. було передбачено будівництво пункту швидкої допомоги, 1 пологового будинку в районному центрі та 8 – у селах, 2 лікарні й ряд медпунктів у селах району (Молчанов, 1945, с. 3). Пологові будинки в колгоспах існували сукупно у великих лікарняних комплексах, які фінансувалися колгоспами. Незважаючи на труднощі повоєнних років в сфері медичного обслуговування все ж відбувались позитивні зрушення, які

ми можемо прослідкувати в динаміці зростання бюджету на галузь охорони здоров'я по Ізмаїльській області. Якщо на 1944 р. він становив 2770 тис. руб, у 1950 р. – 54749 тис. руб. (Довідка Ізмаїльського облздраввідділу про динаміку росту бюджету в сфері охорони здоров'я по області за 1944-1950 рр., 1972, с. 171).

Ще одним показником розбудови соціальної інфраструктури в області є поява перших рекреаційних установ. Кореспондент газети «Прапор совєтів» А. Назеренко у своїй статті повідомляв що 22 червня 1946 р. в селі Борисівка, на березі лиману відкрився грязе-лікувальний санаторій, який був призначений для інвалідів Другої світової війни, робітників, колгоспників, людей, які потребують грязьового лікування. Санаторій був розрахований на 50 місць, був оснащений 9 камерами та 2 грязьовими ваннами (Назаренко, 1946, с. 1). Пізніше у с. Лебедівка Тузловського району у 1952 р. на березі Чорного моря було відкрито курорт «Золотий берег» з дитячим кістково-туберкульозним санаторієм «Бугаз» (Повідомлення про відкриття дитячого санаторію в с. Лебедівка Тузловського району, 1972, с. 212-213).

Перлиною і гордістю Ізмаїльської області був «Приморський курорт», у розпорядженні відвідувачів був цілющий солоний лиман, лікувальні грязі, чудовий пляж. Як підкреслюють радянські джерела, до 1940 р. лікування цьому курорті було примітивним, без жодного медичного нагляду. З приходом на Ізмаїльщину радянської влади курорт був переоснащений медичним обладнанням. На Приморському курорті функціонувало п'ять санаторіїв Головного курортного управління Міністерства охорони здоров'я УРСР (з них три дитячих), дитячий санаторій Ізмаїльського облздраввідділу, будинок відпочинку, водогрязелікарня, зуболікарський кабінет, рентгенкабінет, кабінет лікувальної фізкультури, аптека, інгаляторій, клініко-діагностична лабораторія, санітарно-епідеміологічна станція. За сезон 1950 р. на Приморському курорті лікувалось 1700 дітей та 1350 дорослих з різних куточків Радянського Союзу (Повідомлення про розвиток курорту «Приморське», 1972, с. 191-192).

Мережа рекреаційних установ в регіоні також була представлена й дитячими літніми таборами. За даними завідувача Татарбунарського районного відділу народної освіти у 1946 р. на літньо-оздоровчу кампанію було виділено 49 000 руб. На ці кошти було створено 3 оздоровчі заклади (Обидало, 1946, с. 1).

У «Придунайській правді» знаходимо відомості про відновлення аптек. Зокрема в статті «Відновлена аптека» зазначається, що в довоєнний період у м. Білгород-Дністровськ функціонувало 5 аптек, зруйнованих і розграбованих під час війни. Після звільнення міста від загарбників відновила свою роботу лише аптека №16. Вона обслуговувала населення і 20 медичних закладів міста. За три місяці роботи в 1945 р. було виготовлено ліків за 6 426 рецептами на суму 29 000 рублів («Відновлена аптека», 1945, с. 2).

Отже, в обласній пресі дані про відновлення медичного комплексу регіону представлені невеликою кількістю публікацій, які вказують на те, що ситуація із медичним обслуговуванням в області дійсно покращилася. За короткий строк було відбудовано значну кількість медичних установ, оновилися лікарські кадри.

Незважаючи на швидкі темпи відновлення мережі дошкільних, шкільних, медичних та рекреаційних установ домінуючою залишалася проблема їх матеріально-технічного оснащення. Періодичні видання Ізмаїльської області на своїх сторінках систематично інформували про успіхи у відбудові цих закладів, уникаючи висвітлення труднощів із забезпеченням необхідного обладнання, меблів, палива в зимовий період тощо.

Матеріали з місцевої преси дають нам певне уявлення про використання поштових відділень мешканцями області як засобу зв'язку. Так, 1 вересня 1944 р. після визволення м. Ізмаїл його жителями було надіслано понад 1500 листів і листівок по всьому Радянському Союзу («Перша пошта», 1944, с. 2). Поштова мережа була найдоступнішим засобом зв'язку для населення, її відсутність значно ускладнювала повсякденне життя

в регіоні. Про необхідність поштової мережі ми дізнаємося з листів, адресованих до редакції «Придунайської правди». Наприклад, лист В. Васильєва опубліковано в рубриці «Лист до редакції» під назвою «В пошуках поштової скриньки». Адресант повідомляв про проблем із поштовими скриньками в м. Ізмаїл. Як зазначав автор листа їх у місті «раз, два та й усе». На переважній більшості вулиць міста – Пушкінська, Болградська, Армянська, Татарбунарська та інші – взагалі відсутні поштові скриньки (Васильєва, 1946, с. 3). Партійне керівництво регіону також розуміло важливість функціонування поштового зв'язку, тому докладало максимальних зусиль для відновлення і розширення поштової мережі. За десять років, впродовж 1940-1950 рр., кількість поштових відділень та їх філій зроста в 4 рази. Станом на 1950 р. телеграфний зв'язок був забезпечений у всіх районах області (Довідка Ізмаїльської обласної планової комісії про розвиток комунального господарства, транспорту і зв'язку в 1944-1949 рр., 1972, с. 145-146).

Матеріальне забезпечення включає в себе такі елементи: працю та соціальну інфраструктуру, яка у свою чергу представлена житловим будівництвом, мережею залізничних і автошляхів, дитячими садками, освітніми, медичними і рекреаційними установами, засобами зв'язку. Праця в повоєнний період здійснювалася, безпосередньо, на підприємствах, у колгоспах і сільськогосподарських артілях Ізмаїльської області. Вони, як і інші державні стратегічні об'єкти, брали участь у відбудові народного господарства. В цей період керівництво партії приділяло значну увагу розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів. За цей період практично всі житлові комплекси були відновлені, збудовано нові, поновили свою роботу більшість дитячих садків, навчальних закладів та медичних установ, було реконструйовано залізничні колії і дороги. Об'єкти соціальної інфраструктури відбудовувалися за рахунок державних коштів та колгоспних бюджетів. У більшості випадків фінансування здійснювалося за рахунок колгоспів через нестачу державного забезпечення. Це призводило до того, що

іноді ці заклади були позбавлені найнеобхідніших речей. Недостатнє матеріально-технічне забезпечення позначалося на рівні послуг, що надавалися населенню.

2.3. Соціальне забезпечення повсякденного життя населення

Серед нагальних питань, що постали з початком війни, було соціальне забезпечення інвалідів, поранених та хворих військовослужбовців, сімей військових, дітей, яких осиротила війна. Ці категорії людей забезпечувалася мінімальним набором соціальних пільг, привілеїв з боку держави і місцевих громад.

Проблема соціального забезпечення інвалідів Другої світової війни була дуже гострою у повоєнні роки. Радянська влада декларувала соціальний захист цій категорії населення, але насправді ветерани війни могли роками очікувати протезування, стояти в черзі за житлом і працювати у вкрай важких умовах. Як зазначають у своїх працях В. Гулай (Повсякденне життя, 2021, с. 338-359), Н. Коваленко (Коваленко, 2017, с. 136-141) та Л. Ковпак (Ковпак, 2003, с. 27-38), така тенденція була характерною для всіх регіонів УРСР та СРСР. Ця складова повсякденного життя не висвітлювалася у місцевих періодичних виданнях, оскільки головним завданням преси в повоєнний період було створення для населення позитивного портрету радянської влади, демонстрація швидких темпів зростання після війни та піклування влади про населення.

Одним із важливих завдань у вирішенні соціально-побутових проблем було соціальне забезпечення сімей ветеранів війни, родин загиблих на війні. З метою врегулювання цих питань у повоєнні роки набула чинності постанова ЦК ВКП(б) від 22 січня 1943 р. «Про заходи поліпшення роботи радянських органів та місцевих партійних організацій щодо надання допомоги сім'ям військовослужбовців» (Повоєнна Україна, 2010, с. 54). Відомості про це в пресі також зустрічаються нечасто, висвітлюючи лише здобутки цієї політики.

Після війни залишалася невирішеною і проблема сирітства, яка протягом війни загострилася ще більше. Намагаючись її вирішити в січні 1942 р. стосовно дітей-сиріт було видано постанову РНК СРСР «Про влаштування дітей, що залишилися без батьків», а з березня 1943 р. – працювати Надзвичайна комісія при РНК УРСР з питань допомоги дітям. Подібні комісії були створені при міських, районних та обласних радах депутатів трудящих (Повоєнна Україна, 2010, с. 93).

Серед питань, що висвітлювалися в місцевій пресі, було і соціальне забезпечення дітей-сиріт. Інформація про заходи щодо поліпшення житлових умов осиротілих дітей представлена невеликою кількістю публікацій. Наприклад, у газеті «Прапор советів» інспектор районного відділу народної освіти А. Сірий у своєму дописі «Дитячий будинок у с. Білолісся» повідомляє що у 1947 р. у с. Білолісся був відкритий дитячий будинок. Автор наголосив, що завдяки фінансовій підтримці з боку радянського уряду і плідній праці директора установи із руїн постала красива будівля з внутрішнім подвір'ям та підсобним господарством. На вихованні в дитячому будинку знаходилось 200 осіб. Вихованці дитячого будинку брали активну участь у допомозі колгоспам піж час збирання врожаю та прополки (Сірий, 1947, с. 1).

Наступного року із постановою Ренійського райвиконкому «Про організацію дитячого будинку в с. Лиманське» було розпочато будівництво ще одного дитячого будинку в Ізмаїльській області на 200 місць. Керівництво уряду доручило голові Лиманського сільпо закупити у населення інвентар (ліжка, столи, стільці, постільні принадлежності та посуд), а також безперервно забезпечувати продуктами харчування та паливом дитячий будинок (Постанова Ренійського райвиконкому «Про організацію дитячого будинку в с. Лиманське», 1972, с. 76-77). Також дитячі будинки були відкриті у м. Рені, с. Кайракля Болградського району, с. Главани Ново-Іванівського району, с. Миколаївка-Новоросійська Саратовського району (Рішення

Ізмаїльського облвиконкому про відкриття дитячих будинків, 1972, с. 113-114).

На будівництво та функціонування дитячих установ у регіоні виділялися значні кошти з державного бюджету, але цього було недостатньо. Регіональна періодика досить однобічно висвітлює це питання. Нерідко на сторінках місцевих газет можна зустріти статті, в яких підкреслювалось піклування радянської влади про дітей-сиріт, забезпечення їх усім необхідним. Реальність насправді була зовсім іншою. Якщо матеріали періодичних видань свідчать про достатній рівень матеріально-технічного оснащення дитячих будинків, то І. Безлюдна, посилаючись на архівні матеріали, у своїй науковій публікації наводить абсолютно протилежні дані. Дослідниця відзначає що більшість приміщень дитячих будинків не були придатними для дитячого проживання. Значна частина цих будівель не була належним чином відремонтована через нестачу деревини, цвяхів, скла та інших будівельних матеріалів. Так, у 1947 р. через брак скла дитячі будинки Ізмаїльської, Кам'янець-Подільської, Житомирської та Миколаївської областей були не в змозі завершити ремонт. Взимку 1948 р. вихованці Болградського дитячого будинку були змушені перебувати в будівлі, в якій протікав дах у двох кімнатах, погано прикривалися вхідні двері, а більшість вікно та міжкімнатних дверей не були зашклененими.

Крім того, більшість дитячих закладів виявилися не готовими до чергового зимового сезону через труднощі із забезпеченням палива. Так, у 1947 р. дитячі будинки в західних і південних областях УРСР опалювалися вкрай незадовільно. Наприклад, міські будинки дитини в Ізмаїльській області обігрівалися на 30%, а сільські — ще менше. У наступні роки несприятлива ситуація щодо підготовки до зимівлі залишалася незмінною. В Утконосівському дитбудинку з необхідних 2000 т палива було забезпечено лише чверть, через що вихованцям доводилося спати в холодних спальних кімнатах. А взимку 1953 р. в дитячих будинках Ізмаїльської та Чернівецької областей температура повітря в спальних та робочих кімнатах становила

близко 10–14 градусів тепла. Також у повоєнний час ці заклади зіткнулися з проблемою нестачі звичайних стільців. Для прикладу, в Білоліському дитячому будинку вихованці робили домашнє завдання, сидячи удвох на одному стільці. Місцевим дитбудинкам активно допомагали колгоспи (Безлюдна, 2014, с. 139-142).

Отже, між даними різних джерел є суттєві розбіжності, що створює у майбутньому підґрунття для більш ретельного дослідження даного аспекту.

Соціальна політика держави також була спрямована на підтримку багатодітних сімей та матерів-одиначок. Підтвердження цьому знаходимо і на сторінках газет. Наприклад, в одному з номерів часопису «Прапор советів» був оприлюднений указ Президії Верховної Ради СРСР «Про розмір державної допомоги багатодітним та одиноким матерям» від 1948 р. У довоєнний час, наприклад, в 1940 році, загальна сума державної допомоги багатодітним матерям складала 1 мільярд 200 млн. рублів на рік. У 1947 р. цей показник становив вже 5 млн. рублів на рік.

Від 1 січня 1948 р. багатодітні матері та матері-одиначки почали отримувати пільгові виплати в наступному розмірі: матерям, які мають 2-х дітей, при народженні третьої дитини – 200 руб. одноразово, матерям, які мають 3-х дітей, при народженні четвертої дитини одноразово – 650 руб., щомісячно – 40 руб., матерям, які мають 4-х дітей, при народженні п'ятої дитини одноразово – 850 руб., щомісячно – 60 руб., матерям, які мають 5 дітей, при народженні шостої дитини одноразово – 1000 руб., щомісячно – 70 руб., матерям, які мають 6 дітей, при народженні сьомої дитини одноразово – 1250 руб., щомісячно – 100 руб., матерям, які мають 7 дітей, при народженні восьмої дитини одноразово – 1250 руб., щомісячно – 100 руб., матерям, які мають від 8 дітей, при народженні ще однієї дитини одноразово виплачували 1750 руб., щомісячно – 125 руб.

Державна допомога одиноким матерям, які не були одружені, на утримання та виховання дітей отримували виплати в таких розмірах: 50 руб. у місяць на одну дитину, 75 руб. – на двох і 100 руб. – на трьох і більше дітей

(«Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про розмір державної допомоги багатодітним і самотнім матерям», 1947, с. 2). Крім соціального забезпечення зазначених категорій населення ці заходи мали на меті покращення демографічних показників по всіх республіках.

Матеріали періодичних джерел не містять інформації щодо роздрібних цін на споживчі товари, тому ми не можемо визначити ступінь задоволення побутових потреб дітей та матерів-самотінок пільговими виплатами. Однак, якщо здійснити нескладні математичні розрахунки, ми можемо встановити що держава виділяла щомісячно на утримання однієї дитини з багатодітної сім'ї 10-14 рублів. Цей показник є критично низьким.

Ще одним аспектом регулювання соціальної політики держави стосовно багатодітних родин та матерів самотінок було нагородження медалями матерів-героїнь. Так, наприклад, за поданням Президії Верховної Ради СРСР домогосподарці Тарутинського району Дутці Марії Дмитріївні було присвоєно почесне звання «Мати-героїня», 276 матерів отримали ордени та медалі. З них орден «Материнська слава першого ступеня» отримали 8 матерів, другого ступеня теж 8 матерів і орден «Материнська слава третього ступеня» 48 матерів, 73 матерям була вручена «Медаль материнства першого ступеня» та 139 матерям – «Медаль материнства другого ступеня» (Повідомлення про допомогу багатодітним та самотнім матерям у Тарутинському районі, 1946, с. 19-20).

Сільські жителі також потребували соціального захисту та підтримки. У перші повоєнні роки селяни залишалися фактично один на один зі своїми побутовими та фінансовими проблемами. Майже всі свої заощадження вони витрачали на харчування. Катастрофічно не вистачало грошей на одяг, взуття, предмети домашнього вжитку та будівельні матеріали. Дався взнаки і голод 1946-1947 рр., який особливо був відчутний на селі.

Місцеві періодичні видання обходили стороною жахи голоду. Цінним джерелом інформації про ці події є свідчення очевидців. Жителька с. Виноградівка, Болградського району О. Калібова 1936 р. н. згадує про

післявоєнні роки як найтяжчі у своєму житті. Її родині довелося виїхати до Караганди рятуючись від голоду. Респондентка розповіла, що вони вижили завдяки тому, що продавали речі з приданого мачухи, яка походила з заможної родини. На виручені кошти вони купували низькосортні крупи та варили каші. Родина у 1948 р. повернулася на батьківщину. Ніякої допомоги з боку уряду вони не отримували (Калібова, 1936 р.н., Виноградівка). Інший респондент К. Банєва 1945 р. н. з с. Виноградівка, Болградського району небагато пам'ятає про ті часи, але згадала, що внаслідок голоду вона втратила двох братів та сестру. Батько вдягав на роботу дві пари брюк і в кишенях нижньої пари ніс додому зерно, з якого потім готували коржі (Банєва, 1945 р.н., Виноградівка). Уродженка цього ж населеного пункту Д. Радова 1958 р. н. не була свідком цих подій, але добре пам'ятає розповіді своїх родичів про голодні роки. Родина намагалася робити запаси зерна, ховаючи його в землі. Під час одного з обшуків всі запаси були конфісковані. Згодом сім'я виїхала до м. Караганди. (Радова, 1958 р.н., Виноградівка). Всі ці випадки свідчать жахливий стан соціально-побутового забезпечення селян, який існував в розріз пропагуванню соціального захисту всіх трудящих.

За рівнем матеріального забезпечення й соціального захисту жителі села залишалися найбільш обділеною верствою населення. Соціальний захист сімей фронтників, які проживали в селах, передбачав отримання ними овочів, худоби, зерна, мануфактури, насіння для індивідуальних городів, надання права на довготермінові кредити для будівництва житла, безкоштовної ділянки для заготівлі будматеріалу тощо (Коваленко, 2017, с. 143).

Працездатні селяни ще могли якось забезпечити свій фінансово-матеріальний стан, працюючи радгоспах та колгоспах за невелику плату. Проте з виходом на пенсію чи внаслідок отримання інвалідності вони втрачали ці можливості, й надії покладалися лише на особисте підсобне господарство та державне забезпечення. Слабка й нерозвинена система соціальної допомоги на селі часто створювала непереборні труднощі для

нужденних. Розуміючи необхідність створення системи соціального захисту для сільського населення уряд створив систему пільгових позичок. З доповідної записки Ізмаїльського облвиконкому Ради Міністрів УРСР «Про заходи допомоги колгоспам, колгоспним та селянським господарствам Ізмаїльської області у зв'язку із незадовільним урожаєм у 1946 р.» відомо, що колгоспам та селянським господарствам Ізмаїльської області урядом було відпущено з державних ресурсів у 500 тисяч пудів (зерна), у тому числі: 250 тис. пудів пшениці та 250 тис. пудів кукурудзи в порядку безвідсоткової продовольчої позички з поверненням натурою з урожаю 1947 і 1944 рр. рівними частками. На один селянський двір в середньому припадало 7 пудів, на один колгоспний двір 10 пудів (Доповідна записка Ізмаїльського облвиконкому Ради Міністрів УРСР «Про заходи допомоги колгоспам, колгоспним та селянським господарствам Ізмаїльської області у зв'язку із незадовільним урожаєм у 1946 р.», 1972, с. 23).

З цією ж метою у 1947 р. було видано постанову Ізмаїльським облвиконкомом та обкомом КП(б)У «Про розподіл продовольчої позички нужденним колгоспникам», яка передбачала продовольчу позику колгоспам Ізмаїльської області та колгоспникам у розмірі 1300 тонн, у тому числі 650 тонн зерна продовольчих культур, з розподілом по районах. Колгоспи, які отримували продовольчу позику мали переробляти зерно на борошно, організовуючи випічку хліба і видаючи колгоспникам продовольчу допомогу печеним хлібом із розрахунку: працюючим на польових роботах по 400 грамів печеного хліба на день; працюючим у колгоспах на інших роботах до 250 грамів хліба на день; дітям та непрацездатним членам сім'ї – 200 грамів хліба на день (Постанова Ізмаїльського облвиконкомом та обкомом КП(б)У «Про розподіл продовольчої позички нужденним колгоспникам», 1972, с. 54).

Продовольчі позики надавалися не лише у вигляді рослинних культур, а й у вигляді худоби. Наприклад, з постанови Ізмаїльського облвиконкому «Про надання допомоги безкровним колгоспниками у заведенні худоби» від 7 серпня 1947 р. повідомляється, що уряд виділив на Ізмаїльську область 50

голів телиць. Колгоспники могли купити їх в кредит з розрахунку 600 руб. на один двір строком на 3 роки (Постанова Ізмаїльського облвиконкому «Про надання допомоги безкровним колгоспниками у заведенні худоби», 1972, с. 60).

Складною була проблема із харчуванням на селі в цей період. В регіоні також вживались заходи для покращення системи громадського харчування. По Ізмаїльській області було видано ряд нормативних актів, які мали регулювати цей аспект соціального забезпечення населення краю. Так, 8 січня 1948 р. Ізмаїльська облрада депутатів трудящих оприлюднила рішення № 1 від «Про організацію громадського харчування для сільського населення районів області, які постраждали від недороду 1947 р.», у тому ж році Кілійський райвиконком та райком КП(б)У видали постанову «Про організацію громадського харчування для сільського населення, що постраждало від недороду 1947 р.».

Згідно постанови Кілійського райвиконкому та райкому КП(б)У «Про організацію громадського харчування для сільського населення, що постраждало від недороду 1947 р.» передбачалась організація громадського харчування через систему райспоживспілки з контингентом 6670 осіб: 3970 осіб дорослого населення, з них – 3500 колгоспників, одноосібників – 470, школярів – 800, дітей ясельного віку – 800 осіб у розрізі сільських рад. Для харчування дорослого населення було передбачено 25 колгоспних їдалень на 3500 осіб, у тому числі безкоштовно для 100 осіб; 4 їдальні на 470 осіб для селян-одноосібників. Платне харчування відпускали за готівковий розрахунок, виходячи з собівартості продуктів, без націнок, вартість харчування в день не мала перевищувати 1 руб. 80 коп. (Постанова Кілійського райвиконкому та райкому КП(б)У «Про організацію громадського харчування для сільського населення, що постраждало від недороду 1947 р.», 1972, с. 74-75).

Щоб підтримати цю категорію непрацездатного населення 4 січня 1957 р. за № 7 була прийнята постанова Ради міністрів УРСР «Про державне

забезпечення престарілих громадян та інвалідів — колишніх членів колгоспів, на землях яких організовані радгоспи, а також престарілих громадян та інвалідів, які не мають джерел для існування». Спеціальні комісії при виконавчих комітетах районних і міських Рад депутатів трудящих призначали пенсії престарілим громадянам та інвалідам I і II груп в розмірі 100 руб. на місяць, і 85 руб. виплачувалося особам, які постійно проживали в сільській місцевості. У липні 1956 р. Верховна Рада СРСР прийняла закон про підвищення пенсій в середньому майже на 80% для робітників і службовців. Дія цієї постанови була дещо розширена у 1958 р. Зокрема, сім'ям померлих колгоспників, яким колгоспи видавали пенсію або систематичну допомогу до передачі земель цих колгоспів радгоспам, призначалися пенсії в таких розмірах: на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 руб. на місяць, на двох — 75 руб., на трьох і більше — 100 руб. (Соціальні трансформації, 2015, с. 232).

Таким чином, основними напрямками соціальної політики радянського уряду були соціальне забезпечення дітей сиріт, багатодітних матерів та матерів одначок. Соціально-побутові умови життя населення Ізмаїльської області в повоєнні роки продовжували залишатися важкими. У повоєнний період гостро постала проблема соціального забезпечення інвалідів війни. Також в області були і проблеми із забезпеченням сільських жителів. У селах бракувало всього, люди погано харчувалися й одягалися. Карткова система не забезпечувала повноцінного харчування, пенсії були дуже низькими. Популяризуючи здобутки своєї політики в цій сфері, радянська влада декларувала лозунги та гасла, які сприяли формуванню образу зразкової радянської сім'ї, жінки-героїні, яка працює на рівні з чоловіками, активно пропагувала подолання гендерної нерівності, що досягалося шляхом звільнення жінок від економічної залежності в домашньому господарстві. Натомість реальні проблеми радянських сімей залишалися поза увагою урядовців. Вважалося що вони мають вирішуватися на місцевому рівні засобами громадського впливу.

РОЗДІЛ 3. ДУХОВНІ АСПЕКТИ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

3.1. Дозвілля та відпочинок мешканців регіону

Важливою складовою повсякденного життя було дозвілля радянської людини. Керівництво партії прагнуло, зберігаючи за собою монополне право над всіма сферами людської життєдіяльності, контролювати діяльність усіх закладів культури. Сільські жителі, як правило, проводили своє дозвілля у місцевих і колгоспних клубах. Клуби вважалися не тільки місцем відпочинку, а й засобом ідеологічного впливу КПРС у формі культурно-просвітницької роботи (Ісайкіна, 2006, с. 15).

Визнаючи важливість задоволення культурних потреб селянства, держава намагалася сприяти розгалуженню мережі культурних установ у селах, зокрема клубів. У січні 1950 р. з метою усунення недоліків у розвитку культури було опубліковано постанову ЦК КП(б) У «Про стан і заходи поліпшення будівництва клубних приміщень у сільській місцевості». Це мало сприяти розвитку розважальної мережі в Українська РСР (Кузьменко, 2017, с. 192).

У повоєнні роки клуби були центром культурного життя села. У цей період вони виконували функції кінозалу, лекційного залу і місця відпочинку. Тому не дивно, що вони відігравали важливу роль у повсякденному житті населенні.

Регіональна періодика висвітлювала різні напрями роботи клубів. Наприклад, у «Придунайській правді» було опубліковано статтю «Концерти в колгоспних клубах», в якій описується організація концертів – один із напрямів діяльності сільських клубів. У цьому дописі викладено у формі звіту про заходи, які були організовані концертною бригадою Ізмаїльської обласної філармонії в сільських клубах. В період осіннього сіву артисти виступали у сільських і колгоспних клубах. Було проведено 10 безкоштовних концертів у селах: Десантне, Дмитріївка, Василівка, Трудове, Ніколаївці, Новосілове, Приморське, Шевченкове, а також у м. Вилково. Як зазначив

автор, з особливим успіхом пройшов концерт перед ініціаторами травневого соціалістичного змагання за 100-пудовий врожай колгоспниками ім. В. Леніна (Тиркалов, 1946, с. 2). Робота клубів висвітлювалася в багатьох публікаціях місцевих газет: «Сільський клуб у дні підготовки до весни» (Орехов, 1949, с. 3), «В клубі села Банівка» і т.д. (Желязков, 1947, с. 4).

У містах функціонували будинки культури. Місцева преса завжди висвітлювала їх діяльність. На сторінках часописів зустрічаємо такі публікації: «Культбригада Ізмаїльського Будинку культури» (Семченков, 1948, с. 3), «Міський Будинок культури» (Фалікур, 1945, с. 2), «З досвіду роботи Будинку культури» (Топчий, 1945, с. 2). У статті «Міський Будинок культури» директор Білгород-Дністровського міського Будинку культури А. Фалікур повідомляв про роботу цього закладу. Співробітники Білгород-Дністровського міського Будинку культури проводили активну культурно-масову роботу серед населення, Будинок культури мав у своєму розпорядженні бібліотеку з книжковим фондом у 400 екземплярів та читальну залу, яку відвідало понад 1000 осіб, місцеві художники випустили 3 серії карикатур на тему «Агіт-вікно», колектив закладу написав більше 80 лозунгів (Фалікур, 1945, с. 2).

Однією з традиційних форм культурно-просвітницької роботи в місті були хоріві, художні, драматичні та літературні гуртки, які діяли при Будинках культури та сільських клубах. Це також знайшло відображення на сторінках обласних газет. Зокрема, А. Фалікур у своїй публікації звітував про діяльність 7 художніх колективів, у яких працювало по 7 артистів (Фалікур, 1945, с. 2). Про роботу гуртків свідчать статті з такими промовистими назвами, як-от: «Підсумки обласного огляду художньої самодіяльності» (Підсумки обласного огляду художньої самодіяльності, 1951, с. 2), «Організуємо нові гуртки» (Стеценко, 1951, с. 2), «На обласному огляді художньої самодіяльності» (Матюшонок, 1945, с. 2). Так, кореспондент часопису М. Матюшонок у своїй публікації «На обласному огляді художньої самодіяльності» представив читачам результати обласного огляду художньої

самодіяльності, під час якого в Білгород-Дністровському міському театрі виступили танцювальні гуртки, хори, співаки-солісти, музиканти. У репертуарі гуртків художньої самодіяльності були різноманітні танцювальні й музичні номери. Загалом у цьому обласному огляді брали участь художні колективи з 12 районів та 3 міст, огляд тривав 4 дні, 11 найкращих колективів та 35 виконавців отримали відзнаки. Автор навів декілька яскравих прикладів. Приміром, він відзначив Суворівський ансамбль пісні й танцю, які виконали «Пісню про Сталіна», «Стояло три героїні», «Ранок», «Наш тост», хор Татарбунарського району, який виконав 2 пісні – «Суліко» та «Калинку» та гімн СРСР. Серед танцювальних колективів він виділив групу танцюристів, які під звуки гармоніки виконали молдавський танок «Сирбу» та російський «Козачок» (Матюшонок, 1945, с. 2).

Про популярність гуртків художньої самодіяльності можна стверджувати й з огляду на нормативні акти Ізмаїльської облвиконкому. Згідно з рішенням Ізмаїльського обласного виконавчого комітету про організацію болгарського ансамблю пісні і танцю на організацію цього ансамблю з бюджету було виділено 40 000 руб. (Рішення Ізмаїльського обласного виконавчого комітету про організацію болгарського ансамблю пісні і танцю, 1947, с. 63)

Концерти присвячені державним святкам, знаменним датам, святкуванню успіхів у виконанні або перевиконанні державних планів були дуже популярними серед населення області. Цим подіям присвячена значна кількість публікацій місцевих періодичних видань. Радянські свята відзначалися в клубах у супроводі урочистих зборів, виступів представників місцевого керівництва, колективів художньої самодіяльності. Особливою популярними серед населення були такі свята: день Великої Жовтневої соціалістичної революції, день народження Леніна, День міжнародної солідарності трудящих (1 травня) (Кузменко, 2017, с. 193-194). Це підтверджують і слова однієї з респонденток. В її родині завжди святкували День міжнародної солідарності трудящих, Новий рік та інші державні свята,

виходили на мітинги присвячені річницям Жовтневої революції (Анонім, 1945 р.н, Виноградівка).

Наприклад, у «Придунайській правді» можна зустріти публікації «Концерт класичної музики» (Євдокімов, 1948, с. 4), «Концерти в колгоспних клубах» (Тиркалов, 1946, с. 2), «Завтра в Ізмаїлі» (Ольгович, 1946, с. 4). Так, у дописі А. Ольговича «Завтра в Ізмаїлі», йдеться про святкування Дня міжнародної солідарності трудящих. 1 та 2 травня мало відбутися масштабне святкування, яке передбачало виступ гуртків художньої самодіяльності, танці й спортивні ігри. У другій половині дня були заплановані змагання з баскетболу й волейболу. Найбільшою подією святкування мав стати виступ Молдавського державного джазового колективу під керівництвом Шико Аранова. Увечері на всіх охочих у кінотеатрі «Перемога» очікували покази кінострічок «Зігмунд Колосовський» та «Небесний тихохід» (Ольгович, 1946, с. 4). Більшість державних свят і ювілеїв Радянського Союзу проходила за аналогічним сценарієм. Періодичні видання на свої сторінках обов'язково висвітлювали масштаби святкування державних свят. Так, у газеті «Прапор советів» Є. Ален розмістив статтю з назвою «У районному будинку культури», в якій описав перебіг урочистого вечора присвяченого Дню міжнародної солідарності трудящих. Під час подібних заходів для привітання неодмінно запрошувалися партійні діячі, як от в цьому випадку секретар РК КП(б)У, а офіційна частина супроводжувалася виступами місцевих гуртків художньої самодіяльності (Ален, 1948, с. 1).

Однією із форм організації дозвілля були виступи артистів цирку, кінопокази і театральні вистави. Ці культурні заходи також знайшли висвітлення на сторінках газет: «У театрі і кіно» (У театрі і кіно, 1954, с. №), «Цирк на сцені» (Буніковська, 1946, с. 4), «Концерт класичної музики» (Євдокімов, 1948, с. 4), «Кіно і радіо – в села» (Кіно і радіо – в села, 1948, с. 3). Із публікації В. Буніковської дізнаємося, що в квітні 1946 р. циркова бригада артистів Державного цирку гастролювала по Ізмаїльській області. Програма циркової вистави передбачала виступ жонглерів на тросі, партерну

і повітряну акробатику, ілюзію-рев'ю, дресирування собак та інші номери (Буніковська, 1946, с. 4). У приміщеннях Ізмаїльської обласної філармонії регулярно проводилися концерти класичної музики. І повідомлення Л. Євдокімова «Концерт класичної музики» описує один із них (Євдокімов, 1948, с. 4). Відвідування кінотеатрів і театрів були надзвичайно популярними формами проведення дозвілля. У пресі завжди публікувалися програми очікуваних заходів. Так, в одному із номерів обласної газети за 1954 р. знаходимо оголошення про те, що у театрі ім. Т.Г. Шевченко 1 січня планувався показ 2 вистава – «Хто сміється останній» та «Пробачте, будь ласка». У кінотеатрі «Перемога» в цей день був запланований показ фільму «Слуга двох панів», в кінотеатрі ім. О. Суворова – «Весілля з приданим» (В театрі і кіно, 1954, с. 3). Також в газетах ми зустрічаємо відомості про гастролі державних ансамблів у регіоні. У статті «Московський ансамбль в Татарбунарах» читачів ознайомлюють концертною програмою Московського державного театру оперети. У програмі були представлені оперети «Ярмарка наречених», «Сильва», «Розмарі» (Московський ансамбль в Татарбунарах, 1946, с. 1).

У сільських населених пунктах також функціонували пересувні кінотеатри. Їх програми не публікувалися у пресі, але час від часу ми знаходимо відомості про стан кінофікації у селах. Наприклад, в одному з випусків газети надруковано анонімний допис «Кіно і радіо – в села» про незадовільний стан якості кінопоказів у с. Городне Новоіванівського району (Кіно і радіо – в села, 1948, с. 3).

Ще одним місцем проведення дозвілля мешканців області були бібліотеки. Вони повсюдно функціонували у містах та селах. У більшості випадків бібліотеки були розташовані в місцевих клубах. Після війни бібліотеки поновили свою роботу в дуже важких умовах. Наприклад, проблему відновлення бібліотечних фондів висвітлено у статті «Бібліотеки мають працювати краще». Автор публікації зазначив, що книжкові фонди області були знищені німецько-фашистськими окупантами, працівники мали

відновити бібліотечні фонди й покращити обслуговування читачів, активно популяризувати читання літератури серед населення. На думку автора, не всі колективи бібліотек докладали максимальних зусиль для вирішення цих проблем. Кореспондент відзначив Ренійську районну бібліотеку як приклад хорошої роботи. Від початку свого створення читачам було видано 100 книг із загальним книжковим фондом у 500 екземплярів, для оновлення фондів за жовтень 1944 р. було придбано понад 300 книг (Матюшонок, 1944, с. 2).

Про популярність бібліотек як закладів дозвілля свідчить лист одного із читачів «Придунайської правди». Він скаржиться на те, що, районна бібліотека не працює вже три місяці, незважаючи на рішення Арцизького райвиконкому, а нові книги, що надходили для бібліотеки, «валяються» не розібраними в кабінетах працівників народної освіти (Афанасьєв, 1945, с. 3). Журналістка Е. Краснощоківа у статті «В обласній бібліотеці» розповідає про роботу Ізмаїльської районної бібліотеки. Вона зазначала, що бібліотека обслуговувала близько 2000 читачів, що свідчить про розповсюдженість такого дозвілля серед населення (Краснощоківа, 1945, с. 3).

Загалом, як відомо, установи культурного і дозвільного призначення фінансувалися за залишковим принципом, тому дефіцит коштів в цій галузі був розповсюдженим явищем. Клуби частково фінансувалися з державного бюджету, але в більшій мірі вони залежали від співфінансування місцевих артільей.

В стінах бібліотек проводилися важливі громадсько-політичні кампанії. Під час весняної посівної кампанії в бібліотеках області функціонувало 155 пересувних експозицій, на яких працівники культурно-освітніх закладів та комсомольці під час обідньої перерви виїжджали на поля, щоб почитати газети, журнали, уривки з книг та провести просвітницьку роботу. Ці бібліотеки оновлювалися кожні три місяці і включали книги про політику, сільське господарство та рибальство, а також художню літературу. До загальнодержавних заходів готували стінгазети, спеціальні випуски, фотомонтажі, гасла і плакати, прикрашали читальні зали відповідно до

тематики заходу. Також брали участь в організації мітингів демобілізованих червоноармійців, створювали червоні куточки на вокзалах і у військових частинах, забезпечували їх відеоматеріалами, журналами, книгами, газетами та ін.

Щотижня в дитячих бібліотеках влаштовували «читання вголос», знайомлячи дітей з творами «Про Леніна», «Про Сталіна», російськими байками та казками. Ці організації також проводили бібліографічні огляди п'ятирічних планів, організовували книжкові виставки, випускали стінгазети і брошури про основні події в житті села і колгоспів, досягнення в соціалістичній боротьбі, пропагували передовий досвід керівників радгоспів, колгоспів і МТС (Крюченкова, 2021, с. 190-191).

Міське дозвілля значно відрізнялося і мало певні особливості. Окрім бібліотек, будинків культури, гуртків художньої самодіяльності у містах функціонували музеї, театри, кінотеатри та інші установи культурно-просвітнього спрямування. У повоєнні роки місцеві посадовці зіткнулися з проблемами відновлення закладів культури та організації дозвілля для міських жителів. З метою вирішення цих проблем місцевий уряд здійснив низку заходів. Із рішення Ізмаїльського виконавчого комітету про створення музею О. В. Суворова відомо, що у відповідь на чисельні прохання, пропозиції від громадян та місцевих організацій міськвиконком ухвалив рішення від 18 квітня 1946 р. про відкриття в «місті слави російської зброї» музею О. В. Суворова (Рішення Ізмаїльського виконавчого комітету про створення музею О. В. Суворова, 1972, с. 13). Протягом перших шести місяців після відкриття музей О.В. Суворова створив експозицію з 14 розділів присвячену біографії та військовій діяльності Суворова. Згідно пропагандистських наративів, які нав'язувалися всім закладам культури, головним завданням музею, було поширення інформації про славу російської армії та створення культу пам'яті О. Суворова. Експонати для музею надавали Державний Російський музей, Ермітаж, Музей історії артилерії Червоної Армії, Державний етнографічний музей у Ленінграді, Морський

музей, Державний історичний музей у Москві, Одеський археологічний музей та багато інших музеїв, бібліотек і театрів. Письменники, скульптори, художники та науковці з різних міст, а також місцеві жителі брали участь у збиранні експонатів для виставок (Дроздов, 2022, с. 53-54).

У цей період в Ізмаїльській області функціонував Білгород-Дністровському історико-краєзнавчий музей. До його відновлення у 1949 р. долучилися вчені, письменники, колекціонери, художники, скульптори, модельєри (Повідомлення про допомогу громадськості Ленінграда в організації Білгород-Дністровського музею, 1972, с. 127). Експозиція музею включала наступні розділи: «Докласове суспільство», «Античність», «Середньовіччя», «Краєзнавство (фауна)», «Вітчизняна війна», «Сталінська п'ятирічка». Однією з функцій музею була організація та участь в археологічних розкопках, що поповнювало фонди музею. Здебільшого тут були представлені експонати історико-археологічного характеру, які могли відображати лише ранні періоди історії краю.

Музеї стали важливим осередком збереження історико-культурної спадщини регіону, але водночас активно використовувався радянською владою у наочних та пропагандистських цілях (Дроздов, 2022, с. 52-53).

Регіональне партійне керівництво також опікувалось збереженням культурної спадщини області, оскільки у перспективі ці споруди могли стати місцями дозвілля та туризму. Про це свідчить витяг з рішення Ізмаїльського виконкому про відновлення і охорону пам'яток історії та культури. За цим документом територію Ізмаїльської фортеці було включено до переліку державних історичних заповідників, також на засіданні Ізмаїльського виконавчого комітету ухвалили рішення про відновлення та реставрацію пам'ятника біля Кілійської брами, Успенської церкви, Хрестовоздвиженську церкву було внесено в план реставрації пам'ятників країни на 1947 р. (Рішення Ізмаїльського виконкому про відновлення і охорону пам'яток історії та культури, 1972, с. 29).

Важливе місце в культурному житті Ізмаїльщини посідав Ізмаїльський

обласний драматичний театр ім. Т.Г Шевченко, він був створений у 1950 р. Розпочав свою роботу 6 листопада з постановою «Калиновий гай». У тому ж році планувалося поставити ще дві вистави: «Наречений» та «Голос Америки». Театр був розрахований на 474 місця. За статистичними джерелами в 1952 році він провів 14 п'єс, 324 спектаклі, які відвідало 64 тис. чоловік. Співробітники театру гастролювали по районах та селах Ізмаїльщини, а також і в районах Молдавської РСР (Бачинський, 1984, с. 139, 183).

За висловленням Н. Орлова: «Перед новим Ізмаїльським театром стоять почесні й відповідальні завдання – нести в маси трудящих найпередовіше у світі радянське мистецтво, у яскравих художніх образах показувати глядачам героїчне минуле нашого народу... Завдання театру – усією своєю роботою виховувати маси в дусі глибокої любові та самовідданої відданості більшовицькій партії,... товаришеві Сталіну...». Наведений вислів свідчить про ідеологічну забарвленість театральних постанов та пропагандистський характер діяльності самого театру.

В перші повоєнні роки в Ізмаїльській області спостерігалася нестача кваліфікованих кадрів, тому значна їх кількість прибувала з східних областей України. Вони зробили великий внесок у культурний розвиток краю. В Ізмаїльському драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка виступали: заслужений артист Дагестанської РСР О. Рено, заслужений артист Грузинської РСР А. Гонтарь, Є. Яворська, С. Каленський, В. Арбенин, Д. Швець, Ю. Мартинов та інші (Мистецтво належить народу, 1959, с. 3).

Протягом 1950 – 1955 років в області діяв лише театр ім. Т. Г. Шевченка, що не могло в повному обсязі забезпечити духовного збагачення усього населення області (КУІА, ф. р-424, оп.1, спр. 952, арк. 3).

Також в цей період в м. Ізмаїл функціонувала філармонія, яка була заснована у 1945 році. Метою її створення було ознайомлення населення області з творами радянського мистецтва і літератури. Документи свідчать, що на філармонію покладалися завдання щодо організації роботи

пропагандистського характеру (КУІА, ф. р-423, , оп. 1, спр. 26, арк. 1). Роботою філармонії керував Ізмаїльський обласний відділ мистецтв, заснований в 1944 році. Він здійснював керівництво і контроль за роботою обласного драматичного театру, дитячих і вечірніх музичних шкіл в Ізмаїлі, Рені, Білгород-Дністровському (КУІА, ф. р-423, , оп. 1, спр. 26, арк. 14). У 1954 році філармонія припинила своє існування у зв'язку з ліквідацією Ізмаїльської області.

Ізмаїльський театр ім. Т. Г. Шевченка та Ізмаїльська державна філармонія були частиною культурного життя в Ізмаїльській області. Як і всі структурні елементи радянського суспільства, вони мали нести і розповсюджувати в суспільстві надбання соціалістичної культури. Незважаючи на істотний вплив ідеології, ці установи несли до мас загальнолюдські цінності, що були виражені у творах мистецтва.

Успішно розвивався кінематограф. Початок розбудові кімережі в Ізмаїльській області було покладено одразу після встановлення радянської влади в регіоні. Згідно плану відновлення кімережі по області у 1944-1945 рр. загалом у містах мали встановити 7 стаціонарних кіноустановок, а у великих селах – 7 пересувних установок (ЦДАВО, ф. 1, оп.50, спр. 2473, арк. 57). В Ізмаїлі були побудовані кінотеатри «Перемога» та «Суворов». Кінотеатри з'явилися і в інших населених пунктах області, зокрема в Білгород-Дністровському, Вилково, Болграді, Арцизі, Сараті, Татарбунарах, Тарутино, Кілії. Мережа кінотеатрів охоплювала більшість сільських населених пунктів; у 1949 році обласний кінотеатр у Сараті отримав першу премію на всесоюзному огляді кімережі. Сільський пересувний кінотеатр в Арцизькому районі також отримав цю нагороду. Шість інших кінотеатрів у регіоні були нагороджені грамотами Міністерства кінематографії СРСР. Кінотеатри були надзвичайно популярними серед населення. У 1951 році в Ізмаїлі відбулося 7 320 сеансів при запланованих 6 127; у 1952 році - 4 189 сеансів при запланованих 3 450 (КУІА, ф. р-745, оп.1, спр. 87, арк. 138-139).

Мережа сільських кінотеатрів функціонувала вкрай незадовільно через технічні проблеми.

За статистичними даними, у 1947 р. в області працювало 42 кінотеатри (КУІА, ф. р-747, спр. 19, арк. 13). У 1948 р. в області було створено 52 стаціонарні кінотеатри, 27 з яких були пересувними. За цей період було проведено 4 304 сеанси, які відвідало 497 000 осіб (298 000 у містах і 199 000 у селах). У 1949 р. було створено 68 кінотеатрів, з них 25 стаціонарних і 43 пересувних (КУІА, ф. р-747, спр. 30, арк. 19).

З наведених даних можна зробити висновок, що серед інших закладів культури в Ізмаїльській області найбільш відвідуваними були кінотеатри і кіноустановки.

Отже, можна стверджувати, що дозвілля було невід'ємною частиною повсякденного життя населення. У цей період сільські клуби стали основним осередком відпочинку селян. Незважаючи на брак фінансування, вони намагалися урізноманітнити дозвілля і задовольнити культурні потреби відвідувачів шляхом поєднання функцій кінозалу, лекційного залу і місця відпочинку. Окрім колгоспних та сільських клубів об'єктами дозвільного призначення виступали театри, бібліотеки, Будинки культури, кінотеатри. При Будинках культури діяли хоріві, художні, драматичні та літературні гуртки. Важливою складовою дозвілля були концерти на честь офіційних радянських свят. У містах клубів практично не було, оскільки там центрами дозвілля були музеї, театри, філармонії, бібліотеки. Ці установи мали поширювати культурне просвітництво серед населення, однак на них також покладалася ідеологічна робота з масами.

3.2. Місце родини і релігії у повсякденні населення

Соціальний вимір повсякдення включає в себе також сімейні відносини. Дослідження сфери приватного життя населення дозволяє долучитися до емоційного переживання людей, зрозуміти, що їх хвилювало у повсякденному житті, про що вони мріяли, до чого прагнули. Одним із

аспектів вивчення історії повсякденності є шлюбно-сімейні відносини, які належать до традиційної сфери міжособистісних відносин.

Родина в радянському суспільстві асоціювалася з політичною стабільністю, тому уряд СРСР виключав будь-яку можливість розпаду родини, будь-то просто окреме проживання подружжя або офіційне розлучення. На шпальтах газет постійно декларувався лозунг «Сім'я – ланка суспільства», всі ланки мали бути «бездоганними» та ідентичними. У часописі «Придунайська правда» зустрічаються публікації, в яких пропагуються цінності сімейного будівництва на кшталт подібним: «Важлива ланка у вихованні комуністів» (Белов, 1950, с. 2), «Образ радянської молодої людини у художній літературі» (Морина, 1950, с. 2), «Духовний образ радянської людини» (Левін, 1948, с. 4).

Особливістю шлюбно-сімейних відносин в Ізмаїльській області була їх поліетнічність. Іноді це ставало серйозною національною, соціальною, культурною, духовною та психологічною проблемою. Адже майже не приділялось уваги питанням внутрішньородинних стосунків у сім'ях, що виникали внаслідок укладання таких шлюбів, також уникали питання виховання дітей у змішаних сім'ях, їхні національної приналежності, процесів асиміляції на рівні сім'ї. Це дуже важливо, оскільки демонструє механізм соціально-демографічного розщеплення на рівні сім'ї, коли членам сім'ї все одно, якого народу, до якої культури, вони належать, яка мова рідна, коли зникає почуття рідного, розмивається і змінюється духовний світ людини (Лебедецько, Тичина, 2000, с. 106). На думку урядовців, ці проблеми мали вирішуватися на місцевому рівні, засобами «громадського» і «партійного» впливу.

Політика піднесення престижу материнства в післявоєнний період провадилася паралельно з політикою утвердження сім'ї як важливої ланки суспільства. Права і обов'язки подружжя офіційно визнавалися дійсними лише в результаті зареєстрованого шлюбу. В паспорті обов'язково вносили запис зареєстрованого шлюбу, вказували прізвища, ім'я, по батькові і роки

народження подружжя, місце і час укладання шлюбу. Родина мала сприяти вихованню людини радянського суспільства з високими моральними цінностями, основними серед яких були: «чесність і правдивість перед партією і народом, комуністичне ставлення до праці і соціалістичної власності, дисциплінованість, хоробрість та сміливість, скромність...» (Ісайкіна, 2006, с. 12).

Радянська влада та суспільство в цілому засуджувала розірвання шлюбу, бо це псувало ідеальну картинку комуністичного соціуму та статистику щасливих шлюбів. Якщо суспільний осуд мав яскраво виражені маркери, то урядовий був більш завуальованим. Радянське керівництво цього офіційно не проголошувало, але це чітко прослідковувалось у виданих ним нормативних актах. Яскравим прикладом є указ Президії Верховної Ради СРСР «Про розмір державної допомоги багатодітним та самотнім матерям» від 1948 р. Згідно з цим указом матері, які мають 2-х дітей, при народженні третьої дитини отримували одноразову виплату в розмірі 200 руб., матері, які мали 3-х дітей, при народженні четвертої дитини отримували одноразово 650 руб., щомісячно – 40 руб., матерям, які мають 4-х дітей, при народженні п'ятої дитини виплачували одноразово – 850 руб., щомісячно – 60 руб. В той ж час допомога самотнім матерям, які не були одружені, на утримання та виховання дітей становила: 50 руб. у місяць на одну дитину, 75 руб. – на двох і 100 руб. – на трьох і більше дітей («Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про розмір державної допомоги багатодітним і самотнім матерям», 1947, с. 2). Якщо виплати самотнім багатодітним матерям з кожною новонародженою дитиною зростали в арифметичній прогресії, то матері-одиначки, які мали трьох і більше дітей отримували фіксовану грошову допомогу.

Створення сприятливих умов для забезпечення повноцінного розвитку інституту матері і дитини було прямою запорукою мінімізації поширення дитячої безпритульності й бездоглядності. Повсюдна проблема харчування, матеріального забезпечення новонароджених навіть найелементарнішими

речами для пересічної сім'ї створювала часто непереборні труднощі, призводила до існування неповних сімей, а далі — і дитячого сирітства, безпритульності (Соціальні трансформації, 2015, с. 258).

На родинні відносини впливала також житлова проблема. У післявоєнний період почався процес переорієнтації житлових забудов від сімейного до колективного типу. Таким чином, кожен міський житель був поставлений у рівні умови з іншими, займав фіксований об'єм місця, визначений науковими нормами здоров'я та гігієни. З часом таке проживання кардинально змінювало психологію та спосіб життя людей: життєвий простір формувалася у свідомості як арена, на якій щодня відбувалися маленькі випробування. Коли разом проживали представники різних поколінь або кілька людей в одній кімнаті, збереження хоч якоїсь приватності вимагало всіх можливих хитрощів. Крім того, така система проживання максимально сприяла взаємонагляду, який влада не просто допускала, а навіть заохочувала до нього (Романюк, 2004, с. 290-292).

Розглядаючи сімейні відносини в соціальному вимірі слід також звернути увагу на гендерний аспект. В офіційному радянському дискурсі нерівність жінок трактували на підставі положень, запропонованих теоретиками марксизму та розвинених В. Леніним. Згідно них соціальна нерівність жінок проявлялася: в нерівноправному, підкореному становищі в сім'ї і суспільстві, пригніченні особистості жінки, відставанні в соціальному розвитку. Уряд вбачав вирішення жіночого питання у наданні жінкам рівних прав за законом і досягненні економічної і соціальної рівності. Жінки для теоретиків марксизму були засобом для вирішення державних завдань. Класики марксизму залишали за собою право визначати мету жіночого руху, мали намір підпорядкувати його спочатку ідеї революції, потім колективізації та індустріалізації і таким чином поступово заволоділи правом говорити про жіночі інтереси, соціальні завдання, і навіть представляти ці інтереси в суспільстві (Соціальні трансформації, 2015, с. 438). Ці ідеї активно пропагувалися на шпальтах газет. У статті «Розвивати громадсько-політичну

активність жінок» дуже розгорнуто викладене марксистське трактування гендерної рівності. Кожне із зазначених тверджень підкріплювалося постулатами радянської ідеології та цитатами В. Леніна, Й. Сталіна (Розвивати громадсько-політичну активність жінок, 1948, с. 1).

Важливими заходами для забезпечення соціальної рівності жінки вважалися: сприяння розвитку їхньої громадсько-політичній активності; масове залучення жінок до суспільного виробництва; створення умов для поєднання професійної діяльності з виконанням повсякденних; забезпечення рівних з чоловіками умов для розвитку особистості; викорінення в свідомості стереотипів щодо здібностей жінок і їхньої ролі в суспільстві та сім'ї. Розвиток дитячих дошкільних установ, громадського харчування та інші мали полегшити жіночий побут. Усе це знайшло відображення в пресі. У статтях «Міські збори жіночого активу» (Лідіна, 1950, с. 2), «Розвивати суспільно-політичну активність жінок» («Розвивати суспільно-політичну активність жінок», 1948, с. 1), «Жіноча рада колгоспу «Прогрес» у ці дні» (Куковицький, 1953, с. 3), «Повсякденно піклуватися про виховну роботу серед жінок» (Менакерова, 1949, с. 2), «З досвіду роботи жіночої ради» (Спірідова, 1950, с. 2), «Змагання трактористок» (Романенко, 1948, с. 2) чітко прослідковується прагнення радянської влади залучити жіноцтво до всіх суспільно-політичних процесів. У статті «Повсякденно піклуватися про виховну роботу серед жінок» автор звітував про стан залучення жінок до суспільно-політичних процесів, зауваживши, що станом на 1949 р. ідеологічним просвітництвом було охоплено понад 17 000 жінок, серед яких 4 000 стали агітаторами, 600 – представниками жіночих рад (Менакерова, 1949, с. 2).

Фактично, щоб позбавитися дискримінації, жінкам, «пропонувалося вступити до лав найманих працівників, брати активну участь у класовій боротьбі, яка веде до соціалістичного перевороту. І вже в суспільстві, звільненому від дискримінації, експлуатації та гноблення, здавалося, будуть створені всі умови для справжньої рівності між жінками і чоловіками.

Негласно існував санкціонований державою гендерний договір, за яким жінки формально має з чоловіком рівні права, має право на здобуття будь-якої освіти і може працювати на будь-якій посаді, але сім'я все одно залишається основою її діяльності (Соціальні трансформації, 2015, с. 439-442). І, дійсно, певною мірою уряд забезпечував гендерну рівність, надаючи жінкам можливість обіймати керівні посади. Наприклад, у звіті Ізмаїльського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про роботу обласної партійної організації в 1946 р. подаються такі дані: на 1 січня 1947 р. з місцевого населення на керівні посади висунуто 410 жінок, 224 жінки були членами сільрад, 550 – членами рад земельних товариств, 140 – членами правління колгоспів. Ці дані були підкріплені реальними прикладами: К. Муржан працювала головою жіночої ради при Лиманській сільраді Ренійського району. Вона була організатором колективного господарства. За її ініціативою група у кількості 500 осіб подала заяву про вступ до колгоспу (З звіту Ізмаїльського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про роботу обласної партійної організації в 1946 р., 1972, с. 31).

При цьому не залишалися поза увагою і питання особистого життя, «моральний образ радянської жінки». Держава, потребуючи жіночої віддачі натомість пропонувала жінкам вивчати інформацію про рівність прав чоловіків і жінок з наступної тематики: «Шлюб і сім'я в радянському законодавстві», «Радянське законодавство про жінку». Правові питання цілеспрямовано підкріплювалися циклом лекцій, у яких підкреслювалося піклування комуністичної партії і радянської держави політичним вихованням і культурним зростанням радянської жінки, протиставлялося становище жінок у соціалістичних країнах та капіталістичних країнах. Це знайшло відображення у пресі. Наприклад: «Становище жінок в країнах капіталізму», «Що дала радянська влада працюючим жінкам?», «Шлюб і сім'я при капіталізмі і соціалізмі» (Соціальні трансформації, 2015, с. 445).

Виховання дітей було невід'ємною частиною повсякденного життя кожної родини. На сім'ю покладалося завдання виховувати відповідно до

головних ідей комуністичного виховання. Причому сімейне виховання не мало бути відокремленим від шкільного. В основному виховну функцію в родині, здебільшого, виконували жінки. Фактично, в обмін на визнання свободи і гендерної рівності держава покладала на жінок виконання ролей не тільки трудівниці і матері, але й головної виховательки своїх дітей, берегині радянської родини, вірної дружини, яка бере на себе всі побутові обов'язки (Марчук, Тичина, 1997, с. 61).

Успіх навколо всіх своїх дій уряд намагався активно пропагувати на сторінках періодичних видань. Так, вже з другої половини 1957 р. Міністерство освіти УРСР значно посилює систематичний друк пропагандистських матеріалів, залучаючи до цього як галузевих спеціалістів, так і письменницькі кола, громадський загал. Мільйонними тиражами друкувалися оповідання, нариси, статті про громадське життя і сімейний досвід виховання тощо. Так, наприклад, у «Придунайській правді» знаходимо дописи з такими гучними назвами як: «Вище рівень виховної роботи серед жінок» («Вище рівень виховної роботи серед жінок», 1950, с. 1), «Про заходи покращення роботи серед жінок в Україні» («Про заходи покращення роботи серед жінок в Україні», 1948, с. 1-2).

Таким чином, можна зробити висновок що навіть приватна сфера повсякденного життя регламентувалася постулатами радянської ідеології. Преса, яка була одним з найвпливовіших інструментів комуністичної ідеології, майже не висвітлювала реальні проблеми сімей, натомість друкувала гасла і лозунги, штучно створюючи образ зразкової радянської родини. На сторінках місцевих часописів активно пропагувалося подолання нерівності у становищі чоловіків і жінок, яке відбувалося шляхом вивільнення жінок від економічної залежності в сім'ї, виведенні їх з приватної сфери і втягнення у виробництво.

На відміну від соціальних проблем релігійні аспекти повсякденного життя практично не висвітлювалося в пресі, оскільки у радянському суспільстві релігійна тематика була табуованою. Як відомо, в 1940 р.

територія Ізмаїльської області увійшла до складу Радянського Союзу. Почалася радянізація регіону. На початковому етапі, який тривав впродовж 1940-1941 рр., відносини між радянською владою та церквою були напруженими. На наступному етапі, пов'язаному з відновленням радянської влади у серпні 1944 р., радянський уряд регіону ставився до церкви лояльніше ніж у попередній період. У цей час боротьба з церквою була призупинена, але атеїстичне виховання дітей та молоді в школах і вищих навчальних закладах тривало, місцева влада контролювала діяльність церкви.

Слід зазначити, що у 40-50-х рр. на території області діяла єпархія. Вона максимально мобілізувала свою діяльність у духовній, національній та соціальній сферах. На початку 40-х рр. в м. Ізмаїл було організовано 14 релігійних гуртків, щотижня проводилися недільні зібрання, відновила свою роботу Духовна семінарія ім. Єпископа Мелхіседека Стефанеску, релігійне повчання в школах стало однією з обов'язкових дисциплін. За ініціативою протодіякона отця Павла Березеску в місті було відкрито школу церковних співаків у якій працювало 6 вчителів та навчалося 43 учні. У 1946 р. на прохання вірян в Ізмаїльській області було засновано 25 церков. Однією з умов для відкриття церкви було обов'язкове входження більшості мешканців села до колгоспів (Акчеш, 2021, с. 11-13).

Переломним у відносинах держави і церкви став 1948 р. З цього року почастішали повідомлення про переслідування священнослужителів і віруючих, безпідставні закриття храмів в області. Громадянські права вірян обмежувалися, а адміністративне втручання в діяльність релігійних громад стало нормою. Уряд почав здійснювати антицерковні заходи спрямовані на закриття та ліквідацію церков через, буцімто, заборгованість із виплатою податків, антирадянську діяльність монастирів. Конфісковувалися духовні книги та ікони (Михайлуца, 2006, с. 49). Переслідувань зазнавали християни-п'ятидесятники, євангелісти, священники православної церкви. Їх звинувачували в антирадянській діяльності за відмову служити в армії,

пропаганду антирадянських цінностей і підрив авторитету місцевої влади (Акчебаш, 2019, с. 10).

Таким чином, ми можемо стверджувати що значна увага з боку уряду приділялася ідеологічній підтримці загальноприйнятого образу жінки. Приватна сфера повсякденного життя людей також регламентувалася постулатами радянської ідеології, яка була важливою складовою повсякденного життя. Активно пропагувалося подолання нерівності у становищі чоловіків і жінок, яке відбувалося шляхом вивільнення жінок від економічної залежності в сім'ї, виведенні їх з приватної сфери і залученні до виробництва. Провідна роль у пропагуванні комуністичних ідей, цінностей, взірців сімейного будівництва та гендерної рівноправності належала пресі. Через штучне створення образу зразкової радянської родини, поза увагою залишалися реальні проблеми сімей. Релігійний аспект повсякденного життя населення Ізмаїльської області на сторінках регіональної преси не висвітлювався.

3.3. Ідеологічна складова повсякденного життя

Одним з найважливіших напрямів радянської політики повоєнної доби була ідеологізація повсякденного життя населення. Провідна роль у пропагуванні комуністичних ідей, підтримки політики уряду СРСР в області і організації ідеологічної роботи відводилась місцевим ЗМІ. В Ізмаїльській області активно здійснювалася ідеологічна пропаганда на шпальтах обласної газети «Придунайська правда». Інформаційну підтримку цій системі надавали політичні школи та гуртки, лекторські групи і загальноосвітні заклади, місцеві партійні організації, агітаційні колективи. Вони були важливими ідеологічними інструментами. Як відомо, це особливо проявилось у посиленні партійного контролю над освітнім процесом та ЗМІ. Все піддавалося жорсткій цензурі з метою поширення політичної пропаганди.

Ідеологічна пропаганда була спрямована на формування соціалістичної свідомості в населення, що мало сприяти кращій оптимізації виробничих процесів. Ми знаходимо докази цьому в місцевій періодиці. Наприклад, пропагандист райкому КП(б)У А. Бардинін у своїй публікації «Масова робота на селі» повідомляв про хід сіву ранніх культур у Татарбунарському районі та підкреслив важливість агітаційно-масової роботи. Він також відзначив деякі агітаційні колективи, серед них він назвав агітколективи в колгоспах ім. К. Ворошилова та 1-го травня. В цих агітаційних колективах регулярно проводилися читання газет та бесіди. Особливо автор наголошував на важливості роботи вчителів-агітаторів, які щодня знаходилися серед колгоспників, читали газети і художню літературу, організовували виступи гуртків художньої самодіяльності (Бардинін, 1948, с. 2). Про ідеологізацію сільськогосподарського та промислового виробництва свідчать також і інші публікації, серед яких наступні: «Усунути недоліки в ідеологічній роботі» (Петрова, 1952, с. 4), «Політичне навчання механізаторів» (Москаленко, 1950, с. 2), «Підвищувати рівень політичної роботи в масах» (Кондратков, 1950, с. 2). Ідеологічна пропаганда здійснювалася на основі творів В. Леніна та Й. Сталіна. Автор допису «Політичне навчання механізаторів» підкреслив позитивний вплив ідеологічної роботи з населенням на сільськогосподарське виробництво, підкріпивши свої слова статистичними даними. У наступних двох статтях було висвітлено проблему серйозних недоліків ідеологічної роботи райкомів КП(б)У (Москаленко, 1950, с. 2). Про розповсюдженість агітаційної роботи пише й кореспондентка газети «Прапор советів» К. Маргачьова. У своєму дописі «Покращити відвідуваність у партійній школі» авторка відзначала що діяльність вчителів-агітаторів координували партійні школи, а основними формами проведення занять були лекції та живі бесіди (Маргачьова, 1948, с. 2). У цьому ж часописі репортер Ш. Бродський опублікував статтю «Вчителі-агітатори не допомагають колгоспу», він був обурений тим, що весь період весняної посівної кампанії ці вчителі жодного разу не проводили в колгоспі читання газет або бесід з відповідної тематики

(Бродський, 1948, с. 2). Всі ці публікації свідчать про те, що з метою цілеспрямованого ідеологічного впливу на населення в СРСР була створена розгалужена система пропаганди.

Важливою складовою ідеологічної пропаганди була освітня сфера (Мельник, 1949, с. 3). Вчителі регулярно відвідувала курси підвищення кваліфікації, обов'язковою частиною яких було вивчення комуністичної ідеології та методики її застосування в освіті. Цей аспект ідеологічної пропаганди був відображений і на сторінках місцевих часописів. Наприклад, у таких публікаціях, як «Семинар вчителів» (Светлаєв, 1950, с. 2), «Контролювати політичне навчання» (Козлов, 1949, с. 2), «Вивчити досвід московських шкіл» (Мельник, 1949, с. 3). У повідомленні завідувача Лиманського районного відділу освіти Д. Мельника «Вивчити досвід московських шкіл» було описано одну із форм підвищення кваліфікації вчителів – екскурсію до передових шкіл СРСР (Мельник, 1949, с. 3). Більш поширеною формою підвищення кваліфікації вчителів було навчання в політичних гуртках. Відомості про їх роботу викладені на сторінках регіональної преси. Наприклад, у статті «Контролювати політичне навчання» автор розповів про підвищення кваліфікації вчителів Виноградівської школи Арцизького району. В рамках програми політичних гуртків вони прослухали «Короткий курс з історії ВКП(б)». Кореспондент часопису підкреслив, що незважаючи на значні досягнення, робота цих гуртків ще не відповідала всім вимогам XX Пленуму ЦК КП(б)У (Козлов, 1949, с. 2). На засіданнях вчительських конференцій лунали гасла про необхідність підвищення ідейно-політичного рівня вчителів та учнів (Вчительська конференція, 1946, с. 2).

Особливу роль в ідеологічній роботі на селі відігравали агітаційні колективи. Про це також знаходимо інформацію на сторінках часописів. На шпальтах «Придунайської правди» зустрічаємо статті з такими назвами: «Мої розмови з виборцями» (Черба, 1949, с. 2), «В агітпункті №13» (Тамарина, 1949, с. 2), «Бесіда агітатора» (Аверченко, 1949, с. 2), «Агітатори нашого колективу» (Бордзиловський, 1949, с. 2). Загалом ці публікації

описували роботу агітаційних колективів. Так, у дописі секретаря парторганізації обласного управління зв'язку «Агітатори нашого колективу» зазначається, що при парторганізації обласного управління зв'язку працював агітаційний колектив у складі 19 осіб. У період підготовки до виборів агітатори проводили роз'яснювальну та агітаційну-масову роботу серед виборців третього квартального комітету м. Ізмаїл щодо виборів народних суддів і народних засідателів (Бордзиловський, 1949, с. 2).

Агітаційні колективи та лекторські групи отримували вказівки від партійного керівництва щодо тематичного наповнення своїх лекцій. Тематика лекцій затверджувалася на засіданнях бюро Обкомів. На одному з таких засідань від 8 жовтня 1944 р. було затверджено такі теми: «Ленін та Сталін – вождь та організатор Жовтневої Соціалістичної Революції», «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу – справедлива, визвольна війна», «Червона Армія – Велика армія визволителька», «Джерела сил та могутності СРСР», «Партія більшовиків – натхненниця та організаторка боротьби Радянського народу за перемогу над німецько-фашистськими загарбниками», «Роль Радянського тилу у Вітчизняній війні», «Дружба народів Радянського Союзу – джерело сил і могутності Радянської держави», «Товариш Сталін великий полководець і організатор перемог Радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками» (ЦДАВО, ф. 1, оп. 50, спр. 2473, арк. 57).

Велика увага приділялася ідеологічній роботі серед молоді, про що свідчать наступні публікації: «Ізмаїльський міськом ЛКСМУ не керує політичним навчанням молоді» (Пономарьов, 1949, с. 3), «Зросла політична активність» (Чеботарева, 1949, с. 3), «Підвищилася трудова і політична активність комсомольців» (Кондратов, 1949, с. 2), «Головне – політичне виховання молоді» (Посельніков, 1949, с. 2). У дописі секретаря обкому ЛКСМУ М. Посельнікова «Головне – політичне виховання молоді» зазначалося, що авторитет комсомольських організацій зріс внаслідок підвищення рівня масової політичної роботи, комсомольці і молодь області

виступали активними помічниками партійних організацій, що сприяло збільшенню популярності комсомольських організацій. За даними М. Посельнікова в комсомольських організаціях діяло 805 політичних гуртків, метою яких було вивчення «Короткого курсу з історії ВКП(б)», ними керували 208 комуністів і 597 комсомольців (Посельніков, 1949, с. 2).

Практика комуністичного будівництва передбачала залучення всього населення області до суспільно-політичних процесів, в тому числі й жіноцтва. Це знайшло відображення в пресі, а саме у подібних публікаціях – «Розвивати громадсько-політичну активність жінок» (Розвивати громадсько-політичну активність жінок, 1948, с. 1), «Міські збори жіночого активу» (Лідіна, 1950, с. 2), «Повсякденно піклуватися про виховну роботу серед жінок» (Менакерова, 1949, с. 2), «З досвіду роботи жіночої ради» (Спірідова, 1950, с. 2). У статті «Повсякденно піклуватися про виховну роботу серед жінок» автор інформував про стан залучення жіноцтва до суспільно-політичних процесів, зазначивши, що станом на 1949 р. ідеологічним просвітництвом було охоплено понад 17 000 жінок, серед яких 600 стали представниками жіночих рад, 4 000 – агітаторами (Менакерова, 1949, с. 2).

Преса, як джерело ідеологічної пропаганди, здійснювала її на основі публікації матеріалів про Й. Сталіна і В. Леніна, які були фундаментом більшовицької ідеології. Майже в усіх номерах газет на перших сторінках друкувалися подібні статті: «Пам'ятники В.І. Леніну в українських містах» (Пам'ятники В.І. Леніну в українських містах' ^{1949, с. 1}), «Праці В.І. Леніна вірменською мовою» (Праці В.І. Леніна вірменською мовою, 1949, с. 1), «Праці В.І. Леніна казахською мовою» (Праці В.І. Леніна казахською мовою, 1949, с. 1), «Кінодокументи про В.І. Леніна» (Кінодокументи про В.І. Леніна, 1949, с. 1), «Ленін та Сталін – організатори й творці Української радянської держави» (Рядіна, 1949, с. 3), «Ленін – організатор ВКП(б)» (Раппопорт, 1949, с. 3), «Спасибі Великому Сталіну» (Пришутін, 1949, с. 2), «Під прапором Леніна, під проводом Сталіна» (Під прапором Леніна, під проводом Сталіна, 1950, с. 2).

Аналогічні процеси відбувалися і в інших сферах повсякденного життя населення. Під час передвиборчих кампаній заклади освіти та культури активно залучалися до агітації, про що регіональні газети інформували читачів. На їх сторінках були розміщені статті, які відтворювали події культурно-масових заходів з нагоди передвиборчих кампаній. Для прикладу наведемо наступні: «В сільському Будинку культури» (В сільському Будинку культури, 1950, с. 1), «Концерти для виборців» (Орехов, 1949, с. 2), «Клуби у виборчій кампанії» (Топчій, 1950, с. 1). Так, у публікації «Концерти для виборців» в одному з номерів часопису «Придунайська правда» йшлося про виступ агіткультбригади Ізмайльського Будинку культури. Співробітники цього колективу 9 січня 1949 р. виступили з концертами на 11-му і 16-му виборчих пунктах. Глядачам було представлено скетч «Липочка» (Орехов, 1949, с. 2).

Крім того, регіональна періодика постійно інформувала читачів про найважливіші державні та партійні рішення, події за кордоном. Наприклад, у «Придунайській правді» зустрічаються статті «Про участь комсомольських організацій у підготовці вибором до Верховної Ради СРСР» (Про участь комсомольських організацій у підготовці вибором до Верховної Ради СРСР, 1950, с. 1), «Урочисто-траурне засідання в Києві, присвячене 26-річчю від дня смерті В.І. Леніна» (Урочисто-траурне засідання в Києві, присвячене 26-річчю від дня смерті В.І. Леніна, 1950, с. 1), «Нота Болгарії югославському уряду» (Нота Болгарії югославському уряду, 1950, с. 4), «Центральному Комітету Комуністичної партії Болгарії» (Центральному Комітету Комуністичної партії Болгарії, 1950, с. 1), «На національній конференції профсоюзів В'єтнаму» (На національній конференції профсоюзів В'єтнаму, 1950, с. 4). У часописі «Прапоп совєтів» навіть була створена окрема рубрика «За кордоном», яка друкувалася на останній сторінці газети.

Таким чином, ідеологізація повсякденного життя була одним з найважливіших напрямків радянської політики післявоєнної доби. Ідеологічна пропаганда була спрямована на формування у населення

соціалістичної свідомості. Провідна роль у популяризації комуністичних ідей, підтримці політики уряду СРСР і організації ідеологічної роботи в області належала місцевим ЗМІ. Інформаційну підтримку пропаганди забезпечували лекторські групи і загальноосвітні заклади, місцеві політичні школи та гуртки, агітаційні колективи, партійні організації. В період передвиборчих кампаній до агітації активно залучалися культурно-просвітні заклади. Практика комуністичного будівництва передбачала залучення всього населення області до суспільно-політичних процесів, включаючи жінок та молодь. Преса здійснювала ідеологічний вплив на населення використовуючи публікації матеріалів про В. Леніна і Й. Сталіна., постійно інформувала читачів про найважливіші події кордоном, партійні та державні рішення.

Отже, місцями відпочинку селян у цей період були колгоспні і сільські клуби, які поєднували функції кінотеатру, лекційного залу й місця відпочинку. У Будинках культури і бібліотеках діяли драматичні, художні, хорові й літературні гуртки. Важливою складовою дозвілля були концерти на честь офіційних радянських свят. В містах осередками духовного життя були музеї, театри, філармонії, бібліотеки. Окрім просвітницької функції ці заклади виконували й ідеологічну роботу з населенням.

Оскільки, ідеологія була важливою складовою духовного життя радянських людей, відігравала провідну роль у пропагуванні комуністичних ідей та підтримці політики радянського уряду належала пресі. Поширеними формами пропагандистської роботи були політичні школи та гуртки, місцеві партійні організації, лекторські групи, агітаційні колективи, культурно-просвітні установи і загальноосвітні заклади.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

4.1. Методичні прийоми і технології вивчення повсякденності в шкільному курсі історії

Дослідження історії повсякденності допомагає збагатити уявлення про минуле, тому у сучасній історичній освіті виникає необхідність доповнити фактичний матеріал здобутками мікроісторії. Вивчення повсякдення у шкільному курсі історії повинно проводитися комплексно, тобто одночасно на трьох рівнях: змістовної інтеграції, діяльнісної інтеграції та смислів та ціннісно-сислової інтеграції. Інтегруючи цей напрям до навчального процесу на діяльнісному рівні, вчителям варто враховувати особливості дітей, зокрема використовувати активні методи навчання, які залучають їх до дискусій, діалогу та співпраці (Мороз П., Мороз І., 2023, с. 86).

Щоб інтегрувати повсякденність у шкільний урок історії, необхідно спочатку ознайомитися з суттю та структурою поняття «історія повсякденності». Історія повсякденності – це процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до буденних проблем, до влади, суспільства і держави в цілому через призму особистого сприйняття умов життя. Дослідник О. Удод вважає, що суб'єктивність та оціночні судження про навколишню дійсність є перевагою, а не недоліком в осягненні історії повсякденного життя (Удод, 2010, с. 18). На думку дослідників, буденна історія різноманітна та багатогранна за своєю природою, охоплює широке коло явищ, які недоцільно обмежувати будь-якими рамками. Тому при вивченні повсякденного життя доцільно поєднувати методи соціальних досліджень на мікро- і макрорівні (Федчиняк, 2011).

На змістовному рівні повсякдення може бути інтегроване в окремі теми або періоди вивчення історії. Наприклад, під час вивчення теми з всесвітньої історії «Світ середньовічного міста» у 7 класі можна включити розгляд одягу, звичаїв, харчування та інших аспектів повсякденного життя його мешканців.

Таким чином історія повсякденності стає складовою історичних подій, а не окремим блоком матеріалу. Цей підхід дозволяє учням опановувати матеріал, пов'язаний з реальними життєвими ситуаціями, що сприятиме кращому розумінню історичних подій та важливості повсякденного життя у становлення суспільства.

Повсякденність може бути інтегрована з іншими навчальними дисциплінами, такими як література, мистецтво, економіка, географія, технології та інші, що створює умови для розуміння учнями міждисциплінарних зв'язків, відслідковування зв'язку повсякденної історії з іншими елементами суспільного життя.

На діяльнісному рівні інтегровальним елементом виступають певні види навчальної діяльності – проєктна, дослідницька, ігрова тощо. Орієнтована на діяльність інтеграція історії повсякденного життя в шкільну освіту передбачає активну участь учнів в навчальних проєктах та дослідженнях.

Ціннісно-смілова інтеграція повсякдення у навчальний процес допомагає школярам зрозуміти як історичні події впливають на повсякденне життя людей, їх переконання, цінності та спосіб життя, оцінювати різні соціальні, культурні та індивідуальні контексти, сприяє розвитку взаєморозуміння, толерантності та сприйняття різноманітності. Вона сприяє розвитку емпатії, громадянськості та критичного мислення. Цей підхід також допомагає дітям пов'язати минуле із сьогоденням, зрозуміти вплив історії на сучасний світ.

Інтегруючи повсякденну історію за рівнями змісту, смислів та цінностей слід враховувати диверсифікацію сфер повсякдення: трудову (праця); дозвіллево-відпочинкову (читання, відвідування музеїв, театрів, кіно, цирків, заняття спортом, іграми, свята, розваги, урочистості, мандрівки); репродуктивно-забезпечувальну (лікування, харчування, торгівля, транспорт, побут, одяг); приватно-родинну (сім'я, шлюб, кохання, діти, дім);

комунікативно-громадську (об'єднання, товариства, дружба,) (Коляструк, 2009, с. 46-55).

Важливо не тільки висвітлювати звички, спосіб життя, норми суспільства, а й з'ясувати фактори, що впливали на повсякденне життя в певний історичний період. Учням необхідно донести, що повсякденність визначається широким спектром факторів, такі як: національні особливості, економічні показники, технологічні чинники, географічне середовище, політичні аспекти, соціальні фактори, вікові та гендерні чинники. Роль чоловіків і жінок у різні історичні періоди мала певні особливості: соціальні ролі та статус, розподіл обов'язків, стиль одягу тощо. Ці фактори взаємодіють між собою і створюють унікальну картину повсякдення у різні епохи в межах певних географічних регіонів.

Необхідною умовою вивчення історії повсякденності є залучення системи дослідницьких та творчих завдань із застосуванням історичних джерел. Ефективною є проектна робота з дослідження повсякденного життя в різні історичні періоди, оскільки це дає змогу учням застосовувати свої знання та вміння. Висвітлення повсякденного життя у шкільних підручниках надає можливість школярам побачити, як жили звичайні люди, працювали, вчилися, спілкувалися, проводили своє дозвілля в різні часи; допомагає відчутти образ епохи та побачити в ньому пересічну людину, зрозуміти її систему цінностей. Застосування інтерактивних технологій та прийомів візуалізації є ефективним способом залучення учнів до вивчення історії повсякденності.

Історія повсякденності має міждисциплінарні зв'язки з такими науками, як психологія, соціологія, антропологія, етнологія, культурологія тощо. Відповідно, вивчення повсякденного життя вимагає і більш широкої джерельної бази, адже документальні джерела позбавлені людського виміру, оскільки вони відображають лише офіційний бік історії. Тому крім офіційних в навчальний процес необхідно залучати джерела періодичної преси; усної історії, особового походження, художньої літератури, візуальні джерела,

предметів повсякденного вжитку. Це дає змогу вивчати минуле в антропологічному вимірі, побачити можливість іншого способу розуміння історичного розвитку з точки зору окремих осіб і груп (Мороз П., Мороз І., 2023, с. 86-93).

Під час впровадження у навчання повсякденної історії доцільно використовувати інтерактивні технології та цифрові ресурси. Водночас, варто використовувати активні методи навчання, які заохочують учнів до дискусій, діалогу та співпраці. Можна запропонувати їм створити власний проєкт та презентувати результати свого дослідження, використовуючи цифрові інструменти для виявлення та аналізу історичних фактів. Щоб зробити навчальний матеріал більш доступним та зрозумілим для дітей ефективним є застосування візуальних засобів, таких як малюнки, фотографії, відео, графіки та інші наочні матеріали, оскільки вони звикли до візуального сприйняття інформації. До того ж, візуалізація дає змогу дітям побачити подібні та відмінні елементи у культурі, способі життя, технологіях тощо.

Вивчаючи історію повсякденності необхідно комплексно застосовувати системи дослідницьких та творчих завдань із залученням різного типу історичних джерел. Диференціація творчих завдань може здійснюватися наступним чином:

– завдання на відтворення повсякденного життя мешканців різних регіонів, держав, цивілізацій, наприклад: 1) самостійно або в групах підготувати історичну реконструкцію (макет, малюнок, лепбук, мультимедійну презентацію) на одну з тем «Вірування первісних людей», «Мистецтво первісних людей»; 2) уявіть, що ви вирушили в історичну мандрівку Фінікією або Ізраїльським царством. Ви маєте дізнатись якомога більше інформації про тогочасне життя. Які питання ви поставили б їх мешканцям? Спробуйте передбачити, які відповіді ви могли б отримати.

– завдання на аналіз різних джерел інформації, наприклад: 1) уявіть, що ви подорожуєте на машині часу, ви перенеслися на 4000 років

назад у долину Інду і відвідали в МохенджоДаро. Використовуючи QR-код, ознайомтеся з матеріалом, ілюстраціями та 3D-реконструкцією про побут та повсякдення населення цього міста. Визначте його архітектурні особливості. Розкажіть, що ви там побачили. До кого ви ходили в гості? Опишіть свої враження від цієї подорожі. 2) уявіть, що ви відвідали одну з грецьких колоній у Північному Причорномор'ї. Використовуючи доступні вам джерела підготуйте розповідь про життя мешканців міста.

– завдання на порівняння повсякденного життя в різних регіонах, державах, у різні епохи; різних соціальних прошарків, наприклад: 1) використовуючи QR-код або посилання ознайомтеся з відповідним матеріалом. Порівняйте повсякденне життя мешканців Стародавніх Єгипту та Китаю. Що було спільного, а що – відмінного? Як ви вважаєте, чим це було обумовлено? 2) складіть розповідь від імені жителя Фінікії, Єгипту Вавилонії, Персії – на вибір, який потрапив до Стародавньої Індії. Уявіть, що б могло їх здивувати в звичаях, умовах життя, повсякденні тощо. Що б йому сподобалось або навпаки? 3) порівняйте сімейне життя в Римі часів Республіки та Спарті чи Афінах. Що було спільного, а що – відмінного? Чим відрізнялося становище жінок в Греції та Римі?

– завдання на персоніфікацію та драматизацію, наприклад: 1) уявіть, що ви перебуваєте у великому трипільському поселенні. Підготуйте інтерв'ю або пригодницьку ситуацію про повсякденне життя та заняття його мешканців; 2) уявіть, що ви перенеслися до Південного Дворіччя за допомогою машини часу. Ви відвідали місцеву школу. Напишіть розповідь про те, як пройшов цей день. Охарактеризуйте свої враження. Уявіть, що ви опинилися в Афінах VI ст. до н.е. Що б ви запитали у містян? Опишіть свої враження; 3) створіть сторінку в соціальній мережі представника сарматів, скіфів або кімерійців. Щоб вони можуть написати про себе та своє життя? (Мороз П., Мороз І., 2023, с. 94-95).

Вивчення історії повсякденності може відбуватися формі групової роботи. Діти можуть спільно обговорювати та досліджувати різні аспекти

повсякденного життя. Це дає змогу учням взаємодіяти, обмінюватися спостереженнями, ідеями, розвивати навички комунікації та співпраці.

Дослідницький підхід до вивчення історичних джерел найкраще реалізується під час практичних занять, оскільки вони передбачають активну пізнавальну діяльність учнів на уроці. Такі заняття мають на меті закріплення нового матеріалу на основі опрацювання різноманітних джерел інформації. Вони є важливим засобом розвитку дослідницьких навичок учнів. Одним з таких практичних занять є урок з всесвітньої історії у 11 класі на тему «Перша світова: повсякденне життя в умовах фронту і тилу», який передбачає роботу учнів у групах. Кожна група має на основі різних джерел інформації дослідити певний аспект повсякденності в умовах війни (побут, працю, становище жінки, дозвілля, матеріальне забезпечення) і представити результати своєї роботи однокласникам.

Дуже доречними стануть навчальні проекти, в яких досліджується повсякденне життя в різні історичні періоди. Тематика таких проектів може бути різною, наприклад: «Моя сім'я в історії», «Історичний блог/газета про повсякденне життя в різні історичні періоди», «Свята і традиції в моїй громаді», «Повсякденне життя у фото і відео» тощо. Школярам можна запропонувати відтворити певні ситуації, пов'язані з повсякденним життям у минулому. Наприклад, вони можуть реконструювати проведення традиційних свят, зіграти ролі тих, хто жив у різні історичні періоди, або спробувати приготувати їжу без газу чи електрики тощо.

Отже, тривалий час життя пересічної людини її повсякденні турботи не були предметом наукових досліджень та вивчення в закладах освіти. Сьогодні історія повсякденності є одним із актуальних і перспективних напрямів історичної науки. Дослідження в галузі історії повсякденності дають змогу краще зрозуміти культурні та соціальні зміни впродовж час, а також вплив макрофакторів на повсякденне життя. Вона допомагає доповнити учнівське уявлення про минуле, розкриваючи широкий спектр побутових, соціальних, культурних проблем.

Інтегруючи історію повсякденності у навчальний процес слід враховувати індивідуальні особливості дітей, використовувати активні методи навчання, які спонукають їх до дискусій, діалогу та співпраці. Ефективним засобом залучення дітей до вивчення історії повсякденності є використання інтерактивних технологій та візуалізації. Необхідною умовою вивчення повсякденної історії є застосування системи творчих та дослідницьких завдань із залученням різних видів історичних джерел. З усього арсеналу методичних прийомів і технологій вивчення повсякденності можна виокремити завдання на реконструкцію повсякденного життя мешканців різних регіонів, завдання на аналіз різних джерел інформації, порівняння повсякденного життя в різних державах або різних соціальних верств, прийом персоніфікації та драматизації. Надзвичайно корисними для учнів будуть навчальні проекти, що стосуються дослідження повсякденного життя в різні історичні періоди, оскільки вони дають їм змогу застосовувати свої знання та вміння на практиці.

4.2. Методична розробка практичного заняття «Повсякденне життя в Україні у повоєнні роки»

У сучасній шкільній програмі історія повсякденності є невід'ємною частиною новітньої історії України у 10–11-х класах. Проте варто зазначити, що учні мають аналізувати проблеми пов'язані з повсякденним життям через практичні заняття та дослідницькі проекти. Наприклад, «Війна скінчилася, а горе триває...: повсякденне життя після війни», «Повсякденне життя населення в УСРР/УРСР та українських регіонів у складі Чехословаччини, Польщі, Румунії у міжвоєнний період: спільне та відмінне», «Війна в пам'ятниках рідного краю (краєзнавча експедиція)», «Волею українського народу...» (вивчення документів і матеріалів усної історії пов'язаних з війною). Відповідно, у підручниках з історії України В. Власова учням пропонують на практичних заняттях проаналізувати фотографії тогочасного повсякдення, опрацювати писемні історичні джерела та дати відповідь на

низку запитань щодо матеріально-побутових побутових умов життя партійних та радянських службовців, робітників, міщан, селянства, впливу радянської пропаганди на повсякденне життя. Старшокласникам пропонується провести опитування серед родичів та зібрати спогади про повсякденне життя в цей період та виокремити 5–6 фактів з історії повсякдення цієї доби, які найбільше вразили (Власов, Кульчицький, 2018, с. 217–224; Власов, Кульчицький, 2019, с. 61–68). У підручнику О. Гісема для 11-го класу запропоновано практичне заняття, присвячене повсякденному життю повоєнних років, яку учні виконують за допомогою електронних матеріалів (Гісем, Мартинюк, 2019, с. 45). Крім традиційних завдань з науковою літературою та історичними джерелами про повсякденне життя у післявоєнні роки, школярам пропонується і творчі завдання: провести інтерв'ю з очевидцем, підготувати фотоальбом, презентацію. Підручник також містить коротекі рекомендації щодо проведення учнями інтерв'ю (Гісем, Мартинюк, 2019, с. 285).

На практичному занятті присвяченому повсякденному життю під час Другої світової війни можна запропонувати учням детально проаналізувати фотографії, присвячені повсякденній історії, оскільки саме вони є найдоступнішим і найяскравішим джерелом вивчення повсякдення окресленого періоду. Важливими засобами для пізнання повсякденного життя виступають писемні джерела. Старшокласникам також можна запропонувати опрацювати певні наукові праці, мемуари присвячені окремим аспектам повсякдення цього періоду. Після опрацювання цих джерел можна запропонувати учням виконати наступні завдання: порівняйте матеріальне становище селян, робітників, службовців, інтелігенції та партійних діячів і дайте відповідь на такі питання: чи змінилися умови життя цих прошарків у порівнянні з 30 рр. ХХ ст. і як саме? Чи були різні соціальні категорії та етнічні групи задоволені своїм медичним обслуговуванням, матеріальним становищем, умовами проживання? Як вирішувалася проблема із житловою площею? Які мрії, переживання, прагнення були властивими для людей в той

час? Якими були загальні суспільні настрої? (Біла, Лозинська, & Вовк, 2021, с. 18-21).

З огляду на вказані методичні рекомендації ми запропонували власну методичну розробку практичного заняття у 11 класі на тему «Повсякденне життя в Україні у повоєнні роки».

Тема практичного заняття: Повсякденне життя в Україні у повоєнні роки.

Мета: закріпити історичні знання про повсякденне життя українців у післявоєнний період, проаналізувати протиріччя буденного, соціально-економічного та культурного життя різних верств населення; розвивати в учнів вміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, критично мислити, аналізувати, узагальнювати та систематизувати історичний матеріал, висловлювати власні судження, щодо історичних подій, працювати з історичними документами; виховувати повагу до історичного минулого, зацікавленість історією.

Обладнання: підручник, матеріали до кейсів (інструкції до роботи, фотографії, уривки з документів, діаграми та таблиці).

Тип уроку: практичне заняття

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

II. Мотивація навчальних досягнень учнів.

Інтерактивна вправа «Сторітелінг»

Історичний анекдот:

Відправили якось селяни одного мужичка до Сталіна дізнатися, що ж це таке «п'ятирічка». Сталін відповідає:

- Бачиш, автомобіль їде?
- Бачу.
- А наприкінці п'ятирічки будуть вони їхати – один за одним, один за одним.
- А ось бачиш, трактор їде?
- Бачу.

- А наприкінці п'ятирічки вони теж будуть – один за одним, один за одним.
- Повернувся мужик у село, зібралися всі, він розповідає:
- Бачите, жебрак йде?
- Бачимо.
- А наприкінці п'ятирічки вони будуть – один за одним, один за одним. А он бачите, небіжчика несуть?
- Бачимо.
- А наприкінці п'ятирічки буде – один за одним, один за одним.

III. Актуалізація опорних знань.

Вправа «Блеф – клуб» (якщо учні помічають помилку в розповіді вчителя, говорять «Стоп!» і виправляють, неправильні відповіді виділені курсивом).

Друга світова війна тривала *чотири роки*, вона розпочалася 1 вересня 1939 року. До країн Осі увійшли Німеччина, *Англія* та Італія. Територію України остаточно звільнили 28 жовтня 1944 року. Війна закінчилася перемогою країн антигітлерівської коаліції *9 травня 1945 року*.

IV. Робота над кейсом.

Клас поділяється на дві групи.

Учні заздалегідь отримали завдання обрати фото або інші предмети матеріальної культури (газети, елементи одягу, побутові приладдя) із сімейного «архіву», які характеризують цю добу. Якщо є така можливість розпитати бабусь та дідусів.

1-ша група працює над питанням: «Умови та рівень життя населення».

2-га група працює над питанням: «Ідеологічна пропаганда у повсякденному житті українців».

Наприкінці уроку учні мають представити проекти за своїми темами. Це можуть бути презентації, лепбуки, довідники у формі брошур тощо.

Кейс для групи 1.

Інструктаж до роботи:

1. Опрацюйте історичні джерела. Заповніть таблицю, навівши приклади з документа і зробивши відповідні висновки:

Історик І. Рибак про соціально-побутовий стан українського повоєнного села:
 «П'ятирічним планом на 1946 — 1950 рр. передбачалося спорудити на кошти колгоспників та селян за допомогою державного кредиту 1,2 млн будинків. Проте... було зведено лише... 54,6% від державного плану. На 1 березня 1949 р. в землянках проживало більше 50 тис., а на чужій житловій площі — 48 тис. сімей колгоспників. Нестача будівельних матеріалів, кваліфікованої робочої сили змушувала людей споруджувати примітивне житло... нові будинки колгоспників здебільшого являють собою чотиристітну хату з великою піччю в кутку. Стіни більшості хат сплетені з хмизу... обмазані глиною з двох боків. Дахи солом'яні, долівка глиняна. Вікна, як правило, маленькі... Облаштування селянських хат було аскетично скромним».

Рис. 4.1. Свідчення історика І. Рибак про соціально-побутовий стан українського повоєнного села.

Взято з Пометун О. І. Історія України : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : (рівень стандарту, акад. рівень) / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. К. : Освіта, 2011. С. 79.

«У нас стара хата. Долівки (утрамбована підлога. – Авт.) ж були, мазали їх кизяком коров'ячим...
 Посуда була полив'яна... Вилки були алюмінієві, а ложки дерев'яні. Після війни один чоловік з алюмінію сам виливав вилки...
 Мило робили з каустика. Його купляли, а тоді добавляли м'ясо кролів, собак, курей дохлих, їх уварювали і таке мило получали. Ще стірали соняхами. У марлю ложили попіл соняшників і стірали. Утюги були парові. Купалися кожної суботи. Одяг у скринях зберігали. Зачіску так робили: волосся на гвіздок гарячий або на тряпочку накручували. Солодкою водою бризкали.
 Ігри такі були: у крем'яшки, у вибігачки – це з м'ячем, у скакалки. М'ячі робили з коров'ячої шерсті. А зимою нам батьки горки заливали, громаки робили. Громак – це кизяк, його обливали водою, і він замерзав, і ми на нього сідали і каталися з горки. Нам батьки робили здорові снігові баби. Самі становились на лесницю і робили. Взагалі батьки не пускали нас одних, щоб ми десь бовталися. З нами і на качелі раніше ходили».

Усна історія Степової України, Т. 3. Запорізький край. – Запоріжжя, 2008. – С. 34.

Рис. 4.2. Свідчення очевидця подій про повсякденне життя повоєнної доби. Запоріжжя.

Взято з Кульчицький С. В. Історія України : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, акад. рівень / С. В. Кульчицький, Ю. Г. Лебедева. К. : Генеза, 2011. С. 97–98.

Історик О. Завальнюк про повоєнний побут студентів Кам'янець-Подільського учительського інституту, 1947 р.:
 «З державних фондів кожний студент одержав в середньому по 2 куски мила, по одній парі взуття, 5 — 6 м мануфактури, по одному костюму та дві сорочки. Викладачам — по 2 — 3 складометри дров, гас для освітлення, городи. 108 студентів розмістили у двох невеличких гуртожитках, проте більшість з них змушена була проживати на так званих кутках».

Рис. 4.3. Свідчення історика О. Завальнюка про повоєнний побут студентів Кам'янець-Подільського учительського інституту.

Взято з Пометун О. І. Історія України : підруч. Для 11 кл. загальноосвіт. Навч. Закл. : (рівень стандарту, акад. рівень) / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. К. : Освіта, 2011. С. 90.

З враження американського туриста:
 «...продовольчі магазини... ми бачили розкішні продукти Радянського Союзу: великі банки з ікрою, гори ковбас, сири, риба і навіть дичина... На вулицях майже не чути сміху, не видно посмішок. Жінки дуже мало або й зовсім не користувалися косметикою... їх одяг акуратний, але не нарядний. Більшість чоловіків носили військову форму, хоча вони вже не служили в армії. Форма була єдиним одягом, який вони мали».

Зі статті у журналі «Радянська жінка» за 1946 р., № 5:
 «Поради господаркам: як краще прати білизну. Насамперед готують розчин. На відро теплої води кладуть 1/2 склянки соди. Потім у цьому розчині намочують білизну і дають їй так полежати не менше 12 годин. Віджавши білизну, її кладуть виварювати, заллявши новим розчином: на відро води додають 1/2 склянки денатурату, 3 столових ложки нашатирного спирту і 1/2 склянки соди. Білизну треба кип'ятити 1 годину. Після цього її слід добре полоскати...»

Рис. 4.4. Уривки з історичних джерел щодо матеріального забезпечення населення.

Взято з Пометун О. І. Історія України : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : (рівень стандарту, акад. рівень) / О. І. Пометун, Н. М. Гупан. К. : Освіта, 2011. С. 77.

«Микита Сергійович, батечко наш, заступнику, важко нам, обірвані ми всі, голі й босі, брудні й голодні, на людей не схожі, гірше худоби живемо, ніколи нам не було так важко, як в цю хвилину, люди наші з голоду мруть, діти від недоїдання і хвороб стають каліками. Харчуємося ми лебедею, корою, а в кого є гроші, то їдуть у місто і купують хліб у комерційних магазинах, але і за хлібом йти далеко – 140–160 км, а у нас ніхто не продає. З колгоспу ми нічого не одержали і немає надії, все згоріло».

Рис. 4.5. Уривок з листа М. Хрущову.

Взято з Кульчицький С. В. Історія України : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академ. рівень / С. В. Кульчицький, Ю. Г. Лебедева. К. : Генеза, 2011. С. 95.

Назва і кількість товару	Ціна
кг хліба	3–4 руб.
кг м'яса	28–32 руб.
кг вершкового масла	62 руб.
десяток яєць	11 руб.
костюм з вовни	1500 руб.

Рис. 4.6. Ціни на продовольчі товари у повоєнні роки.

Взято з Кульчицький С. В. Історія України : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академ. рівень / С. В. Кульчицький, Ю. Г. Лебедева. К. : Генеза, 2011. С. 97.

Таблиця 4.1.

Повсякденне життя робітників у повоєнні часи в УРСР

Сфери повсякденного життя	Приклади фактів (по 2–3)	Висновок (теза) про особливості повсякденного життя в окресленій сфері
---------------------------	--------------------------	--

Побутове обслуговування робітників		
Забезпечення санітарно-гігієнічних умов		
Забезпечення продуктами харчування		
Рівень оплати праці		

1.

2. Розгляньте фоторяд і дайте відповідь на запитання:

Фоторяд (Додатки А-Г)

– Яким було життя людей (у сільській та міській місцевості) після війни? Яким був рівень життя громадян УРСР у повоєнні роки? Чи можна сказати, що цей рівень був прийнятним?

– Як ви вважаєте, якими були умови життя людей вашого покоління після війни?

– Які події зображені на фотографіях? Які враження вони у вас викликають?

– Розглянувши фотографії, опишіть, як одягалися люди після війни, якими знаряддями праці користувалися, яке мали житло.

– Яку роль відіграли жінки у відбудові економіки України після Другої світової війни? Чи можна назвати цю роботу жіночою?

– Якою була доля жінок після війни? Чому жінки є головними героїнями повоєнних текстів і фотографій?

3. Як інформація з матеріалу, вивченого на занятті, змінила ваше розуміння життя в Радянському Союзі після війни? Чи легко вам уявити повсякденне життя того часу? Що вразило вас найбільше?

Кейс для групи 2

Інструктаж до роботи:

1. Ознайомтесь з джерелами (Додатки Д-Є) і розгляньте фотографії (Додатки Ж-И). Дайте відповідь на запитання:

– Назвіть дописи, які на вашу думку є відвертою пропагандою.

– Охарактеризуйте пропагандистські гасла, що містяться в цих публікаціях.

– Які з наведених фотографій мають пропагандистський характер? У чому він виявляється?

– Роздивіться людей на фотографіях. Про які почуття і настрої говорять їхні обличчя, постаті й жести?

– Які деталі на фото свідчать про рівень добробуту цих людей, їхній моральний і психологічний стан?

2. Опишіть свої враження від повсякденного життя одеситів у повоєнний період. Перерахуйте за допомогою яких засобів здійснювалася пропаганда. Як це відобразилось у повсякденному житті?

Валентина Борисенко «Повсякдення мешканців подільського села 1950–1960-х років (на прикладі села Хижинець Вінницького району Вінницької області)»

У 1950-х роках більшість людей вступили до колгоспів. Колгоспники мали по 60-80 гектарів власної землі, але в 1960-х роках всі вони були зрівняні до 0,60 гектара. У селі було кілька одноосібників (здається, троє), які володіли 0,15 га і частиною поля своїх батьків біля хати. Їх називали індусами.

Після війни колгоспи мали кілька вантажівок, але колгоспники здебільшого ходили до міста пішки, несучи важкі в'язки на ринок. Пізніше почали ходити автобуси до сусідніх сіл, таких як Малий Хутур і Писарибука. Відстань становить близько 5-6 кілометрів. Загалом, основним засобом пересування в селах у 1950-х і на початку 1960-х років були довгі, глибокі вози, запряжені волами, які називалися «гарба». Колгоспи мали по два-три комплекти возів. Гарби використовували для перевезення сіна, трави та паростків. Взимку в колгоспах також були сани. Транспортних засобів у колгоспах було дуже мало. Основні вантажі перевозили коні та воли.

..... Старі довоєнні будинки нещадно протікали. Будівельні матеріали, такі як цегла, дерево, залізо та шифер, були дорогими і дефіцитними. Рідко хто продавав сухофрукти і привозив їх з Росії. Вже тоді поняття «взяти звідкись» було частиною лексики. Як правило, ця «купівля» відбувалася за спекулятивними цінами і була недосяжною для більшості колгоспників. Певними привілеями могли користуватися лише сільські керівники.

..... Після війни можливостей для розвитку одягу було мало. Пародійна пісня.

«Тум бала, тум бала,
Тум балалайка
Кирзові чоботи
Рвана куфайка...» –

На той час у селі ніхто не виробляв домашнього полотна. Зрідка виготовляли тканину для халатів. Це було пов'язано з тим, що місто було

близько і можна було використовувати тканини, виткані на фабриках. Однак у той час у магазинах продавали перкаль (тонка бавовняна тканина), ситець, басму, байкал, фібру і, дуже рідко, батист для яєць. Наприкінці 1950-х років почали з'являтися крепдешин і креп-жоржет (прозора шовкова тканина). Для дорослої дівчини чи молодої жінки намагалися пошити хоча б одну святкову сукню. Повсякденну сукню шили у сільській кравчині («модистки»), а святкову – у сусідньому селі, де був більш вправний кравець, або в місті за рекомендацією знайомого, а не в ательє.

..... Взуття було дефіцитним і його було важко купити. У літні місяці люди похилого віку та діти ходили босоніж. Гумові спортивні капці, також відомі як «балетки», були популярні серед чоловіків і жінок різного віку. Туфлі, а пізніше сандалі носили «на вихід», наприклад, до клубів, кооперативів (магазинів), офісів, на збори сільської ради та до церкви. Восени та взимку носили гумові чоботи або кирзові чоботи. Існувала (мовчазна) приказка: «Спасибі Сталіну, грузину, який винайшов гуму». За це могли посадити до в'язниці. Кирзові чоботи були жорсткі, важкі і холодні. Мельники та свинарі носили їх цілий рік. Іноді дехто взував дореволюційні хромові чоботи (з якісної шкіри) на свята.

..... Повсякденна та святкова їжа на Поділлі була переважно традиційною, але з'явилися й нові страви. Раціон селянських родин складався переважно з борошняних та молочних продуктів. М'ясо та рибу їли рідко і переважно на державні свята. Їжу готували в печах, але використовували і парафінові печі.

..... Традиційна народна культура повоєнних сіл зазнала значних трансформацій під впливом різних факторів. Соціально-економічні умови були складними, селяни отримували невелику кількість зерна та цукру на трудодні. Вони виживали за рахунок натурального сільського господарства та садівництва.

Близькість до обласного центру впливала на культуру повсякденного життя колгоспного селянства. Вони не могли працювати в містах, оскільки у них швидко забирали родинну землю. Лише окремі селянські родини працювали на менш почесних роботах, таких як сторожі чи медсестри. Проте комунікація з містом була активною. У неділю селяни йшли не до церкви, а на ринок, щоб щось продати чи купити.

Традиційна культура зазнала подальшої трансформації після війни, коли сім'я зазнала серйозної кризи через втрату багатьох чоловіків. Економічні та моральні труднощі призвели до появи таких форм шлюбу, як «змішані шлюби». Молоді люди в перших шлюбах все ще намагалися випікати буханку хліба, хоч і дуже скромно.

У 1950-х і на початку 1960-х років заохочувалися «комсомольські весілля» для колгоспників. На щастя, їхній вибірковий характер не сприяв широкому поширенню.

На духовне життя колгоспників також впливали засоби масової інформації, особливо газети і радіо. Багато нових пісень було вивчено з радіопередач, а дитячі казки більше не розповідали дітям, бо їх тепер можна було слухати по радіо. На зникнення гаївок і щедрівок з повсякденного життя безпосередньо вплинула заборона школярам співати гімни, ходити до церкви і дотримуватися традицій розписування писанок. Атеїстичне виховання також вплинуло на ставлення молоді до чистих народних традицій, які розглядалися як забобони та пережитки.

Зникнення народних традицій помітне у приміських селах.

... У віддалених від міст селах ці процеси відбувалися значно повільніше. (Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колективна монографія, 2015. С. 618–634).

3. Як інформація з матеріалу, вивченого на занятті, змінила ваше розуміння життя в Радянському Союзі після війни? Чи легко вам уявити повсякденне життя того часу? Що вразило вас найбільше?

V. Підбиття підсумків роботи.

Групи презентують свої проєкти Роблять підсумки.

VI. Заключна частина:

Рефлексія

1. Вправа «Історичне фехтування» (кожен ряд задає питання з даної теми іншому і навпаки. Запитання мають починатися зі слів «Хто?», «Що?», «Де?», «Коли?», «Як?», «Чому?»).

Заключне слово вчителя: Після Другої світової війни повсякденне життя українців кардинально змінилося. Зростання матеріального добробуту населення відбувалося повільно. Причинами цього були наслідки війни та уповільнені темпи розвитку сільського господарства, легкої та харчової промисловості – галузей економіки, які працювали переважно на задоволення внутрішнього споживання. Зростанню матеріального добробуту населення також перешкоджало збільшення витрат на оборону.

2. Оцінювання діяльності учнів на уроці.

VII. Домашнє завдання.

Повторити параграфи 1-5, підготуватися до тематичної контрольної

роботи.

Використання історії повсякдення у вивченні історичної дійсності допомагає школярам краще зрозуміти роль буденних факторів у становленні і трансформації суспільства, а також врахувати вплив загальнонаціональних тенденцій на всі складові повсякденного життя. Такий підхід зміщує акцент з подієвої історії на історію звичайних людей, з політичної історії на соціальну історію.

Тому найкращим способом вивчення історії повсякдення під час практичних занять є організація самостійної роботи учнів з писемними та візуальними джерелами. Найбільш доступними і водночас найбільш ефективними візуальними засобами для пізнання повсякденності виступають фотографії. Провідними методами заохочення старшокласників до дослідження повсякденної історії є творчо-пошукові проекти та застосування методів усної історії. Саме спогади свідків подій найбільш повно відображають мікроісторію регіону, потреби, мрії, переживання, емоції, традиції, побут, особливості відпочинку та дозвілля пересічних людей. Учні, здійснюючи інтерв'ювання, мимоволі переживають за ті емоції разом з респондентами, поринають в атмосферу того часу.

ВИСНОВКИ

Однією з характерних ознак сучасної вітчизняної історичної науки є активний розвиток повсякденної історії. Ця галузь історичних знань досліджує побут, працю, дозвілля, соціальне забезпечення та інші чинники, які у поєднанні формують унікальну багатоаспектну картину повсякденного буття. Оскільки радянська історіографія не надавала пріоритету історії повсякденності, поглиблені дослідження з цієї тематики розпочалися лише після здобуття Україною незалежності.

Незважаючи на зростаючий інтерес до проблем повсякдення та його відображення у вітчизняній історичній літературі, комплексного й узагальнюючого дослідження з даної тематики не створено. Подальші наукові пошуки з цієї проблематики є перспективними та потребують розширення джерельної бази шляхом пошуку та аналізу архівних документів, що дозволять більш повно реконструювати повсякденне життя у досліджуваній період.

Джерельною базою магістерського дослідження є архівні матеріали, постанови, рішення місцевого уряду, доповіді, статистичні дані, оприлюднені у збірниках документів, матеріали часописів «Придунайська правда» та «Прапор совєтів», матеріали усної історії, отримані під час інтерв'ювання, які відображають різні аспекти повсякденного життя суспільства. Завдяки цим джерелам ми визначили місце праці в повсякденні мешканців регіону, особливості побуту, дозвілля та відпочинку, рівень соціального забезпечення, роль ідеологічної пропаганди в повсякденному житті мешканців.

Важливим показником матеріального забезпечення населення є праця. У перше повоєнне десятиліття для більшості жителів регіону найпоширенішим способом заробітку була робота в колгоспах. Колгоспи, підприємства, сільськогосподарські артілі Ізмаїльщини брали участь у відбудові народного господарства з метою швидкого відновлення промисловості та аграрної галузі в довоєнних масштабах. Для прискорення темпів відновлення народного господарства було запроваджено плани

відбудови. Особливу роль у цьому процесі відіграло соціалістичне змагання. Населення Ізмаїльської області активно долучалося до цих змагань. Їх результатами було завчасне виконання планів та інтенсифікація виробництва, але підвищення виробничих темпів не забезпечувало якісного покращення побутових та житлових умов населення.

Матеріально-побутові умови життя мешканців області у повоєнний період досить активно висвітлювали місцеві газети. За даними періодичних видань ці умови значно покращилися. Автори публікацій підкреслювали, що партійне керівництво надавало великого значення розвитку соціальної інфраструктури. У перше десятиліття повоєнного періоду поновили свою роботу більшість навчальних закладів, дитячих садків та медичних установ. Об'єкти соціальної інфраструктури відбудовувалися за рахунок державних дотацій та колгоспних бюджетів. У більшості випадків фінансування за рахунок колгоспів відбувалося через нестачу державного забезпечення. Це призводило до того, що іноді ці заклади були позбавлені найнеобхідніших речей. Недостатнє матеріально-технічне забезпечення відбивалося на рівні надання послуг населенню.

Соціальне забезпечення в Ізмаїльській області здійснювалося за такими напрямками: підтримка сільського населення, забезпечення дітей-сиріт, допомога багатодітним та самотнім матерям. Проблеми соціально незахищених верств, а саме ветеранів війни, безпритульних дітей, сільських жителів під час голоду, не виносилися на широкий загал. Для населення, в переважній більшості випадків, подавали недостовірні дані, таким чином штучно створюючи безумовний прогрес радянської політики соціального забезпечення.

Також, популяризуючи здобутки своєї соціальної політики, радянська влада декларувала гасла та лозунги, які сприяли формуванню образу зразкової радянської сім'ї, жінки-героїні, яка працює на рівні з чоловіками, активно пропагувала подолання гендерної нерівності, що досягалося шляхом звільнення жінок від економічної залежності в домашньому господарстві.

Натомість реальні проблеми радянських сімей залишалися поза увагою урядовців. Вважалося що вони мають вирішуватися на місцевому рівні засобами громадського впливу.

Дозвілля сільських мешканців Ізмаїльщини в цей період було зосереджено в колгоспних клубах. Колгоспні клуби були основним місцем розваг для селян. Незважаючи на брак фінансування, вони намагалися урізноманітнити дозвілля та задовольнити культурні потреби відвідувачів, поєднуючи функції лекційного залу, кінотеатру та місця відпочинку. Окрім сільських і колгоспних клубів, об'єктами дозвільного призначення були театри, Будинки культури, кінотеатри, бібліотеки та міська філармонія. У цих закладах культури діяли театральні, художні, хорові та літературні гуртки. Важливою складовою дозвілля були концерти на честь офіційних радянських свят.

У радянський період марксистсько-ленінська ідеологія не лише визначала суспільно-політичні процеси, а й мала значний вплив на повсякденне життя. В Ізмаїльській області, як і по всьому Радянському Союзу ідеологічна пропаганда здійснювалася за допомогою засобів масової інформації, зокрема преси. Найпоширенішими формами пропагандистської роботи була діяльність місцевих партійних організацій, агітаційних колективів, лекторських груп, політичних шкіл і гуртків, рухів, культурно-просвітницьких установ та загальноосвітніх навчальних закладів. Преса здійснювала ідеологічний вплив на населення, публікуючи матеріали про В. Леніна і Й. Сталіна, регулярно інформувала читачів про найважливіші рішення партії і держави, а також про події за кордоном.

В нашій роботі запропоновані методичні рекомендації щодо впровадження результатів магістерського дослідження у шкільний курс історії. Використання цих матеріалів на уроках історії України допоможе школярам краще зрозуміти роль буденних факторів у становленні і трансформації суспільства. Одним із можливих способів залучення повсякденної компоненти є організація практичних занять та самостійної

роботи учнів. Провідними методами заохочення старшокласників до вивчення повсякденної історії є творчо-пошукові проєкти і застосування методів усної історії. Саме спогади свідків подій найбільш повно відображають мікроісторію регіону, потреби, мрії, переживання, емоції, традиції, побут, особливості відпочинку та дозвілля пересічних людей. Учні, здійснюючи інтерв'ювання, мимоволі переживають ті самі емоції разом з респондентами, поринають в атмосферу того часу.

Наше дослідження не охоплює всіх аспектів повсякденного життя Ізмаїльської області повоєнної доби. На нашу думку, розширення джерельної бази неопублікованими архівними документами та усноісторичними, візуальними джерелами, спогадами, дозволить створити більш об'єктивну і повну реконструкцію повсякденного життя пересічних людей того періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

1. 27 шкіл готові до занять. (1946). *Придунайська правда*. № 127 (693).
2. Аверченко, Н. (1949). Бесіда агітатора. *Придунайська правда*. № 11(1344).
3. Ален, Є. (1948). У районному Будинку культури. *Прапор советів*. № 29 (167).
4. Алексєєв, Г. (1954). На рибоконсервному заводі. *Придунайська правда*. № 4(2543).
5. Ананко, К. (1945). Увага містам нашої області. *Придунайська правда*. № 114 (425).
6. Афанасьєв, Т. (1945). Коли буде відкрита бібліотека. *Придунайська правда*. № 50 (356).
7. Бардининін, А. (1948). Масова робота на селі. *Придунайська правда*. № 70 (1155).
8. Белов, С. (1950). Важлива ланка у вихованні комуністів. *Придунайська правда*. № 66 (1605).
9. Більше хліба нашій улюбленій Батьківщині! (1950). *Придунайська правда*. № 99 (1025).
10. Британська, А. (1953). У боротьбі за підвищення сортності продукції. *Придунайська правда*. № 17 (2300).
11. Бродський, Ш. (1948). Вчителі агітатори не допомагають колгоспу. *Прапор советів*. № 29 (167).
12. Бордзиловський, Ф. (1949). Агітатори нашого колективу. *Придунайська правда*. № 6 (1339).
13. Буніковська, В. (1946). «Цирк на сцені». *Придунайська правда*. № 71 (637).
14. В сільському Будинку культури. (1950). *Придунайська правда*. № 21 (1560).

15. В театрі і кіно. (1954). *Придунайська правда*. № 1 (2540).
16. Васильєва, В. (1946). В пошуках поштової скриньки. *Придунайська правда*. № 9 (745).
17. Вище прапор змагання! (1945). *Придунайская правда*. № 4 (307).
18. Вище рівень виховної роботи серед жінок. (1950). *Придунайська правда*. № 12 (1551).
19. Відбудуємо наші міста. (1945). *Придунайська правда*. № 96 (407).
20. Відновлена аптека. (1945). *Придунайська правда*. № 32 (335).
21. Відомість № 277 на виплату перерахунку начальнику військової кафедри згідно інструкції. (2015). *Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940-1965 рр.* Упорядники: Л. Ф. Циганенко, Я. В. Кічук, В. В. Дроздов та інші; відп. упорядник Л. Ф. Циганенко. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 39-40.
22. Відомість на видачу зарплати адміністративно-технічному персоналу за листопад 1944 р. (2015). *Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940-1965 рр.* Упорядники: Л. Ф. Циганенко, Я. В. Кічук, В. В. Дроздов та інші; відп. упорядник Л. Ф. Циганенко. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 41-42
23. Відомість на виплату зарплати викладачеві марксизму-ленінізму за вересень 1944 р. (2015). *Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940-1965 рр.* Упорядники: Л. Ф. Циганенко, Я. В. Кічук, В. В. Дроздов та інші; відп. упорядник Л. Ф. Циганенко. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 38-39.
24. Відомість на виплату зарплати вчительському персоналу Білгород-Дністровському учительському інституту за листопад 1944 р.. (2015). *Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940-1965 рр.* Упорядники: Л. Ф. Циганенко, Я. В. Кічук, В. В. Дроздов та інші; відп. упорядник Л. Ф. Циганенко. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 42-43

25. Вовк, В. (1946). Шлях, вказаний Сталіним. *Придунайська правда*. № 103 (669).
26. Вчительська конференція. (1946). *Прапор совєтів*. № 31 (45).
27. Давидова, Н. (1945). Болград буде відбудовано. *Придунайська правда*. № 147 (458).
28. Дейєнко, А. (1948). Наступ Народо-визвольної армії в Китаї. *Прапор совєтів*. № 45 (183).
29. День Перемоги в Ізмаїлі. (1948). *Придунайська правда*. № 93 (1168).
30. Десятки нових квартир. (1946). *Придунайська правда*. № 68 (634).
31. Довідка Ізмаїльського облздраввідділу про динаміку росту бюджету в сфері охорони здоров'я по області за 1944-1950 рр. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 171.
32. Довідка Ізмаїльської обласної планової комісії про розвиок комунального господарства, транспорту та зв'язку у 1944-1949 рр. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 143-146.
33. Довідка Ізмаїльського управління сільського господарства про перебіг колгоспного будівництва в області. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 159.

34. Договір соціалістичного змагання між Татарбунарським і Саратськими районами на 1948 сільськогосподарський рік. (1948). *Прапор совєтів*. № 12 (150).

35. Донченко, Д. (1945). До річниці визволення Ізмаїла. *Придунайська правда*. № 164 (476).

36. Доповідна записка Ізмаїльського облвиконкому Ради Міністрів УРСР «Про заходи допомоги колгоспам, колгоспним та селянським господарствам Ізмаїльської області у зв'язку із незадовільним урожаєм у 1946 р.». (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 23.

37. Доповідь бюджетної комісії на сесії Ізмаїльської обласної Ради депутатів трудящих «Про виконання п'ятирічного плану відновлення та розвитку народного господарства області». (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 154-156.

38. Доповідь з сесії Ізмаїльської обласної Ради депутатів трудящих про розвиток в області житлового будівництва, комунального господарства та електрифікації. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 219

39. Дудик, Ф. (1950). Напередодні Ізмаїльської міської партійної конференції. *Придунайська правда*. № 254 (1793).

40. Євдокімов, Л. (1948). Концерт класичної музики. *Придунайська правда*. № 69 (1154).

41. Желязков, С. (1947). В клубі села Банівка. *Придунайська правда*. № 68 (894).
42. За кордоном. (1946). *Прапор совєтів*. № 19 (33).
43. За кордоном. (1946). *Прапор совєтів*. № 20 (34).
44. Закон про п'ятирічний план відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр.: закон СРСР від 18.03.1946 р. (1946). ОГІЗ. 95 с.
45. Зацарин, Ф. (1944). Швидше відбудувати промисловість і господарство міста. *Придунайська правда*. № 24 (244).
46. Звернення трудівників сільського господарства Суворовського району із закликом зразково провести сільськогосподарські роботи та достроково виконати план хлібозаготівель. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 15-17.
47. Звіт Ізмаїльського обкому КП(б)У ЦК КП(б)У про роботу обласної партійної організації в 1946 р. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 30-45.
48. Звітна доповідь Ізмаїльського обкому КП(б)У IV обласної партійної конференції про розвиток промисловості, транспорту та сільського господарства. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С.175-176.

49. Змагання на прополюванні. (1946). *Придунайська правда*. № 98 (464).
50. Калашников, А. (1944). Молодіжні бригади. *Придунайська правда*. № 14 (234).
51. Кілія відновлена. (1944). *Придунайська правда*. № 17 (237).
52. Кінодокументи про В.І. Леніна. (1949). *Придунайська правда*. № 11 (1344).
53. Кіно і радіо. (1948). *Придунайська правда*. № 67 (1152).
54. Кобиляцький, В. (1951). За новий підйом народної творчості. *Придунайська правда*. № 3 (1802).
55. Ковутов, Н. (1950). Аби з рук збути. *Придунайська правда*. № 4 (1543).
56. Козлов, В. (1949). Контролювати політичне навчання. *Придунайська правда*. № 11 (1344).
57. Комсомол району в похід за новим підйомом сільського господарства. (1948). *Прапор совєтів*. № 9 (147).
58. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА), ф.р-745, оп.1, спр. 87, арк. 138-139
59. КУІА, ф. р-747, спр. 19, арк. 13.
60. КУІА, ф. р-747, спр. 30, арк. 19.
61. КУІА, ф. р-424, оп.1, спр. 952, арк. 3.
62. КУІА, ф. р-423, оп. 1, спр. 26, арк. 1.
63. КУІА, ф. р-423, оп. 1, спр. 26, арк. 14.
64. Кондратков, Т. (1950). Підвищувати рівень політичної роботи в масах. *Придунайська правда*. № 10 (1549).
65. Кондратов, В. (1949). Підвищилася трудова і політична активність комсомольців. *Придунайська правда*. № 11 (1344).
66. Корионов, В. (1946). День великої перемоги радянського народу. *Придунайская правда*. № 94 (660).

67. Краснощоківа, Е. (1945). В обласній бібліотеці. *Придунайська правда*. № 74 (385).
68. Куковицький, А. (1953). Жіноча рада колгоспу «Прогрес» у ці дні. *Придунайська правда*. № 22 (2305).
69. Левін, Б. (1948). Духовний образ радянської людини. *Придунайська правда*. № 120 (1195).
70. Лиходей, П. (1944). Білгород-Дністровськ відроджується. *Придунайська правда*. № 31 (251).
71. Лідіна, С. (1950). Міські збори жіночого активу. *Придунайська правда*. № 11 (1550).
72. Маркова, Г. (1945). Зразкові ясла. *Придунайська правда*. № 133 (442).
73. Матюшонок, М. (1944). Бібліотеки мають працювати краще. *Придунайська правда*. № 48 (268).
74. Матюшонок, М. (1945). На обласному огляді художньої самодіяльності. *Придунайська правда*. № 27 (330).
75. Матюшонок, М. (1944). Навчальний рік почався. *Придунайська правда*. № 21 (241).
76. Маргачьова, К. (1948). Покращити відвідуваність у партійній школі. *Прапор совєтів*. № 9 (147).
77. Мельник, Д. (1949). Вивчити досвід московських шкіл. *Придунайська правда*. № 3 (1336).
78. Менакерова, Е. (1949). Повсякденно піклуватися про виховну роботу серед жінок. *Придунайська правда*. № 10 (1343).
79. Мистецтво належить народу (цикл статей до відкриття Ізмаїльського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка). (1959). *Придунайська правда*. № 18 (2068).
80. Михайлов, М. (1944). Вечірні школи. *Придунайська правда*. № 14 (234).

81. Молчанов, А. (1945). Турбота про народну охорону здоров'я. *Придунайська правда*. № 186 (497).
82. Морина, З. (1950). Образ радянської молоді людини у художній літературі. *Придунайська правда*. № 5 (1544).
83. Москаленко, Г. (1950). Політичне навчання механізаторів. *Придунайська правда*. № 6 (1545).
84. Московський ансамбль у Татрбунарах. (1946). *Прапор совєтів*. № 23 (37).
85. Нагога, А. (1948). Ліквідуємо неписьемність. *Прапор совєтів*. № 27 (165).
86. Назаренко, А. (1946). Районні партійні збори. *Прапор совєтів*. № 23 (37).
87. Назаренко, А. (1946). Санаторій у Борисівці. *Прапор совєтів*. № 23 (37).
88. Наказ № 178 по Ізмаїльському педагогічному інституту від 21.09.1954 р. (2015). *Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940-1965 рр.* Упорядники: Л. Ф. Циганенко, Я. В. Кічук, В. В. Дроздов та інші; відп. упорядник Л. Ф. Циганенко. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 151-153
89. Наказ № 299 за по Білгород-Дністровському учительському інституту від 18.04.1946 р. (2015). *Ізмаїльський державний гуманітарний університет: сторінки історії. Збірник документів. Том 1: 1940-1965 рр.* Упорядники: Л. Ф. Циганенко, Я. В. Кічук, В. В. Дроздов та інші; відп. упорядник Л. Ф. Циганенко. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 64-65.
90. Нестеров, К. (1954). Праця рибалок винагороджена. *Придунайська правда*. № 3 (2542).
91. Некрасов, Н. (1948). Досвід передової тракторної бригади тов. Доценко, Чичманській МТС, має стати надбанням для всіх бригад МТС. *Прапор совєтів*. № 17 (155).

92. Несмелов, І. (1944). На станції Ізмаїл. *Придунайська правда*. № 23 (243).
93. Новим шляхом. (1946). *Прапор совєтів*. № 19 (33).
94. Нота Болгарії югославському уряду. (1950). *Придунайська правда*. № 17 (1556).
95. Обидало, І. (1946). Літньо-оздоровча кампанія. *Прапор совєтів*. № 24 (38).
96. Ольгович, А. (1946). Завтра в Ізмаїлі. *Придунайська правда*. № 88 (654).
97. Ольгович, А. (1946). У дитячому садку. *Придунайська правда*. № 88 (654).
98. Ольгович, А. (1946). У наймолодших. *Придунайська правда*. № 136 (702).
99. Орехов, А. (1949). Сільський клуб у дні підготовки до весни. *Придунайська правда*. № 30 (1363).
100. Особистий архів Михайлової І. В. Інтерв'ю з Баневою Катериною Миколаївною, 1945 р.н., с. Виноградівка Болградського району.
101. Особистий архів Михайлової І. В. Інтерв'ю з Калібовою Олександрою Всеволодівною, 1936 р.н., с. Виноградівка Болградського району.
102. Особистий архів Михайлової І. В. Інтерв'ю з Радовою Домнікією Іванівною, 1957 р.н., с. Виноградівка Болградського району.
103. Особистий архів Михайлової І. В. Інтерв'ю з мешканкою с. Виноградівка Болградського району. Наданий дозвіл на друк матеріалів за умови анонімності.
104. Панащенко, П. (1948). Українська РСР – невід'ємна складова частина великого Радянського Союзу. *Прапор совєтів*. № 5 (143).
105. Пасажирський потяг Ізмаїл-Одеса. (1944). *Придунайська правда*. № 22 (242).

106. Пастир, В. (1947). Як ми організували обмолот і хлібоздачу. *Придунайська правда*. № 145 (971).
107. Пам'ятники В. І. Леніну в українських містах. (1949). *Придунайська правда*. № 11 (1344).
108. Перша пошта. (1944). *Придунайська правда*. № 4 (224).
109. Передовий досвід – всім колгоспникам Ізмаїльської області. (1949). *Придунайська правда*. № 21 (1354).
110. Петрова, О. (1952). Усунути недоліки в ідеологічній роботі. *Придунайська правда*. № 3 (2059).
111. Підсумки обласного огляду художньої самодіяльності. (1951). *Придунайская правда*. № 3 (1802).
112. Повідомлення з газети «Придунайська правда» про благоустрій м. Ізмаїл. (1968). *Радянський Придунайський край (1940-1945 рр.): документи і матеріали*. Укл. А. Д. Бачинський та ін.; ред. кол. І. А. Хливненко (відв. ред.) та ін. Одеса: Маяк. С. 45.
113. Повідомлення про відкриття дитячого санаторію в с. Лебедівка Тузловського району. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 212-213.
114. Повідомлення про допомогу багатодітним та самотнім матерям у Тарутинському районі. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 19-20.
115. Повідомлення про розвиток курорта «Приморське». (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного*

господарства (1946 - 1953 рр.). Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 191-192.

116. Повідомлення про укладення договору про соціалістичне змагання між Чернівецькою та ізмаїльською областями. (1968). *Радянський Придунайський край (1940-1945 рр.): документи і матеріали*. Укл. А. Д. Бачинський та ін.; ред. кол. І. А. Хливненко (відв. ред.) та ін. Одеса: Маяк. С. 104.

117. Покращується медичне обслуговування. (1944). *Придунайська правда*. № 26 (246).

118. Помножити свої зусилля в боротьбі за виконання плану хлібозаготівель та осінньої сівби. (1950). *Придунайська правда*. № 197 (1023).

119. Пономарьов, П. (1949). Ізмаїльський міськком ЛКСМУ не керує політичним навчанням молоді. *Придунайська правда*. № 12 (1345).

120. Посельніков, М. (1949). Головне – політичне виховання молоді. *Придунайська правда*. № 3 (1336).

121. Постанова Ізмаїльського облвиконкомом та обкомом КП(б)У «Про розподіл продовольчої позички нужденним колгоспникам». (1972). У *братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 54-55.

122. Постанова Ізмаїльського облвиконкому «Про надання допомоги безкровним колгоспниками у заведенні худоби». (1972).). У *братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 60-61.

123. Постанова Кілійського райвиконкому та райкому КП(б)У «Про організацію громадського харчування для сільського населення, що постраждало від недороду 1947 р.». (1972).). У *братській сім'ї: Документи і*

матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.). Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 74-76.

124. Постанова Ренійського райвиконкому «Про організацію дитячого будинку в с. Лиманське». (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.).* Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 76-77.

125. По області. (1944). *Придунайська правда*. № 5 (225).

126. Праці В. І. Леніна вірменською мовою. (1949). *Придунайська правда*. № 11 (1344).

127. Праці В. І. Леніна казахською мовою. (1949). *Придунайська правда*. № 11 (1344).

128. Про відбудову і будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих споруд у колгоспах та культурно-побутових будівель на селі. (1944). *Придунайська правда*. № 119 (430).

129. Про заходи покращення роботи серед жінок в Україні. (1948). *Придунайська правда*. № 83 (1158).

130. Про організацію дитячого будинку в с. Лиманське. *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.).* Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 114-115.

131. Прокоф'єва, А. (1946). Пропаганда п'ятирічного плану. *Прапор совєтів*. № 25 (39).

132. Про стан громадського тваринництва в колгоспах і заходи щодо забезпечення виконання державного плану розвитку тваринництва в 1947 рік. (1947). *Придунайська правда*. № 96 (1022).

133. Промова товариша Й. В. Сталіна на передвиборних зборах виборців Сталінського виборчого округу гір. Москви 9 лютого 1946 року. (1946). *Придунайська правда*. № 27 (566).

134. Райський, В. (1946). Сільське господарство району в нову п'ятирічку. *Прапор совєтів*. № 25 (39).

135. Раппопорт, С. (1949). Ленін – організатор ВКП(б). *Придунайська правда*. № 13 (1346).

136. Рішення Ізмаїльського виконавчого комітету про створення мезею О. В. Суворова. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 13.

137. Рішення Ізмаїльського виконкому про відновлення і охорону пам'яток історії та культури. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 29.

138. Рішенням Ізмаїльського обласного виконавчого комітету про організацію болгарського ансамблю пісні і танцю. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 63.

139. Рішення Ізмаїльського облвиконкому про відкриття дитячих будинків. (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший*

розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.). Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 113-114.

140. Розвивати суспільно-політичну активність жінок. (1948). *Прапор совєтів*. № 7 (145).

141. Розквітає радянська Ізмаїльщина. (1952). *Придунайська правда*. № 1 (2057).

142. Романенко, А. (1948). Змагання трактористок. *Придунайська правда*. № 164 (1229).

143. Самолюк, М. (1946). Школи всі відремонтовані. *Прапор совєтів*. № 24 (38).

144. Свято звільнення. (1944). *Придунайська правда*. № 5 (255).

145. Сєдая, Е. (1948). У дитячих яслах колгоспу «Татарбунарське повстання». *Прапор совєтів*. № 36 (174).

146. Сірий, А. (1947). Дитячий будинок у с. Білолісся. *Прапор совєтів*. № 63 (117).

147. Скоро заняття в школах. (1944). *Придунайська правда*. № 11 (231).

148. Спірідова, М. (1950). З досвіду роботи жіночої ради. *Придунайська правда*. № 12 (1551).

149. Стеценко, А. (1951). Організуємо нові гуртки. *Придунайська правда*. № 3 (1802).

150. Тамарина, Р. (1949). В агітпункті №13. *Придунайська правда*. № 11 (1344).

151. Тиркалов, І. (1946). Концерти в колгоспних клубах. *Придунайська правда*. № 74 (640).

152. Топчій, І. (1950). Клуби у виборчій кампанії. *Придунайська правда*. № 25 (1564).

153. Топчій, М. (1945). З досвіду роботи Будинку культури. *Придунайська правда*. № 16 (842).

154. Третя річниця Великої Перемоги. (1948). *Придунайська правда*. № 93 (1168).
155. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про нагородження орденами та медалями працівників радгоспів Міністерства радгоспів СРСР з Української РСР». (1972). *У братській сім'ї: Документи і матеріали про боротьбу трудящих українських придунайських земель за відновлення і подальший розвиток народного господарства (1946 - 1953 рр.)*. Укл. А. Д. Бачинський, А. П. Белобородова, В. Т. Коломійчук. Одеса: Маяк. С. 96-97.
156. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про присвоєння звання Героя Соціалістичної Праці та нагородження орденами і медалями СРСР колгоспників, працівників МТС і радгоспів за одержання високих врожаїв пшениці, жита, кукурудзи, цукрових буряків і бавовни». (1947). *Прапор совєтів*. № 17 (81).
157. Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про розмір державної допомоги багатодітним і самотнім матерям». (1947). *Прапор совєтів*. № 80 (134).
158. Упорядкуємо рідні міста і села. (1944). *Придунайська правда*. № 68 (288).
159. Урочисто-траурне засідання в Києві, присвячене 26-річчю від дня смерті В. І. Леніна. (1950). *Придунайська правда*. № 16 (1555).
160. У хлібозаготівлях – рівняння на тарутинців! (1950). *Придунайська правда*. № 99 (1025).
161. Фалікур, А. (1945). Міський Будинок Культури. *Придунайська правда*. № 11 (314).
162. Федоров, Д. (1946). За благоустрій райцентру. *Прапор совєтів*. № 20 (34).
163. Федорович, Н. (1949). Передовий досвід – всім колгоспникам Ізмаїльської області. *Придунайська правда*. № 21 (1354).

164. Франчук, Ю. (1944). Школи області напередодні занять. *Придунайська правда*. № 18 (238).
165. Фучеджі, Г. (1948). Порушують договірні зобов'язання. *Придунайська правда*. № 197 (1182).
166. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1, оп.50, спр. 2473, арк. 33.
167. ЦДАВО, ф. 1, оп.50, спр. 2473, арк. 57
168. Центральному Комітету Комуністичної партії Болгарії. (1950). *Придунайська правда*. № 17 (1556).
169. Ширше розгорнемо соціалістичне змагання. (1944). *Придунайська правда*. № 14 (234).
170. Школи відновлені. (1944). *Придунайська правда*. № 11 (231).
171. Чеботарєва, Н. (1949). Зроста політична активність. *Придунайська правда*. № 2 (1335).
172. Черба, І. (1949). Мої розмови з виборцями. *Придунайська правда*. № 10 (1343).
173. Чорносіутов, І. (1948). За високе винагородження. *Прапор совєтів*. № 33 (171).
174. Чумаченко, І. (1950). День у день множити трудові успіхи! *Придунайська правда*. № 6 (1545).
175. Якименко, Т. (1951). Свідоцтво зростання. *Придунайська правда*. № 3 (1802).
176. Ярославцев, Б. (1945). Велике свято. *Придунайська правда*. № 89 (400).

ЛІТЕРАТУРА:

177. Акчешаш, А. (2019). Переслідування віруючих п'ятидесятників у Ізмаїлі (40-50-і рр. ХХ ст.). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. № 43. С. 7-15.

178. Акчешаш, А. В. (2021). Релігійні процеси у Південній Бессарабії в 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. № 52. С. 9-18.

179. Бачинський, А. Д. (1984). У сім'ї радянській. Соціалістичне будівництво в придунайських землях Української РСР. Київ - Одеса. Головне видавництво об'єднання «Вища школа». 172 с.

180. Башли, М. І. (2021). Хід колективізації в Ізмаїльській області у 1946–1947 роках (за матеріалами газети Татарбунарського району «Знамя Советов»). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. № 50. С. 99-108. Взято з <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/280>

181. Башли, М. І. (2022). Шкільна освіта в Ізмаїльській області у 1946–1947 роках (за матеріалами газети Татарбунарського району «Знамя советов»). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. № 57. С. 18-24.

182. Безлюдна, І. (2014). Матеріальне становище дитячих будинків України у реаліях повоєнного часу (друга половина 1940-х – 1950-ті рр.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. № 19. К.: Інститут історії України НАН України. С. 138–147.

183. Біла, С., Лозинська, І., & Вовк, Л. (2021). Теоретико-методичні засади вивчення історії повсякдення Дрогобиччини (1944–1953 рр.) у старшій школі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. № 7/49. С. 13–53. Взято з <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234430>.

184. Власов, В. С., Кульчицький, С. В. (2018). Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД. 304 с.

185. Власов, В. С., Кульчицький, С. В. (2019). Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД. 289 с.

186. Гісем, О. В., Мартинюк, О. О. (2019). Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Вид-во «Ранок». 288 с.

187. Градинар, Г. І. (2020). Проведення насильницької колективізації на території Півдня Одещини (1944-1948 рр.). *Історія, археологія, бібліотечна та архівна справи: актуальні проблеми науки та освіти*. Кропивницький. С. 82-85.

188. Даниленко, В. М. (Ред.). (2010). Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). У 2-х книгах, 3-х частинах. Кн. 1, ч. 1–2 Відп. ред. Київ: Інститут історії України НАН України. 351 с.

189. Даниленко, В. М. (Ред.). (2015). Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: Колективна монографія. ред.-упоряд. Н.О. Лаас. Київ: Інститут історії України НАН України. 698 с.

190. Даниленко, О. А. (2012). Повсякденне життя ніжинців у період повоєнної відбудови (1943–1953 рр.): соціальний аспект. *Вісник студентського наукового товариства*. № 8. Ніжин. С. 79-81.

191. Дроздов, В. В. (2017). Хлібозаготівельна кампанія в Ізмаїльській області 1946-1947 рр. *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня, 2017 року.) Ізмаїл : РВВ ІДГУ; «СМИЛ». С. 90-94.

192. Дроздов, В. В. (2022). Музеї Ізмаїльської області як інструменти формування й поширення радянської офіційної пам'яті в повоєнний період. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. № 59. С. 49-59. Взято з <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/632>

193. Ільїн, О. І. (2019). Шкільна освіта як засіб ідеологічного впливу на міське населення Ізмаїльської області УРСР (1944-1954 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review*. № 1 (53). С. 170-176.

194. Ісайкіна, О. Д. (2006). *Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945 - 1955 рр.)*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Київ. 20 с.
195. Коваленко, Н. Л. (2017). *Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області)*. (Дис. канд. іст. Наук). Житомирський державний університет імені Івана Франка. Національний університет «Острозька академія», Житомир. 261 с.
196. Ковпак, Л. В. (2003). *Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945-2000 рр.)*. НАН України; Інститут історії України. Київ, 250 с.
197. Коляструк, О. (2009). Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу НЕПУ (1921–1928 рр.)*. Інститут історії України НАН України. Ч. 1, С. 46–55.
198. Коляструк, О. (2015). Історія радянської повсякденності: актуальність вивчення в умовах декомунізації. *Історія радянської повсякденності: на перехресті джерел (матеріали Всеукраїнського науково-теоретичного семінару)*. Вінниця. С. 69-76.
199. Крюченкова, Н. О. (2020). Вплив діяльності культурно-просвітніх закладів на повсякденне життя населення Ізмаїльської області УРСР у другій половині 40-х. рр. ХХ ст. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. № 50. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 186-194.
200. Кузьменко, В. М. (2017). *Повсякденне життя сільських жителів УРСР в другій половині 1940-х – 1960-х роках за матеріалами Чернігівської області*. (Дис. канд. іст. Наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ. 265 с.
201. Мельниченко, В. М. (2012). Висвітлення життя повоєнного села в районній пресі (1943-1950 рр.). *Український селянин*. № 13. Черкаси. С. 31-33.

202. Михайлова, І. В. (2021). Матеріальне забезпечення повсякденного життя населення Ізмаїльської області в 40-50 рр. ХХ ст. (за матеріалами місцевих періодичних видань). *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*. № 11. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. С. 361-365.

203. Михайлова, І. В. (2023а). Ідеологічна пропаганда на сторінках місцевої преси Ізмаїльської області у повоєнний період. *Пріоритетні напрями європейського наукового простору: пошук студента*. № 13. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. С. 325-329.

204. Михайлова, І. В. (2023b). Місце родини і релігії у повсякденні мешканців Ізмаїльської області у повоєнний період. *Науковий пошук студентів та аспірантів ХХІ ст.: сучасні проблеми та тенденції розвитку гуманітарних і соціально-економічних наук*. №. 9. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. С. 287-291

205. Михайлуца, М. І. (2006). Репресії проти духовенства Півдня Бессарабії на початку Другої світової війни. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. № 20. С. 46-52.

206. Погребна, О. О. (2010). Проблеми житлового та матеріально-технічного забезпечення студентів університетів УРСР в повоєнний період. *Гілея. Збірник наукових праць*. Гол. ред. В. М. Вашкевич. № 38. С. 93-99.

207. Романюк, І. М. (2004). Соціально-економічне та культурне становище сільських населених пунктів українського Подунав'я в 1940-х – на початку 1950-х рр. *Український селянин*. С. 290-292. Взято з <https://irbis-nbuv.gov.ua>

208. Саржан, А. О. Повсякденне життя населення Донбасу у повоснні роки (друга половина 1940-х – початок 1950-х років). *Історичні і політологічні дослідження*. № 4 (54). 2013 р. Взято з: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Iipd_2013_4_23.pdf

209. Страшко, Є. М., Даниленко, О. А. (2012). Повсякденне життя ніжинців у повоєнний період 1943–1953 рр. (на матеріалах регіональної преси): міфи чи реальність? *Знаки питання в історії України: суспільство між традицією та модернізацією*. Ніжин. С. 209-302.

210. Татаринів, І. Є. (2017). Повсякденне життя дітей міських околиць Ізмаїла в повоєнні роки. *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року)*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМІЛ». С.251-256.

211. Татарко, І. І. (2015а). Болгарські села Ізмаїльської області УРСР в період колективізації (друга половина 40 – 50-ті рр. ХХ ст.). *Європейські історичні студії*. № 2. С. 231-242. Взято з http://nbuv.gov.ua/UJRN/eis_2015_2_16

212. Татарко, І. І. (2015b). Соціально-економічний та культурно-освітній розвиток болгарського населення Ізмаїльської області УРСР та півдня МРСР у 1944-1954 рр. *Гілея: Науковий вісник*. № 101. С. 80-84.

213. Татарко, І. І. (2019). Економічне становище болгарських сіл Ізмаїльської області УРСР у повоєнний період (1944-1954 рр.). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. № 40. С. 182-192. Взято з <http://nv.idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA-40.pdf#page=187>

214. Терещенко, А. С. (2013). Побутова сфера повсякденного життя ніжинських студентів у 1953–1965 рр. *Історичний альманах*. № 9. Ніжин, С. 93-98.

215. Удод, О. А. (2010). Історія повсякденності: питання методології та історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)*. Інститут історії України НАН України. Кн. 1, ч. 1–2. С.17–39.

216. Федчиняк, А. О. (2011). *Методичні засади вивчення історії повсякденності в 8–9 класах загальноосвітніх шкіл*. (Автореф. канд. пед. наук). Інститут педагогіки НАПН України. 21 с.

217. Церковна, В. Г. (2020). Ізмаїл театральний в 1946-1960-ті роки (за матеріалами місцевого архіву). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. № 46. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 144-151.

218. Церковна, В. Г. (2021a). Культурно-мистецьке життя Ізмаїльщини у 1945-1953 рр. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. № 52. Ізмаїл : РВВ ІДГУ. С. 192-203.

219. Церковна, В. Г. (2021b). Регіональна преса як засіб формування радянської ідентичності у післявоєнні роки (за матеріалами газети «Придунайська правда»). *III Дунайські наукові читання: Локальні ідентичності українського пограниччя: практики, взаємовпливи, шляхи інтеграції. Збірник наукових праць*. Ізмаїл : РВВ ІДГУ; «ІРБІС». С. 37-44.

220. Циганенко, Л. Ф. (2015). Становлення історичної освіти в Подунав'ї (1940-1950 рр.). *Дунайські наукові читання: європейський вимір і регіональний контекст: міжнародна науково-практична конференція*, м. Ізмаїл, 15-17 жовтня 2015 р. Ізмаїл: СМІЛ. С. 80-84.

221. Циганенко, Л. Ф. (2017). Матеріально-побутові умови життя студентів повоєнної доби (на матеріалах Білгород-Дністровського учительського інституту 1944-1949 рр.). *III Дунайські наукові читання: Голод 1946-1947 рр.: історичні, філософсько-психологічні та педагогічні аспекти: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (18-19 травня 2017 року)*. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМІЛ». С. 295-300.

222. Циганенко, Л. Ф. (2020). Коллективизация в Придунавье (1940-1941, 1946-1947): этапы, методы реализации, последствия. *Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației*. Кагул. С. 277-284. Взято з https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/116606

223. Якубова, Л. (2011). Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. Київ. 339 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

У дитячих яслах колгоспу «Більшовик» на Сумщині. 1952 р.

Взято з Турченко Ф. Г. Історія України. 11 клас : підруч. для загальноосвіт. навч. закл. : профіл. рівень / Ф. Г. Турченко. К. : Генеза, 2011. С. 104.

Додаток Б

Селяни з колгоспу «Жовтень» Кам'янець-Подільської області, 1946 р.

Взято з Кульчицький С. В. Історія України : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академ. рівень /

С. В. Кульчицький, Ю. Г. Лебедева.

К. : Генеза, 2011. С. 94.

Колона з хлібом прямує на елеватор. Одещина, 1947 р.
Взято з http://ukrmap.su/program2010/wh11/wh11_18.htm

Жінки на відбудові Дніпрогесу. Запоріжжя, 1947 р.
Взято з http://ukrmap.su/program2010/wh11/wh11_18.htm

Київ. Вулиця Хрещатик, середина 50-х років ХХ століття

Взято з <http://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/na-krutomu-perelomi>

Політвиховна година в колгоспі ім. Сталіна на Львівщині. 1949 р.
Взято з <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/7.php>

Житомирські колгоспниці на відкритті Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Москва. 1952 р.
Взято з <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/7.php>

Робітниці колгоспу ім. В. Леніна розвантажують хліб на пункті заготзерна.

Бровари, Київська обл. 1946 р.

Взято з <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/7.php>